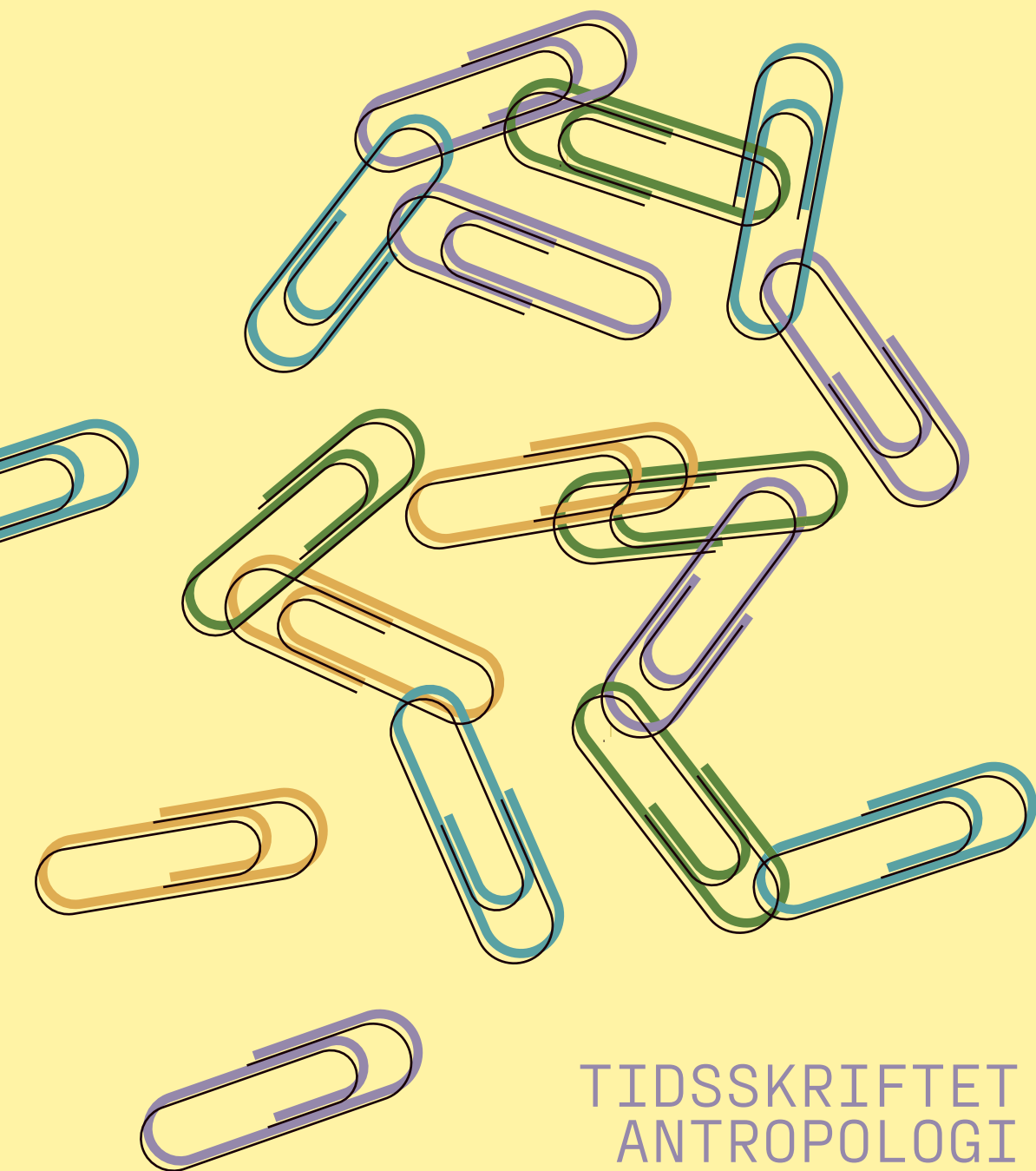

FORPLIGTELSE 1

TIDSSKRIFTET
ANTROPOLOGI
NUMMER 93

TIDSSKRIFTET ANTROPOLOGI nr. 93, 2026

Temareaktion	Lærke Cecilie Anbert Line Hillersdal Alexandra Brandt Ryborg Jønsson Anja Svejgaard Pors Nana Vaaben Jonas Cisse Winther
Redaktion	Lærke Cecilie Anbert Peter Fini Henriques Inge-Merete Hougaard Annika Isfeldt Alexandra Brandt Ryborg Jønsson Stine Krøjer (ansv.) Henriette List Anna Kirstine Schirrer Matti Weisdorf
Udgiver	Tidsskriftet Antropologi Københavns Universitet Øster Farimagsgade 5 1353 København K
Bestilling, abonnement og redaktionel henvendelse	Tidsskriftet Antropologi Københavns Universitet Øster Farimagsgade 5 1353 København K Tlf. +45 35 32 34 64 E-mail: tidsskrift@anthro.ku.dk www.tidsskrift.antropologi.ku.dk
Sats Tryk Omslag ISSN ISBN Copyright	Sprogreneriet/Bernadette Maria Hammann Sangill Grafisk Jørgen Møller, graphicID 0906-3021 (Tidsskriftet)Antropologi 978-87-88825-86-2 Tidsskriftet Antropologi og forfatterne

Mangfoldiggørelse af indholdet af dette tidsskrift eller dele heraf er i henhold til gældende dansk lov om ophavsret ikke tilladt uden forudgående aftale med redaktionen og den enkelte forfatter. Dette forbud omfatter enhver form for mangfoldiggørelse, det være sig ved trykning, duplikering, fotokopiering, båndindspilning eller andet. Ved mangfoldiggørelse af artikler efter aftale afregnes pr. side med tidsskriftets redaktion. Undtaget fra dette forbud er alene korte citater til brug i anmeldelser eller i videnskabelig sammenhæng. Redaktionen deler ikke nødvendigvis de synspunkter, som fremføres i de publicerede artikler og anmeldelser.

Tidsskriftet Antropologi indekseres i *International Current Awareness Service*, *International Bibliography of the Social Sciences* og *Anthropological Literature*.

TIDSSKRIFTET ANTROPOLOGI NR. 93

FORPLIGTELSE 1

INDHOLD

Nana Vaaben, Anja Svejgaard Pors, Jonas Winther, Lærke Cecilie Anbert, Alexandra Brandt Jønsson Ryborg og Line Hillersdal FORPLIGTELSE	3
Nina Kramp FORPLIGTET TIL FÆLLESSKAB Versioner af det gode fællesskab i dagtilbud og skole	15
Nana Vaaben FORPLIGTENDE REPRODUKTIVT ARBEJDE OG BRUDTE SAMFUNDS- KONTRAKTER I VELFÆRDS-DANMARK	35
Signe Kierkegaard Cain GRUNDSKYLD Rebel With a Cause	55
Marie Leth Meilvang og Stella Mia Sieling-Monas DIGITALE FORPLIGTELSE Udsathed og forpligtelsesarbejde i den digitaliserede velfærdsstat	57
Julie Laursen EN FORPLIGTENDE STRAF	77
ENQUETE: Sidsel Marie Rødder, skud og slægtsbrud i et plantemedicinsk stamtræ	99
DOKTORENS BORD	
Charlotte Lange Hald: Engagement, utilstrækkelighed og undvigelsesmanøvrer	113
Katinka Amalie Schyberg: Kirke i en klimakrisetid	117
Henriette List: Beslutningens infrastruktur	121
Olivia Norma Jørgensen: Kan man skabe en bæredygtig verden, hvis virksomhederne ikke er med?	125
Anders Norge: Ritual, kosmologi og immanent guddommelighed blandt sihanaka i Madagaskar	129

ANMELDELSER

Sine Plambech: *Global sex. Hvad sexarbejdere ved om kærlighed og kapitalisme* 133
Anmeldes af Maria Koizumi Lindhardt

Stine Grønbæk Jensen: *Livtag med fortiden. Når børnehjemsbørn erindrer* 135
Anmeldes af Shahan Haji

DANSKE RESUMEER 139

ENGLISH SUMMARIES 143

FORFATTERLISTE 147

GAMLE OG KOMMENDE NUMRE 149

FORPLIGTELSE

NANA VAABEN, ANJA SVEJGAARD PORS, JONAS WINTHER,
LÆRKE CECILIE ANBERT, ALEXANDRA BRANDT JØNSSON
RYBORG OG LINE HILLERSDAL

I disse år er vi vidner til ophedede diskussioner om, hvem der er forpligtet til at gøre hvad for at løse vanskelige problemer i både globale og lokale sammenhænge. På globalt plan diskuteres det, hvilke lande og mennesker der har pligt til at opruste til krig, nedbringe deres CO₂-udledninger eller tage sig af verdens fattige. I andre sammenhænge handler det om, hvad man skylder sin familie. Står man i gæld til det samfund, som andre før én selv har skabt? Har man pligt til at arbejde – og i så fald for hvem og hvad? Og hvad sker der, når sådanne forpligtelser kommer i karambolage med forpligtelser over for fx jorden, forfædrene, guderne, kommende generationer eller andre arter?

Nogle af disse diskussioner indebærer forskydninger eller genforhandlinger af, hvem der har hvilke forpligtelser. Andre handler om, hvordan og hvorfor man overhovedet er forpligtet. Klimagæld, samfundskontrakt, coronaskam, borgerpligt, samfundssind, klimasynder, forældreansvar, forpligtende fællesskaber, generationstyveri, værnepligt – det vrirler med nye (og gamle) ord, der på forskellig vis placerer forpligtelser hos fortidige, nutidige og fremtidige medlemmer af forskellige fællesskaber.

Dette dobbelte temanummer af *Tidsskriftet Antropologi* tager afsæt i forpligtelse som et klassisk, men samtidig aktuelt og omstridt antropologisk begreb. Etymologisk betegner forpligtelse en pligt, et løfte eller en handlemåde, som en person eller institution er retligt eller moralsk bundet af. I antropologien har forpligtelse imidlertid også fungeret som et analytisk greb til at undersøge, hvad vi med rette kan forvente af hinanden, og hvordan sådanne forventninger etableres, opretholdes og udfordres i konkrete sociale sammenhænge. Temanummers bidrag kredser om, hvordan forpligtelser kommer til udtryk i både formelle organiseringer og uformelle relationer, hvordan de knytter an til fænomener som gaver, kontrakter, gæld og kald, og hvordan de forskydes, forhandles og til tider opløses mellem aktører, institutioner og generationer. Samtidig viser flere af

artiklerne, hvordan forpligtelser ikke blot binder mennesker sammen, men også sorterer, ekskluderer og omfordeler ansvar.

'Moral man': forpligtelsesbegrebet i antropologien

Forpligtelser er et klassisk antropologisk begreb, der snor sig som en rød tråd gennem de antropologiske teorier, som har gjort sig gældende gennem tiden. Allerede i 1895 skrev Emile Durkheim et kapitel med titlen "Hvad er et sociologisk fakta?" i sin bog om sociologiske metoder, og her peger han på forpligtelser. Forpligtelser bliver hos Durkheim nærmest det, der *udgør* det sociale. Alle mennesker sover og spiser, og det er der biologiske grunde til. Men de foretager sig også ting, der ikke er nogen biologisk eller psykologisk forklaring på, men som de gør af sociale grunde – fordi det forventes af dem. "Når jeg gør min pligt som bror, husbond eller borger, når jeg overholder mine kontrakter, så opfylder jeg forpligtelser, som er defineret udenfor mig selv og mine handlinger, i regler og traditioner," skriver Durkheim (1895, 50-51) og peger på, at selvom disse forventninger kommer udefra og ikke er nogen, det enkelte menneske selv har fundet på, så kan de mærkes. Og i den forstand må de jo "findes" som en form for objektive sociale fakta, der eksisterer uafhængigt af det enkelte individ, og som på magtfulde måder manifesterer sig og sætter sig igennem som en kraft uafhængigt af den enkeltes vilje. På den måde understreger Durkheim, at mennesker er andet end fri vilje, og at mennesker langt hen ad vejen følger regler og normer og gør, hvad der forventes af dem – hvad de oplever som deres forpligtelser.

Hans nevø Marcel Mauss fulgte i onklens fodspor og interesserede sig ligeledes for, hvordan mennesker gør, hvad der forventes af dem. I sit berømte *Essai sur le Don* (på dansk *Gaven*) fra 1925, skriver han om forpligtelsen til at give, forpligtelsen til at modtage og forpligtelsen til at 'reciprokere' (gengælde) (Mauss 1990 [1925]). Mauss skrev bl.a. sit essay som en kommentar til den måde, man på daværende tidspunkt talte og tænkte om såkaldte 'primitive folk' på, men også som en kommentar til teorierne om 'economic man' (altså idéen om mennesket som et egennyttemaksimerende individ) og med reference til kritik af den økonomiske rationalitet hos antropologen Bronislaw Malinowski, der kort forinden havde skrevet *Argonauts of the Western Pacific* (Malinowski 1922). I værket skrev Malinowski om kularingen og argumenterede bl.a. for, at høvdingerne fra de forskellige stillehavsøer, han havde studeret, ikke opførte sig rationelle og nyttemaksimerende mennesker, der kun gjorde, hvad der bedst kunne betale sig for dem selv – når de besøgte hinanden og forærede hinanden rituelle halskæder og armringe for at opbygge status og relationer til andre magtfulde høvdinge. Malinowski fremstillede høvdingernes forehavender som præget af

'kommerciel ære', og det var uhørt at forhandle om 'prisen', ligesom det også var udtryk for dårlig stil at beholde en eftertragtet kulagenstand for længe. De var forpligtet til at sende den videre, og jo rigere høvdingene var, jo større var deres forpligtelse til at være gavmilde. Malinowski forsøgte at forstå det, der foregik mellem høvdingene, med de begreber, han havde med sig hjemmefra: På en måde virkede det som 'handel' – og så alligevel ikke, for kravene om kommerciel ære og gavmildhed passede ikke rigtig ind i den forståelse. Måske var der snarere tale om, at disse genstande kunne forstås som en slags 'trofæer', som den enkelte høvding ikke måtte beholde for længe, men var forpligtet til at sende videre, eller måske som 'arvestykker' a la kronjuvelerne, i og med at genstandene var bærere af stor symbolsk betydning. På den måde prøvede Malinowski at nuancere forståelsen og indfange nogle af de betydninger, der gik tabt, hvis man alene fortolkede det som handel og økonomi. Gennem udvekslingerne opbyggede høvdingerne altså dyadiske partnerskaber med andre høvdinge, og tilsammen kom disse partnerskaber af gensidige forpligtelser til at danne en ring af forpligtende relationer på tværs af øerne. I dag kan vi se tilbage på dette empiriske arbejde som verdens første netværksanalyse, og på den måde kan man måske sige, at hos Malinowski var det høvdingenes udvekslinger og dermed gensidige forpligtelser, der på den måde kom til at forme en slags social struktur.

Mauss var enig med Malinowski om at udfordre idéen om economic man, men han gjorde samtidig meget ud af at forklare, at gavegivning heller ikke er spontane indfald af gavmildhed, sådan som de fremherskende idéer om 'noble vilde' i samtiden ellers indimellem kunne antyde. Idéen om 'rene gaver' var altså i Mauss' optik lige så forkert som idéen om economic man. Alle gaver kommer med forpligtelser, som hos ham bl.a. illustreres med det, han kaldte gavens ånd, 'hau', der gerne vil vende tilbage til sin oprindelige ejer, og som kan ramme den person, der forbryder sig mod denne forpligtelse, med alverdens ulykker (Mauss 1990, 11). På den måde er Mauss' essay også en kommentar til Karl Marx, idet Mauss netop forklarer, at gaver forpligter på måder, der *ikke* er fremmedgørende ligesom penge. Modsat penge, der ikke bærer noget af giveren i sig og dermed ikke forpligter dem, man evt. betaler pengene videre til, rummer gaver noget af giveren i sig, og netop derfor følger der forpligtelser med at modtage en gave.

Også Annette Weiner og Maurice Godelier har taget fat i koblingen mellem forpligtelser og fremmedgørelse og referencen til Marx. Weiner gjorde denne kobling til titel på sin bog *Inalienable Possessions – The Paradox of Keeping While Giving* (Weiner 1992). Hun beskriver et feltarbejde, der foregår samme sted, hvor Malinowski lavede sit mange år tidligere. Men hvor både Mauss og Malinowski har gjort noget ud af at beskrive, hvordan udveksling og reciprocitet skaber sociale relationer og udgør samfundets lim, argumenterer hun for,

at det netop er det, der *ikke* udveksles, men beholdes, der er limen i samfundet – og at kvindernes rolle i den forbindelse var overset. Weiner viste nemlig, at kvindernes reproduktive arbejde er med til at skabe, vedligeholde, videreføre og legitimere sociale identiteter og politisk magt i kraft af at skabe autenticitet og forbindelser til fortiden, forfædrene og guderne (Weiner 1992, 11, 100-8; Godelier 1999, 33). Godelier peger på, at der i alle samfund må være to domæner – et domæne for udveksling af alle mulige slags ting og et domæne, hvor individer og grupper med omhu beholder og videregiver ting, fortællinger, navne og tænke-måder, der har fået status af at være 'hellige', til deres efterkommere eller åndsfæller (Godelier 1999, 200). Netop forpligtelsen til at give noget videre til de næste generationer har også David Graeber taget fat i. Han argumenterer i forlængelse af Weiner og Godelier for, at forpligtelsen til at give noget videre ofte overses, fordi vores samfund er så fokuseret på at forstå alting som udveksling og økonomi (Graeber 2011, 2013).

På den måde er der mængder af inspiration at hente i den klassiske antropologi, når interessen rettes mod forpligtelser. Flere af artiklerne i dette tema-nummer laver også koblinger til klassiske teorier og begreber, og spændingerne mellem økonomi og reproduktivt arbejde kan eksempelvis genkendes i nye versioner. Artiklerne beskæftiger sig primært med forpligtelser relateret til en nutidig skandinavisk kontekst, hvor en del af det reproduktive arbejde er placeret i den offentlige sektor og aflønnes. Her er der opstået nye spændinger og forhandlinger mellem køn og generationer om, hvem der er forpligtet til at gøre hvad, og hvad der sker, hvis man ikke lever op til forpligtelserne. I denne kontekst bliver spørgsmålet om forpligtelser fx tæt knyttet til relationen mellem stat og borger, og det fordyber flere af artiklerne sig i.

Forpligtelser i velfærdssamfundet

Velfærdsstaten bygger på et komplekst system af forpligtelser, som binder stat, borgere og sociale grupper sammen i et netværk af gensidige rettigheder og pligter. Grundlovens § 75 fra 1849 fastslår fx, at den, der ikke kan forsørge sig selv, har ret til hjælp fra det offentlige, men samtidig må underkaste sig de forpligtelser, som loven foreskriver – herunder at stå til rådighed for arbejdsmarkedet. Som politologen Ove Kaj Pedersen (2011) påpeger, viderefører denne formulering en længere historisk tradition, hvor retten til forsørgelse er tæt koblet til en pligt til arbejde og selvforsørgelse – en kobling, der kan spores tilbage til reformationens fattigforsorg. Pligten til selvforsørgelse og det offentliges forpligtelse til at forsørge den, der ikke kan forsørge sig selv, har således været tæt forbundet gennem en længere historisk udvikling (Bruun, Krøijer og Rytter 2015).

Denne kobling mellem pligten til at forsørge sig selv og det offentliges ansvar for at yde hjælp kan forstås som en social kontrakt – en velfærdsstatslig kontrakt, hvor stat og borgere er gensidigt forpligtede. Samtidig binder denne kontrakt ikke kun borgeren til staten, men også borgere til hinanden gennem det, der kan forstås som en form for institutionaliseret solidaritet, hvor penge og velfærdsydelser omfordeles gennem skatter og offentlige ordninger mellem forskellige grupper i befolkningen. Dette kommer bl.a. til udtryk i velfærdsstatens intergenerationelle organisering, hvor de erhvervsaktive gennem skatter finansierer velfærdsydelser til både børn og ældre (Andersen og Skaksen 2022). I velfærdsstaten er forpligtelser således ikke alene organiseret vertikalt, men også horisontalt på tværs af befolkningsgrupper. Denne organisering af forpligtelser er imidlertid ikke stabil, men under løbende forandring. Hvor forpligtelser historisk har været knyttet til forholdet mellem arbejde, forsørgelse og rettigheder, peger Kaj Ove Pedersen (2011) med sine beskrivelser af konkurrencestaten og markedsstaten på forskydninger, hvor borgeren i stigende grad forventes og forpligtes til at kunne klare sig selv, udvikle sig og bidrage aktivt til fællesskabet, men også til at understøtte samfundets samlede konkurrenceevne. Forpligtelser handler dermed ikke om social integration og sammenhængskraft, men også om økonomisk produktivitet. I forlængelse heraf har Maja Højer Bruun, Stine Krøijer og Mikkel Rytter (2015) i et tidligere nummer af *Tidsskriftet Antropologi* vist, hvordan disse forventninger ikke blot fremstår som politiske idealer, men også som en udvikelse af, hvad det vil sige at være forpligtet: Evnen til at udvise selvhjulpethed, initiativ og vilje til forandring bliver i stigende grad en del af de forpligtelser, der knytter sig til at være borger i velfærdsstaten. Forpligtelser i velfærdsstaten kan således ikke reduceres til de juridiske og formaliserede forpligtelser, der binder borgere til staten og til hinanden, men omfatter også normative forventninger og idealer for, hvordan man bør bidrage og leve op til fællesskabets krav, som løbende formuleres og gøres gældende. Det gælder ikke mindst velfærdsstatens forpligtelser over for en aldrende befolkning med stigende behov for støtte og ydelser. *Tidsskriftet Antropologis* temanummer om aldring (nr. 86, 2022) viser, hvordan denne omfordeling af forpligtelser ikke er friktionsfri. På den ene side artikuleres forventninger om aktiv, sund og selvstændig aldring, som indebærer en moralsk forpligtelse til at tage ansvar for egen krop og livsførelse. På den anden side peger artiklerne på, hvordan disse idealer sameksisterer med – og til tider kolliderer med – erfaringer af afhængighed, sårbarhed og behov for omsorg. Forpligtelsen bliver dermed ikke blot et krav, men også noget, der må fortolkes, omformes og nogle gange modstås i hverdagslivet.

Disse forskydninger i forpligtelser kommer derved tydeligt til udtryk i samtidens velfærdspraksisser, hvor forventninger om selvstændighed, aktivitet og

forandringsparathed træder frem på tværs af institutionelle sammenhænge. I beskæftigelsessystemet kobles retten til ydelser i stigende grad til krav om aktivering, jobsøgning og dokumentation af egen indsats. I sundhedsvæsenet forventes patienter i højere grad at tage ansvar for egen behandling og livsstil, mens forældre i daginstitutioner og skoler mødes med forventninger om aktivt engagement i børns trivsel og udvikling. Samtidig stiller digitaliseringen af den offentlige sektor nye krav til borgernes evne til at navigere i digitale systemer og selv varetage opgaver, der tidligere lå hos professionelle, som forskningsprojektet *Magtudredningen 2.0* påpeger på tværs af en række velfærdsområder (se fx Pors, Papazu og Hjelholt 2026). At modtage velfærd forpligter borgerne mere og mere, uden at der er enighed eller klarhed om, hvad det er, vi er forpligtet til, og hvem der er forpligtet hvornår.

Et yderligere eksempel er forpligtelser, der handler om omsorg i velfærdsstaten. Nyere antropologiske analyser af den nordiske velfærdsstat peger på, at omsorg i stigende grad er genstand for politiske og organisatoriske forskydninger, som på nye – og ofte utydelige – måder distribuerer ansvaret for omsorg mellem stat, borger, familie og marked (Hansen, Dahl og Horn 2021). I denne udvikling bliver velfærd i mindre grad forstået som en entydig statslig opgave eller ydelse og i højere grad et fælles anliggende, hvor borgere, stat og civilsamfund forventes at bidrage positivt til produktionen af omsorgen. Disse forskydninger indebærer en omfordeling af ansvar, men også fremkomsten af nye forpligtelseslogikker, hvor forpligtelser i stigende grad knyttes til deltagelse, synlighed og dokumentation, og hvor borgere må træde frem som ansvarlige samarbejdende aktører for at få adgang til velfærd. I forlængelse heraf peger studier af digitaliserede og biomedicinske velfærdspraksisser på, hvordan borgere i stigende grad gøres til dataobjekter. Line Hillersdal og Mette Svendsens (2022) analyse af patienter i forsøg med ny kræftmedicin viser fx, hvordan ressourcer produceret i velfærdsstaten, herunder patienter, data og klinisk infrastruktur får værdi som udvekslingsbare kvaliteter i et globalt marked for lægemiddeludvikling. I denne sammenhæng bliver patienter ikke blot modtagere af omsorg, men også bærere af værdifulde data og deltagere i produktionen af forsknings- og behandlingsmuligheder. Forpligtelsen får dermed en dobbelt karakter: som et moralsk forhold mellem stat og borger og som en forventning om at bidrage med data, deltagelse og compliance til kollektive og økonomiske projekter.

Denne dobbelte binding genfindes i nyere analyser af velfærdsstatens moralske økonomi. Med afsæt i sit feltarbejde blandt forældre til børn med Down syndrom viser Olivia Spalletta (2021), hvordan adgangen til støtte og omsorg ikke alene er et spørgsmål om rettigheder, men om løbende at fremstå som en legitim og ansvarlig modtager af velfærd. Forældrene må kontinuerligt arbejde

for at dokumentere deres barns behov, navigere i kommunale systemer og formulere overbevisende fortællinger om barnets udviklingspotentiale og fremtid. Som Spalletta viser, handler dette ikke kun om at få adgang til ressourcer, men om at positionere barnet som en ”værdig investering” for staten og som en del af det moralske fællesskab. Reciprocitet udfolder sig her som en forpligtelse til at bruge velfærdsydelser på en måde, der fremstår rimelig og legitim, som noget, der både kommer barnet og samfundet til gode. Sara Lei Sparre og Mikkel Rytters (2021) analyser af ældre migranter peger i forlængelse heraf på, hvordan adgangen til omsorg er tæt knyttet til spørgsmål om tilhørsforhold og legitimitet. I mødet med kommunale velfærdsinstitutioner bliver borgere ikke blot vurderet på deres behov, men også på deres evne til at fremstå som ansvarlige og ”rigtige” velfærdsborgere. Tilsvarende viser Alexandra Brandt Ryborg Jønssons artikel om subjektiv ulighed (2021), hvordan personer med lav socio-økonomisk status også oplever en moralsk forpligtelse til at fremstå som ”gode” og ansvarlige patienter i mødet med sundhedsvæsenet. Denne forpligtelse er ikke nødvendigvis udtalt, men udspringer af forestillinger om at blive vurderet og kategoriseret. Resultatet er, at patienter tilpasser deres adfærd, fx ved ikke at stille spørgsmål eller skjule usikkerhed. Forpligtelsen får således en performativ karakter, hvor individet aktivt arbejder på at leve op til forventede normer, selv når dette underminerer egne behov. Studierne synliggør, hvordan omsorg bliver betinget af en ofte implicit vurdering af borgernes moralske og sociale position, herunder forestillinger om integration, gensidighed og værdighed.

På tværs af disse analyser fremstår det at modtage velfærd som noget, borgere må gøre sig fortjent til gennem løbende arbejde med sig selv og relationen til staten. Forpligtelse bliver således ikke kun et spørgsmål om solidaritet, men også et kriterium for vurdering og sortering. Samtidig viser antropologiske studier, at disse forpligtelseslogikker ikke forbliver afgrænset til mødet mellem stat og borger, men trænger ind i familiære relationer, hvor de genforhandles i konkrete omsorgspraksisser.

Jonas Winther, Kirsten Louise Pedersen og Line Hillersdals (2024) analyse af pårørendes omsorgsarbejde peger på, at forpligtelser i velfærdsstaten også tager form som moralske regnskaber. Med begrebet sætter de fokus på, hvordan pårørende løbende forhandler, hvad de skylder deres nærmeste, hvad de forventer af dem selv, og hvad de med rimelighed kan forvente, at staten tager ansvar for. Dette synliggør, hvordan forpligtelser ikke blot gives på forhånd, men produceres og forhandles i og med familiære bånd, medborgerskab og velfærdsinstitutioner. I Simone Felding og Nete Schwennesens (2019) analyser af, hvad de kalder en omsorgstrojka mellem borger, pårørende og fagprofessionelle, viser de også, hvordan pårørendesamarbejde netop udfolder sig i sådanne relationelle

konstellationer, hvor flere aktører er forpligtet på hinanden, men ud fra forskellige logikker og med forskellige genstande for omsorg. Hvor pårørendes omsorg er rettet mod det enkelte familiemedlem og forankret i langvarige relationer, er den professionelle omsorg samtidig orienteret mod institutionelle rammer, kollektive hensyn og organisatoriske krav.

I disse sammenhænge bliver forpligtelsen ikke blot et spørgsmål om at leve op til givne roller, men om løbende at forhandle grænserne mellem dem. Hvad der tæller som tilstrækkelig omsorg, hvem der bør træde til, og hvornår staten bør overtage, er ikke givet på forhånd, men må afgøres i praksis. Samtidig kan disse forskelle give anledning til spændinger og konflikter, når forskellige former for ansvar og omsorg ikke uden videre lader sig forene. Dermed fremstår familien ikke blot som et supplement til velfærdsstaten, men som et centralt sted, hvor velfærdsstatens forpligtelser omsættes, udfordres og til tider forskydes.

Temanummerets artikler

Temanummerets bidrag undersøger forpligtelser i og omkring den danske velfærdsstat og viser, hvordan de udfolder sig i forskellige kontekster, hvor ansvar placeres, forskydes og gøres til genstand for vurdering. Nærmere bestemt kaster de fire artikler lys på, hvordan omsorgsforpligtelser bevæger sig mellem professionelle og forældre, hvordan straf forstås som en gæld til samfundet, hvordan børn i institutioner forpligtes til forskellige måder at være sammen på, og hvordan digitaliseringen af velfærdsstaten skaber nye betingelser for at gøre rettigheder gældende. Tilsammen peger bidragene på, at forpligtelser ikke blot er juridisk fastlagte eller politisk definerede, men løbende formes og omformes i praksis og vedvarende er genstand for løbende fortolkning, kritik og konflikt.

I artiklen "Forpligtet på fællesskab: Versioner af det gode fællesskab i dagtilbud og skole" retter Nina Kramp blikket mod børns tidlige institutionsliv og de måder, hvorpå fællesskab i praksis formes som forskellige og til tider modsatrettede samværsformer. Med afsæt i etnografiske fortællinger fra en børnehavestue og to børnehaveklasser viser Kramp, at fællesskab ikke udgør én samlet pædagogisk størrelse, men bliver til i forskellige versioner af institutionelt samvær, der forpligter børn på hinanden på forskellige måder. Med inspiration fra Annemarie Mols begreb om ontionormer analyserer hun, hvordan pædagogiske praksisser ikke blot organiserer bestemte former for fællesskab, men også producerer normative forestillinger om, hvad børn bør være for hinanden. Dermed synliggør hun, hvordan forpligtelse i pædagogiske institutioner ikke alene handler om at lære børn at indgå i fællesskaber, men også om, hvilke former for ansvar, hensyn, solidaritet, autonomi og afkald der konkret gøres gældende som del af det fælles liv.

I artiklen "Forpligtende reproduktivt arbejde og brudte samfundskontrakter i Velfærdsdanmark" undersøger Nana Vaaben, hvordan forpligtelsen til at tage sig af børn, der mistrives i skolen, skubbes rundt mellem forskellige aktører i den offentlige sektor, og hvordan forpligtelsen falder tilbage på forældre, især mødre. Artiklen kobler en antropologisk forståelse af forskellige typer forpligtelser sammen med feministisk teori om omsorgskrise og reproduktivt arbejde og argumenterer for, hvordan kapitalisme helt systematisk udnytter og usynliggør reproduktivt arbejde. I artiklens empiri, som hovedsagelig stammer fra forfatterens forskning blandt lærere og lærerstuderende, ses dette først hos lærerne, der netop blev lærere for at give noget videre, men som selv oplever at blive del af en økonomi, der ikke ser og anerkender denne gave, men som omdefinierer deres arbejde på en sådan måde, at den reproduktive del ikke tæller med. Dernæst ses et lignende mønster hos forældrene, som ender med at måtte overtage forpligtelsen og tage sig af børnene derhjemme. Begge grupper står tilbage med en fornemmelse af, at en samfundskontrakt er blevet brudt, og at nogen ikke har levet op til deres forpligtelse, og at det reproduktive arbejde i processen er blevet både usynliggjort og udnyttet.

I artiklen "Digitale forpligtelser: Udsathed og forpligtelsesarbejde i den digitaliserede velfærdsstat" analyserer Marie Leth Meilvang og Stella Mia Sieling-Monas, hvordan digitaliseringen af velfærdsstaten ikke blot ændrer måden, borgerne får adgang til velfærd på, men også de betingelser, hvorunder adgang overhovedet kan opnås. Med afsæt i etnografisk feltarbejde blandt borgere i udsatte positioner viser de, hvordan adgangen til velfærd i stigende grad betinges af borgernes digitale kompetencer, teknologiske infrastrukturer og sociale relationer, samt hvordan ansvar forskydes fra staten til borgerne og videre til civilsamfundsaktører. Med begrebet digitale forpligtelser, der trækker på både klassiske antropologiske forståelser af gensidige forpligtelser og nyere studier af offentlig digitalisering og digital ulighed, indfanger de i artiklen, hvordan borgere forventes at navigere i digitale systemer for at kunne gøre deres rettigheder gældende, samtidig med at frivillige organisationer kommer til at bære en væsentlig del af dette arbejde uden en formel forpligtelse. Artiklen bidrager dermed til antropologiske studier af forpligtelse ved at vise, hvordan forpligtelser ikke blot er institutionelt fastlagte og kan honoreres ved at fjerne bestemte barrierer, men i høj grad formes af borgerens livssituation, sociale position og relation til staten.

I artiklen "En forpligtende straf" trækker Julie Laursen på David Graebers teori om at stå i gæld til samfundet – dog ikke for at give noget videre, men snarere for at afsone og betale tilbage efter at have forbrudt sig mod fællesskabets regler. Artiklen tager empirisk udgangspunkt i et fængsel og mere specifikt i indsatte,

som har fået en forvaringsdom og derfor ikke har noget sluttidspunkt for deres fængsling. Laursen viser, hvordan de indsatte til at begynde med tænker på deres straf som en gæld og en skyld, der aldrig kan forsvinde eller tilbagebetales, men som indebærer en form for løfte om bedring fra deres side, så det, de har gjort, aldrig gentager sig – en slags kontrakt med samfundet. Efterhånden som årene går, ændrer de dog deres opfattelse og begynder i stedet at føre regnskab med tiden og mene, at nu har de afsonet nok. På den måde mister straffen på sin vis sin moralske funktion og bliver i stedet genstand for løbende forhandling.

Udover de videnskabelige artikler rummer temanummeret også to digte af Signe Kierkegaard Cain fra samlingen *Grundskyld*, hvor hun kredser om gæld, afhængighed og forpligtelse i nære relationer. I digtene forskydes forpligtelsen fra det institutionelle og normative til det intime og ambivalente. Digtsamlingen kredser om forbrug, og hvordan vi står til regnskab overfor naturen og særligt hinanden. Ægteskabet, der opstod som økonomisk transaktion, er digtenes empiriske omdrejningspunkt, og digtene endevender, hvordan ægteskabet stadig i dag handler om økonomi i form af det fælles forbrug med varegørelsen af følelserne i ascendenten. Grundskyld lyder dog, som Signe Cain skriver, mere bibelsk end skattepligtigt. Grundskyld er forpligtelse, det er undskyld, det er arvesynd i det kapitalistiske og kapitalstærke samfund. Digtene spænder fra kontraktens bindinger til relationens mere uafklarede og til tider ulige fordringer og forbrug af følelser og finanser.

Temanummeret inkluderer desuden en enquete af Sidsel Marie, der analyserer erkendte og uerkendte forbindelser og forpligtelser mellem ibogaplantens rødder, medicinalindustrien og biologisk diversitet. Sidsel Marie udfolder denne problematik med ibogaplanten som centrum, en plante, der i sin originale eller syntetisk fremstillede form kan bruges til forskellige medicinske formål, i alternativ behandling og sandsynligvis inden længe også som et godkendt lægemiddel. Trods (eller måske netop på grund af) lovende forskning i det mulige lægemiddel viser Sidsel Marie, at der opstår en række forskydninger af forpligtelser i brugen af ibogain, ikke mindst når plantens kulturelle og genetiske ophav glemmes til fordel for syntetisk fremstillede alternativer.

På tværs af temanummerets bidrag træder forpligtelse ikke frem som noget entydigt eller stabilt, men som noget, der løbende etableres, udfordres og omfortolkes i konkrete situationer. Hvad der tæller som en forpligtelse, hvem der bærer den, og hvornår den kan siges at være opfyldt, viser sig at være åbne spørgsmål, der må håndteres i praksis. I denne forstand peger temanummeret ikke blot på forpligtelser som noget, der binder mennesker til hinanden og til samfundet, men også som noget, der gør disse relationer til genstand for vedvarende forhandling.

Litteratur

Andersen, Torben M., Jan Rose Skaksen og Rockwool Fondens Forskningsenhed. 2022. *Et aldrende Danmark*. Gyldendal.

Bruun, Maja Højer, Stine Krøjer og Mikkel Rytter. 2015. "Indledende perspektiver: Forandringsstaten og selvstændighedssamfundet". *Tidsskriftet Antropologi* 72. <https://doi.org/10.7146/ta.v0i72.104548>.

Dürkheim, Émile. 1895. *The Rules of Sociological Method*. The Free Press.

Felding, Simone Anna og Nete Schwennesen. 2019. "Når omsorgen udliciteres: En analyse af den konfliktfyldte omsorgstøjka mellem mennesker med demens, pårørende og plejepersonale på et plejehjem i Danmark". *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund* 16(30):123-49. <https://doi.org/10.7146/tfss.v15i30.114771>.

Godelier, Maurice. 1999. *The Enigma of the Gift*. University of Chicago Press.

Graeber, David. 2011. *Debt: The First 5000 Years*. Melville House Publishing.

— 2013 "It is Value that Brings Universes into being". *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 3(2):219-43. <https://doi.org/10.14318/hau3.2.012>

Hansen, Lise Lotte, Hanne Marlene Dahl og Laura Horn. 2021. *Care Crisis in the Nordic Welfare States*. Policy Press.

Hillersdal, Line og Mette Nordahl Svendsen. 2022. "Cancer Currencies: Making and Marketing Resources in a First-in-Human Drug Trial in Denmark". I *Precision Oncology and Cancer Biomarkers: Issues at Stake and Matters of Concern*, redigeret af og, 45-60. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-92612-0_4.

Jønsson, Alexandra Brandt Ryborg. 2021. "Subjektiv ulighed: Oplevelsen af ulighed i sundhed". *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund* 18(35):95-114. <https://doi.org/10.7146/tfss.v18i35.129995>.

Malinowski, Bronislaw. 1922. *Argonauts of the Western Pacific*. Routledge & Kegan Paul.

Mauss, Marcel. 1990. *The Gift*. Routledge.

Pedersen, Ove Kaj. 2011. *Konkurrencestaten*. Hans Reitzels Forlag.

Pors, Anja S., Irina Papazu og Morten Hjelholt. 2026. *Borgeren i den digitale velfærdsstat*. Magtudredningen 2.0. Aarhus Universitetsforlag.

Spalletta, Olivia. 2021. "Patrons of the State: Reciprocity, Belonging, and Life with Down Syndrome in Denmark". PhD dissertation, Brandeis University.

Sparre, Sara Lei og Mikkel Rytter. 2021. "Between Care and Contract: Aging Muslim Immigrants, Self-Appointed Helpers and Ambiguous Belonging in the Danish Welfare State". *Anthropology & Aging* 42(1):112-28. <https://doi.org/10.5195/aa.2021.279>.

Tidsskriftet Antropologi. 2022. *Aldring*. Nr. 86. <https://doi.org/10.7146/ta.vi86>.

Weiner, Annette B. 1992. *Inalienable Possessions*. University of California Press.

Winther, Jonas, Kirsten Louise Brock Pedersen og Line Hillersdal. 2024. "Moralske regnskaber: Pårørendes forhandlinger i omsorgen for deres nærmeste". *Tidsskrift for Forskning i Sygdom og Samfund* 41:37-61. <https://tidsskrift.dk/sygdomogsamfund/article/view/142131>.

FORPLIGTET TIL FÆLLESSKAB

Versioner af det gode fællesskab i dagtilbud og skole

NINA KRAMP

Gerda, som er børnehaveklassepædagog på en københavnsk folkeskole, bryder ud i grin, da jeg spørger ind til tankerne bag legene Ståtrold og Istap.¹ ”Fællesskab! De handler da om fællesskab,” siger hun. ”Børnene skal lære at være et fællesskab, hvor man holder øje med hinanden, uanset hvem der har brug for hjælp, ikk’?” Hun tilføjer: ”Her i 0. a er vi først og fremmest kammerater. Ikke venner fra børnehaven, ikke fodboldmakkere, ikke drenge med drenge og piger med piger. Først og fremmest er vi et klassefællesskab.” I parallelklassen 0. b fortæller børnehaveklassepædagogen Dina, at hun forsøger at skabe ”plads til børnenes forskelligheder og deres individuelle måder at være i klassen på”. ”Det kan se vidt forskelligt ud,” understreger hun, ”og det er helt okay.” Dina ser det som sin opgave ”at skabe rammer for et fællesskab, der kan rumme forskellene i børnegruppen”. Kun få minutters gang derfra på børnehavestuen Billestuen i et integreret dagtilbud fortæller pædagogerne Ada og Bo, hvordan fællesskab for dem indebærer at skabe en hverdag, hvor børnene lærer ”at give et nap med”, som Ada forklarer det. Samtidig bestræber de sig på at gøre hverdagsrutinerne så rummelige og dynamiske som muligt, så ”alle kan få noget ud af” de fælles aktiviteter.

Pædagogernes udtalelser peger på, at *fællesskab* fungerer som et gennemgående orienteringspunkt i deres arbejde i både dagtilbud og skole – en pointe, som også er blevet udfoldet i flere pædagogisk-antropologiske studier (Bach et al. 2020; Gilliam 2016; Gilliam og Gulløv 2012). Samtidig peger udtalelserne på, at fællesskab ikke udgør et entydigt fænomen i institutionshverdagen, men at pædagogerne forstår, skaber og arbejder med fællesskab på grundlæggende forskellige måder. For Gerda handler fællesskab om at lære børn at blive gode klassekammerater, for Dina om at skabe plads til alle og for Ada og Bo om at forene hensynet til individuelle og kollektive behov. Pædagogerne er således enige om, at fællesskab er vigtigt, men ikke om, hvad fællesskab er, hvordan det bør praktiseres, og hvilke forpligtelser det indebærer.

At pædagogerne fremhæver fællesskab som et centralt fokus for deres arbejde, må ses i lyset af, at børn i Danmark tilbringer en betydelig del af barndommen i dagtilbud og skole, og at barndommen dermed er præget af en gennemgribende institutionalisering (Gulløv 2009; Canger og Ellegaard 2019). Et centralt mål for denne institutionalisering er, at børn lærer at indgå i forpligtende fællesskaber som elever og kommende samfundsborgere, hvilket er indskrevet i både dagtilbuds- og folkeskoleloven. Dagtilbudsloven fastslår, at dagtilbud skal "bidrage til at udvikle børns selvstændighed" samt deres "evner til at indgå i forpligtende fællesskaber og samhørighed med og integration i det danske samfund" (dagtilbudsloven 2020, § 7, stk. 4). Tilsvarende angiver folkeskolens formålsparagraf, at folkeskolen skal forberede eleverne til "medbestemmelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre" (folkeskoleloven 2006, § 1, stk. 3). Pædagogisk arbejde i børns tidlige institutionsliv er således juridisk forpligtet af to samtidige mål: på den ene side at bidrage til udviklingen af det selvstændige barn med rettigheder og på den anden side at lære barnet at indgå i fællesskaber, der indebærer pligter og ansvar. Dette dobbelte sigte for pædagogisk arbejde er i pædagogisk teori blevet beskrevet som pædagogikkens "centrale paradoks" (Løvlie 2007) og "grundlagsproblem" (Rothuizen 2019). I forlængelse heraf argumenterer Line Togsverd og Jan Jaap Rothuizen (2021, 283) for, at det pædagogiske projekt netop er polyfont og modsætningsfuldt, idet værdier om selvstændighed og deltagelse i fællesskab udgør hinandens forudsætning og samtidig trækker i hver deres retning.

De forskellige måder, som pædagogerne i dagtilbud og skole praktiserer fællesskab på, og de politiske og pædagogiske spændinger mellem individ og kollektiv, som dette arbejde navigerer i, gør det således relevant at undersøge, hvordan pædagogisk personale i dagtilbud og skole forpligter børn til institutionelt samvær gennem praksisser, der orienterer sig mod fællesskab.

Med afsæt i feltarbejde i en børnehave og to børnehaveklasser samt praksisteoretiske perspektiver på pædagogisk arbejde argumenterer jeg for, at fællesskab i institutionshverdagen ikke udgør et entydigt fænomen, men udfolder sig som radikalt forskellige samværsformer, der forpligter børn på hinanden på vidt forskellige og til tider modsatrettede måder. I artiklen viser jeg således, at børn gennem deres første institutionsår bliver en del af grundlæggende forskellige fællesskaber og følgelig må håndtere meget forskellige forpligtelser. Denne pointe komplicerer den udbredte forståelse af fællesskab som et entydigt pædagogisk ideal og gode i både praksis, forskning og policy og rejser spørgsmål om, hvad vi egentlig mener med fællesskab, og hvilke former for fællesskab vi ønsker at fremme i begyndelsen af børns institutionsliv.

Pædagogisk arbejde mellem individ og fællesskab

Forholdet mellem individ og kollektiv er et centralt tema i pædagogisk-antropologisk forskning. Et godt eksempel er antropologerne Eva Gulløv og Laura Gilliam (2012), som har vist, hvordan danske institutioner for børn fungerer som civiliserende institutioner, der former børn til 'ordentlige' mennesker og medborgere. Med afsæt i Norbert Elias' (1994 [1939]) civiliseringsbegreb beskriver de, hvordan pædagogiske praksisser i dagtilbud og skole i høj grad retter sig mod at lære børn standarder for god omgang og opførsel, herunder at kontrollere sig selv, at hæmme impulser og at tage hensyn til andre. Som Eva Gulløv påpeger, udgør disse kompetencer centrale lærestykker i daginstitutioner (Gulløv 2012, 68), og som Laura Gilliam viser, er pædagogisk arbejde i skolen tilsvarende "båret af et stærkt fokus på fællesskabet" og på, at harmoni skabes gennem lighed og tilpasning til gruppen til trods for en tiltagende politisk orientering mod det enkelte barns individuelle præstation og evne til at konkurrere i en globaliseret verden (Gilliam 2016, 67). Selvom det pædagogiske arbejde også involverer hensyn til det enkelte barn, er det ifølge Gilliam fortsat gruppen, der udgør det primære pædagogiske fokus (Gilliam 2012, 131). Civiliseringsarbejdet i børneinstitutioner retter sig således ifølge Gulløv og Gilliam mod at lære børn at tage hensyn til andre ved at balancere og indordne deres egne behov og lyster i forhold til fællesskabets interesser og funktionalitet (Gilliam og Gulløv 2012, 251).

Civiliseringsbegrebet rummer et stort analytisk potentiale, fordi det kan bruges til at fremdrage de normative idealer for passende adfærd, selvkontrol og social tilpasning, der præger pædagogisk praksis. Som Gulløv og Gilliam imidlertid påpeger, kræver dette fokus på normer en særlig opmærksomhed på normernes empiriske relativitet (Gilliam og Gulløv 2012, 17) – at normer for adfærd altid er situerede og historisk foranderlige og praktiseres forskelligt i konkrete, herunder institutionelle og sociale, sammenhænge. Når normer er empirisk relative, følger det også, at pædagogisk praksis ikke kan forstås ud fra én stabil normativ orden, men derimod som et felt, hvor forskellige normative idealer sameksisterer, kolliderer og forhandles i konkrete situationer. Min forskning peger netop på, at pædagogisk arbejde med fællesskab lader til at være spændt ud mellem flere modsatrettede hensyn og i praksis indbefatter forskellige normative orienteringer i institutionshverdagen. Med afsæt i en ontologi, hvor virkeligheden betragtes som sammensat og 'rodet' (*messy*) (Seaman et al. 2019),² anlægger jeg i denne artikel et praksisanalytisk perspektiv på pædagogisk arbejde med fællesskab. Mit udgangspunkt er således, at fællesskab – socialt samvær – udgør et komplekst, ustabilt og ambivalent fænomen, der kontinuerligt og forsøgsvist ordnes gennem praksisser, der trækker på forskellige – og til tider

modsatrettede – normative orienteringer (Law 1994; Mol 2013). Ved at undersøge de mange måder, børn sættes i relation til hinanden og forpligtes på institutionelt samvær, bliver det muligt at vise, hvordan det, pædagogerne betegner som fællesskab, i hverdagen består af multiple samtidige samværsformer, som forpligter børnene på markant forskellige måder.

Felt, metode og analytiske perspektiver

Artiklen bygger på to måneders feltarbejde i en børnehave i København og fire måneders feltarbejde på en nærliggende folkeskole.³ I børnehaven deltog jeg tre dage ugentligt i hverdagen på Billestuen sammen med pædagogerne Bo, Ada og Tine og stuens 22 børn i alderen 3-6 år. Da de ældste børn på stuen i maj begyndte i en førskoleordning i en skolefritidsordning (SFO) og efter sommerferien startede i folkeskolen, fulgte jeg en gruppe af dem videre; først i SFO'en og siden i to børnehaveklasser. I 0. a var der 20 elever med børnehaveklassepædagog Gerda og pædagogisk assistent Mette, mens der i 0. b var 21 elever med børnehaveklassepædagog Dina og pædagogisk assistent Peter. Jeg deltog typisk to hele skoledage om ugen i hver klasse.

Feltarbejdet begge steder bestod primært af deltagerobservation i institutionshverdagen (Hammersley og Atkinson 2019; Madden 2017). I børnehavens Billestue deltog jeg fra morgenstunden i dagens aktiviteter – samlinger, måltider, ture ud af huset, leg på legepladsen og den daglige afslapningsrutine – og i de mange hverdagssituationer, hvor børn legede, ryddede op og trak sig tilbage. I skolen fulgte jeg tilsvarende hverdagen i børnehaveklasserne, herunder undervisning, klassemøder, frikvarterer, ture ud af huset og de små mellemrum, hvor børn bevægede sig mellem rum og aktiviteter. Feltarbejdet omfattede også løbende, ofte afbrudte og senere genoptagne uformelle samtaler med pædagoger, lærere, forældre, ledelse og børn, suppleret med kvalitative interviews og gruppeinterviews (Bundgaard et al. 2025) samt inddragende metoder som tegning og leg (Barker og Weller 2003; Driessnack og Furukawa 2012). Begge steder deltog jeg desuden i møder, hvor det pædagogiske personale drøftede børnenes trivsel og udvikling.

Under feltarbejdet var jeg særligt optaget af de praksisser, hvorigennem institutionelt samvær formedes i hverdagen – det, pædagogerne på både børnehavestuen og i skolens børnehaveklasser betegnede som fællesskab. Jeg rettede derfor opmærksomheden mod, hvordan fællesskab blev gjort i praksis, ikke kun gennem sprog, men også gennem de måder, kroppe, materialiteter og relationer blev håndteret og arrangeret i tid og rum på. Konkret undersøgte jeg, hvordan børn og børns kroppe blev sat til at påvirke hinanden på bestemte måder (Despret

2004), og hvordan materialiteter som møbler, rum og legetøj blev aktiveret eller begrænset af pædagogerne (Marres 2012) og dermed understøttede bestemte former for samvær (Kramp et al. 2025). Inspireret af John Laws (1994) forståelse af 'det sociale' som en momentan infrastruktur, der opstår i relationen mellem flere samtidige ordnende processer (*modes of ordering*) og derfor ikke lader sig forklare gennem ét samlende princip, rettede jeg både under og efter feltarbejdet opmærksomheden mod de situationer og interaktioner, hvori institutionelt samvær blev praktiseret forskelligt i og på tværs af institutionelle kontekster. Jeg fik derved blik for de mange "uregelmæssigheder" (*irregularities*) i praksisserne, som ofte afskrives som ustabile, usammenhængende eller som idiosynkrasier i videnskabelige studier (Law og Mol 2020, 268), og valgte ikke at behandle dem som fejlskud, men som empiriske spor på, hvordan fællesskab i institutionshverdagen kan tage flere forskellige former.

I det analytiske arbejde med at udfolde forskellene i fællesskabspraksisserne gav Annemarie Mols praksiografiske tilgang mig et greb til at undersøge, hvordan disse praksisser medvirker til at producere bestemte institutionelle virkeligheder og normativiteter. Centralt hos Mol er pointen om, at fænomener ikke eksisterer som stabile størrelser forud for praksis, men derimod bliver til gennem de måder, de håndteres, vurderes og gøres på – det vil sige 'enactes' – i konkrete sammenhænge (Mol 1999, 2002, 2013; Mol et al. 2010). Ifølge Mol er praksisserne således ikke neutrale, men bærer forskellige normative orienteringer med sig, der ordner virkeligheden på bestemte måder. For at indfange denne sammenhæng udvikler Mol begrebet 'ontonormer', som hun beskriver som et metodologisk værktøj, der kan skærpe opmærksomheden på, hvordan praksisser på en og samme tid producerer bestemte virkeligheder (ontologier) og bestemte forestillinger om, hvad der er godt eller skidt, rigtigt eller forkert (normer) (Mol 2013). Hvad der tæller som 'det gode', er ifølge Mol – i tråd med Laws pointe om, at det sociale ikke kan forklares ud fra ét altoverskyggende princip – ikke en værdisætning, der bestemmes udefra, men noget, der bliver til i og gennem praksis. Mol understreger, at hun bevidst lader begrebet ontonormer forblive analytisk åbent frem for at give det en klar og entydig definition og understreger endda, at hun "næsten ikke [har] brugt begrebet" i sin analyse (Mol 2013, 390). I stedet anvender hun det som et produktivt metodologisk fokus til at undersøge, hvordan forskellige praksisser skaber forskellige virkeligheder og forskellige forestillinger om det gode. I denne artikel bruger jeg på lignende vis ontonormer til at give analysen af, hvordan pædagoger i praksis former fællesskab, en retning snarere end som et udtømmende teoretisk begreb for derved at skærpe min opmærksomhed over for "materialiteter og spørgsmål om godt og skidt på én og samme tid" (Mol 2013, 381).

For at indfange det fleksible arbejde, hvorved pædagoger navigerer de ofte modsattede hensyn og normer som forskellige sameksisterende fællesskabspraksisser i hverdagen bærer med sig, trækker analysen desuden på begrebet 'filen' (*tinkering*) fra Mol og hendes medforfattere til bogen *Care in Practice* (2010). Filen betegner det kontinuerlige, ofte improviserende arbejde med at justere, afprøve, eksperimentere med og tilpasse forskellige hensyn, normer og materialiteter i praksis (Mol et al. 2010, 14). Begrebet bruges særligt i artiklens første analyse til at fremanalysere, hvordan børnehavepædagogerne løbende arbejder med at ordne institutionelt samvær på bestemte måder, samtidig med at de løbende håndterer de normative ambivalenser, som opstår, når forskellige versioner af fællesskab skal fungere side om side i hverdagen på stuen.

Tilsammen giver Mols begreber ontologier og filen mig et praksisanalytisk greb til at undersøge, hvordan forskellige versioner af og normer for det gode fællesskab produceres og stabiliseres i og gennem pædagogisk arbejde i børnehaver og skole. Som jeg viser i de følgende to analyser, udbreder dette arbejde flere normative orienteringer – herunder normer for deling, solidaritet, lighed, autonomi og individualitet – som på hver sin måde former, hvad fællesskab er, og hvilke forpligtelser det indebærer for børn.

Pædagogiske fællesskabspraksisser i børnehaven

Den følgende etnografiske fortælling skildrer situationer med socialt samvær på børnehavestuen Billestuen, og de efterfølgende analyser viser, hvordan pædagogerne Bo, Ada og Tine ordner samværet på stuen gennem både forskels- og lighedsorienterede fællesskabspraksisser.

En tirsdag morgen i marts sidder 22 børnehavebørn i alderen 3-6 år spredt ud på Billestuens gulv til den daglige morgensamling. Midt på gulvet sidder pædagogen Bo på en lav skammel og læser op fra en digtsamling, mens han fører sin venstre hånd gennem luften foran sig og tegner solopgange, blæsevej og edderkoppespind. Børnene og de to andre pædagoger, Ada og Tine, efterligner bevægelserne på hinandens rygge. Efter et par minutter, hvor treårige Ea har holdt sig på afstand på sofaen, vinker Tine hende ind. Hun skubber blidt femårige Pelle lidt frem, så Ea kan få hans plads. Pelle rykker sig og lader Ea tegne på hans ryg. Senere under frokosten sidder yngre og ældre børn blandet i bordgrupper, og femårige Alma hjælper treårige Felix med en madkasse, der ikke vil åbne, mens Pelle peger på en snack, som den yngre Ea kæmper med, mens han fanger mit blik som for at sikre hende hjælp. Ada ser det og bemærker smilende, at de store børn er gode til 'at give et nap med' i hverdagen. Efter frokosten samles børnene til hvilestund i en mørklagt del af stuen. Ifølge pædagogerne er hvilestunden tilrettelagt for at imødekomme de yngstes behov på et tidspunkt, hvor de ældre børn hellere vil lege, men organiseret sådan, at alle 'kan få noget ud af en fælles

afslappende aktivitet', som Ada siger. Under hvilestunden sidder femårige Fie med treårige Livs hoved i sit skød, mens hun aer hende i håret, og Ea ligger tæt op ad Ada, mens Alma nusser hendes ryg.

Efter hvilestunden bevæger børnene sig rundt mellem Billestuens forskellige områder: kreaområdet, læsehjørnet, tumleområdet samt legekøkkenet. Jeg bemærker, at det oftest er piger, der leger i legekøkkenet, og nævner det for pædagogen Tine. Med en vis ærgrelse forklarer hun, at hun godt er klar over det, og at netop kønsopdelingen er noget, personalet forsøger at modarbejde ved bevidst at sætte 'alle mulige slags lege' i gang i køkkenet, så det ikke automatisk bliver rammen om 'mor, far og børn-lege'. Hun peger på gryderne og forklæderne og forklarer, at tingene er valgt, fordi de kan bruges på mange måder og ikke lægger op til én bestemt type leg.

På stuemødet dagen efter fortæller Bo, at legetøjet på stuen er blevet udvalgt, så det 'ikke tilhører nogen og derfor tilhører alle', og at børnene som udgangspunkt derfor ikke må tage legetøj med hjemmefra. Under feltarbejdet oplever jeg dog gentagne gange, at reglen praktiseres mere fleksibelt, som når Alma en morgen går ind på stuen med et hvidt filtdyr hjemmefra, der forestiller en tand, og Ada og Tine kort udveksler et blik og lader hende gå videre, eller når fireårige Ejner har sin store, grønne krammeslange med på stuen. Pædagogerne understreger, at det i nogle tilfælde kan være rart for børn at have genstande med, som gør dem glade og trygge, særligt når de har behov, der 'presser sig på'. Almas filttand sættes i forbindelse med, at hun for nylig har skullet vænne sig til at have to hjem. De fortæller, at filttanden er fra tandfeen, som kom på besøg hjemme hos Almas mor, og at hun har filttanden med for at vise den til sin far. På lignende vis får Ejners store, grønne slange lov til at snige sig med ind på stuen, da de vurderer, at han for tiden 'har det lidt svært'. Samtidig siger Tine, at ting hjemmefra stadig er 'problematiske'. Hun fortæller, at nogle drenge er begyndt at medbringe superheltefigurer, som de bruger i lege, der ifølge drengene 'ikke er for piger', men hun understreger samtidig, at hun det til trods ikke ønsker 'laminerede regler på døren', der forbyder ting hjemmefra, da det ville gøre det vanskeligt at håndtere situationer som dem med Alma og Ejner på en fleksibel måde.

"At give et nap med": forskelsorienterede fællesskabspraksisser i børnehaven

Den første halvdel af den etnografiske fortælling skildrer, hvordan pædagogerne ordner børnenes samvær under morgensamlingen, frokosten og hvilestunden på måder, der orienterer sig mod aldersforskelle, og som forpligter børn forskelligt. At blive ældre her indebærer således gradvist at lære "at give et nap med", som Ada forklarer det om de situationer, hvor ældre børn hjælper yngre.

Denne form for forpligtelse kan udfoldes med afsæt i Thomas Widloks begreb 'deling', som betegner en situeret praksis, hvori relationer organiseres omkring konkrete anledninger til at bede om, respondere på og give afkald (Widlok

2016, 76-80). Delingssamvær er ifølge Widlok ikke baseret på reciprocitet, men på asymmetriske relationer, hvor forskelle i evner og ressourcer indebærer et 'stille krav' (Løgstrup 1997; Widlok 2016) om at dele med hinanden, uden at det nødvendigvis kommer med en forventning om gengældelse. Med deling bliver det analytisk muligt at udfolde, hvordan nogle fællesskabspraksisser på stuen positionerer børn forskelligt i kraft af alder og kunnen, og hvordan disse forskelle gøres relevante som grundlag for samvær.

Gennem konkrete sociomaterielle arrangementer – aldersblandede bordgrupper og makkerpar under morgensamlingen samt madrasser, der indbyder til distribueret omsorg under hvilestunden – organiserer pædagogerne hverdagsrutiner, der bringer børn i relation til hinandens forskellige behov og evner og giver mulighed for at deltage på forskellige måder. Dette ses, når treårige Ea observerer fra sofaen, og pædagogen Tine opfanger hendes 'stille krav' om deltagelse og gennem blik, bevægelse og berøring ordner situationen, så Ea kan træde ind, og femårige Pelle må give plads. For Pelle indebærer situationen ikke kun en mulighed for at respondere på Eas behov, men også et afkald, da han derved må opgive sin plads og tætte kontakt med Tine; for Ea indebærer den en mulighed for at træde ind i fællesskabet i sit eget tempo. Et lignende mønster viser sig omkring frokostbordet, hvor de ældre børn Alma og Pelle under måltidet hjælper de yngre Ea og Felix, og under hvilestunden, som er baseret på de yngste børns behov for hvile og således igen indebærer, at de ældre børn må give afkald på deres lyst til at lege og udfolde sig i det tidsrum. Når Ada alligevel understreger, at alle børn det til trods "kan få noget ud af" aktiviteten, viser det, at hun ikke forstår de ældre børns hjælp og afkald som noget, der skal udlignes, men tværtimod opfatter hjælpen og afkaldet som en naturligt forpligtende og berigende del af det fælles liv på stuen.

Flere af de ældre børn beskriver i den forbindelse, hvordan de husker selv at have været "de små", der blev passet på af "de store" børn, for eksempel når de blev trøstet eller legede med dem på legepladsen. Seksårige Olivia fortæller blandt andet, hvordan hun "elsker at passe på de små", og hun knytter denne følelse til erfaringer med selv at have været den, der blev "passet på" af ældre børn. Flere fortæller også, at de stadig savner de ældre børn, som nu går i skole. Samtidig giver de udtryk for glæde ved nu selv at være "de store" og hjælpe de yngre børn i hverdagen, for eksempel som "gåmakker", eller når de af pædagogerne bliver bedt om at vise, hvordan man tager jakke på "på en smart måde". Forpligtelser, der knytter sig til samværsformer, hvor forskelle i evner og behov aktiveres af pædagogerne, ser således ud til at blive etableret over tid, i takt med at børnene både deler hverdagsliv på stuen og bevæger sig gennem forskellige positioner i fællesskabet, efterhånden som de bliver ældre. Pædagogerne til-

skynder aktivt til denne hjælp og fremhæver den som en naturlig og forventet del af fællesskabet, hvor aldersforskelle ikke udlignes, men derimod aktiveres som grundlag for relationer og forpligtelser mellem børnene.

Samvær, som baseres på, at ældre børn ”giver et nap med”, er imidlertid ikke friktionsløst og udfordres, når ældre børn ikke begrænser sig under fællesaktiviteter. Det ses blandt andet, når seksårige Noah gentagne gange afbryder andres fortællinger under morgensamlingen, eller når femårige Luna danser så vildt under fællesoprydningen, at hun kommer til at ramme de yngre børn. I sådanne situationer griber pædagogerne ind gennem små kropslige justeringer: en hånd på skulderen, en placering tæt på barnet eller en guidet bevægelse i dansen. Gennem utallige situerede hverdagshandlinger som disse støttes ældre børn som Noah og Luna i at forblive inden for fællesskabets rammer, også når de bryder med normen om at ”give et nap med”.

Legetøj, der ”ikke tilhører nogen og derfor tilhører alle”: lighedsorienterede fællesskabspraksisser i børnehaven

Samtidig med at pædagogerne ordner samværet gennem praksisser, der betoner forskelle i alder, ordnes det også gennem praksisser, der orienterer sig mod lighed, og som søger at udligne andre forskelle mellem børnene. Når pædagogerne således gennem regler mod medbragt legetøj hjemmefra samt indretningen af stuens legemiljøer sørger for, at materialiteter på stuen ”ikke tilhører nogen og derfor tilhører alle”, som Bo siger, etableres lighedsorienterede rammer for samvær, hvor især kønsforskelle bevidst nedtones for at understøtte lege på tværs.

Denne pædagogiske orientering kan udfoldes med afsæt i den norske antropolog Marianne Gullestad's hverdagslivsanalyser. Gullestad fremhæver, at lighed i en skandinavisk kontekst ikke alene handler om lige rettigheder, men også om en form for enshed, hvor deltagelse i fællesskab indebærer, at forskelle – i for eksempel økonomi, status eller tilhørsforhold – nedtones (Gullestad 1992). Det hænger sammen med, at synlige forskelle ifølge Gullestad risikerer at true den sociale nærhed, som fællesskab her bygger på. Med begrebet ’lighed som enshed’ beskriver hun således, hvordan deltagere i fællesskaber lærer at minimere det, der kan få dem til at fremstå anderledes.

Med begrebet bliver det muligt at undersøge, hvordan pædagogernes indretning af legemiljøerne afspejler en pædagogisk orientering, der særligt handler om at nedtone forskelle i køn og de materialiteter, som i pædagogernes optik kan lægge op til kønsstereotype lege. Denne kommer blandt andet til udtryk i indretningen af legekøkkenet, som ifølge Tine bevidst er sammensat af gryder, forklæder og andre genstande, der kan bruges på mange måder. Intentionen er, at køkkenet

skal lægge op til ”alle mulige slags lege” og ikke automatisk blive rammen om de ”mor, far og børn-lege”, som hun ellers oplever, at pigerne hurtigt trækker legen i retning af.

Når Tine samtidig peger på at lege, hvori nogle drenges egne superheltefigurer indgår, ofte er ekskluderende over for piger, fremstår børnenes eget legetøj i pædagogernes optik som noget, der kan synliggøre de forskelle, præferencer og kønnede interesser, som de i deres indretning af stuen netop forsøger at nedtone. Bos kommentar om, at legetøjet på stuen ”ikke tilhører nogen og derfor tilhører alle”, indfanger denne orientering og sætter ord på pædagogernes bestræbelser på at skabe et legemiljø, hvor ejerskab, præferencer og kønnede forskelle ikke får lov til at strukturere samværet.

”At tage skyklapper på”: børnehavepædagogernes fleksible praksis i en spændingsfyldt institutionshverdag

Samtidig med at pædagogerne søger at modvirke, at børnene medbringer ting eller tager ejerskab over bestemte ting, tillader de, at nogle børn, som Alma og Ejner, tager ting med hjemmefra ind på stuen. På den måde bryder de med deres egen regel om, at stuens ting skal tilhøre alle. Denne fleksibilitet hænger sammen med, at pædagogerne i de konkrete tilfælde vurderer, at børnene har behov for ekstra tryk og støtte. Almas filttand knyttes til forældrenes nylige skilsmisse og til, at hun skal vænne sig til at have to hjem, og filttanden – som repræsenterer en betydningsfuld hændelse i hendes liv – følger hende derfor ikke blot mellem hjemmene, men også med ind på stuen, der netop i denne periode forbinder dem. Tilsvarende forklares Ejners store, grønne krammeslange med, at han befinder sig i en periode, hvor han er ekstra sårbar og ”har det svært”. Her træder individuelle behov frem som noget, der ikke altid kan eller skal harmoniseres gennem formaliserede regler, som beror på normer om lighed, hvilket Tines bemærkning om, at hun ikke ønsker ”laminerede regler på døren”, understreger. Hun og de to andre pædagoger insisterer således på en fleksibel praksis i arbejdet med at navigere mellem kollektive hensyn og individuelle behov.

Denne slags situerede prioriteringer ses også under de forskelsorienterede fællesskabspraksisser, når for eksempel ældre børn som Noah og Luna bryder med forventningerne om, at de kan ”give et nap med”, og hvor pædagogerne hverken italesætter normbruddet eller tager dem ud af aktiviteten, men i stedet guider deres deltagelse kropsligt.

Eksemplerne viser, hvordan pædagogerne formår at håndtere værdier, der både knytter sig til det værdifulde individ og det værdifulde fællesskab (Aabro og Togsverd 2020, 51), gennem en fleksibel og omsorgsfuld praksis, der med Annemarie

Mol, Ingunn Moser og Jeannette Pols' ord indebærer en "vedholdende flilen i en verden fuld af kompleks ambivalens og skiftende spændinger" (Mol et al. 2010, 14). Personalet beskriver selv dette situerede arbejde som nødvendigt og omtaler det som at "tage skyklapper på" – en emisk metafor, der indfanger, hvordan de i praksis midlertidigt ser bort fra én pædagogisk orientering for at fastholde fokuset på en anden. At pædagogerne i hverdagen "tager skyklapper på", indfanger deres kontinuerlige arbejde med at navigere de normative spændinger, som praksisserne bærer med sig, og som rummer ambivalenser om, hvornår og hvorvidt lighed eller forskellighed skal vægtes, og om individuelle behov skal gives forrang frem for kollektive hensyn. Det er netop i disse spændinger – mellem harmonisering og differentiering, mellem regler og undtagelser – at fællesskabet eller rettere fællesskaberne på Billestuen udfolder sig.

Pædagogiske fællesskabspraksisser i folkeskolens børnehaveklasser

Den følgende etnografiske fortælling skildrer hverdagen i to børnehaveklasser på en københavnsk folkeskole. I det efterfølgende analyseafsnit viser jeg, hvordan pædagoger i de to klasser ordner socialt samvær forskelligt gennem fællesskabspraksisser, der enten betoner forskelle eller ligheder mellem børnene.

En grå himmel uden for de store vinduer indrammer 0. a's klasseværelse en tirsdag morgen i september. Børnene sidder ved deres borde med arbejdsark og blyanter, og børnehaveklasselederen Gerda og den pædagogiske assistent Mette bevæger sig rundt mellem dem. De minder løbende børnene om, at de skal forsøge at løse opgaverne sammen ved at 'holde øje med deres sidemakker' og ikke 'skynde sig videre'. Ved et af bordene bliver Ali færdig før Asger og vender sig mod ham: 'Skal jeg vise dig, hvordan jeg gjorde?' Gerda står i nærheden og siger: 'Godt, Ali. Det er en god måde at være sidemakker på. Vi skal hjælpe hinanden med at blive dygtige.' Senere samme formiddag samler Gerda klassen efter et frikvarter, hvor to drenge har skændtes under fodboldkampen. Hun spørger ikke, hvem der gjorde hvad, men henvender sig til hele klassen: 'Hvad kunne man gøre næste gang, så begge får en god pause?'

Samme dag i idrætstimen forklarer Gerda reglerne til fangelegen Ståtrold. Når et barn bliver fanget af fangerne Ida og Oscar, skal det stå stille, indtil et andet barn befrier det ved at krybe mellem dets ben. Allerede i de første runder bliver det tydeligt, at Ida befrier pigerne, Oscar drengene, og at nogle børn som Emma og Sebastian hurtigt bliver befriet, mens andre børn som Sofie og Amir må vente i længere tid. Gerda stopper ofte legen og minder børnene om, at legen ikke handler om, 'hvem der er venner i fritiden', men at den derimod handler om at 'hjælpe dem, der har brug for det'. Senere, da Emma stopper ved siden af Malthe, der står fanget, spørger hun Gerda, hvorfor hun skal redde ham, når han ikke befriede hende lidt tidligere. Gerda svarer: 'Fordi han nu engang er tættest

på, og fordi vi ikke vælger mellem hinanden.' Emma tøver et øjeblik, før hun befrier ham.

Over for 0. a's klasseværelse ligger 0. b's. Selvom klasserne er næsten ens i størrelse, folder hverdagen sig dog anderledes ud her. En torsdag morgen et par måneder inde i skoleåret kommer Mira ind sammen med sin mor, som bliver stående ved katederet og taler med børnehaveklasselederen Dina, mens Theo hurtigt siger farvel til sin far ved døren. I garderoben hjælper Yrsa og hendes mor hinanden med at pakke tasken ud, mens de småsludrer med den pædagogiske assistent Peter, samtidig med at Oliver går direkte ind i klasseværelset og lægger sig i pudehjørnet. Senere fortæller Dina, at nogle børn har brug for, at forældrene følger dem helt ind, mens andre er klar til at sige farvel ved døren. 'Det er okay. Vi møder dem hver især dér, hvor de er,' siger hun.

Lidt senere på formiddagen i en matematiklektion sidder Lea koncentreret med sine plusopgaver, mens sidemakkeren Osvald farvelægger tallene i sin bog. I den anden ende af lokalet er Marcus færdig med sin opgave og bladrer videre, mens sidemakkeren Sofie sidder med blyanten hvilende på papiret og kigger ud ad vinduet. På tavlen hænger piktogrammer, som viser, hvad børnene kan gå i gang med, når de er færdige. Dina går rundt mellem bordene og stopper kort ved flere børn. Hun lægger hånden på Osvalds bog og siger: 'De farver bliver så flotte.' Derefter siger hun til Lea: 'Du kan godt prøve de næste opgaver, dem med minus.' Senere samme dag i en dansktime sidder Victor med et kopiark, hvorpå han langsomt følger de stiplede linjer til bogstavet K med blyanten, mens Naja, som sidder ved siden af ham, skriver små ord, der starter med K, i sit hæfte. Victor sukker, kaster blyanten fra sig og læner sig tilbage i stolen. Naja kigger kort over på ham, men fortsætter sit arbejde. Da jeg senere spørger ind til situationen, siger Dina: 'Victor skal lære at spørge, hvis han har brug for hjælp. Og Naja skal koncentrere sig om sin egen læring.' Og hun fortsætter: 'Først skal de hver især finde deres egne ben at stå på. De andre kan komme senere.'

"Her vælger vi ikke mellem hinanden": lighedsorienterede fællesskabspraksisser i 0. a

Den første del af den etnografiske fortælling skildrer, hvordan pædagogerne Gerda og Mette ordner det sociale samvær i 0. a gennem praksisser, der orienterer børnene mod gruppen. Når Gerda således pointerer over for børnene, at "her vælger vi ikke mellem hinanden", sætter hun ord på, hvordan pædagogerne ordner socialt samvær med *klassen* og *klassekammeratskab* som det centrale referencepunkt for børnenes handlinger og forpligtelser.

For at udforske denne form for forpligtelse inddrager jeg Barbara Prainsack og Alena Buyx' solidaritetsbegreb, som de definerer som praksisser, der afspejler en kollektiv forpligtelse til at bære omkostninger – økonomiske, sociale, følelsesmæssige eller andre – for at hjælpe andre (Prainsack og Buyx 2012, 346-38). Solidaritet forstås her ikke som en indre følelse, men som handlinger,

der bygger på gensidig anerkendelse af en delt lighed (*sameness*), og som indebærer at hjælpe andre, på trods af at det har en pris – i form af tid, anstrengelse, følelsesmæssig investering eller sociale afkald. Prainsack og Buyx fremhæver, hvordan bestemte solidariske handlinger over tid kan blive så indlejrede, at de fremstår som både gode og forventelige, fordi de producerer kollektive værdier og principper, som deles af gruppens deltagere.

Med solidaritet som analytisk optik bliver det muligt at få blik for, hvordan pædagogerne i 0. a ordner samværet på måder, hvor sociale markører som køn, status og venskaber systematisk nedtones. I stedet betones det at være klassekammerat som den centrale og forpligtende lighed, som børnene trænes i at anerkende, og som Gerda og Mette i hverdagen gør handlingsforpligtende. Selvom pædagogerne ofte henvender sig til enkelte børn og anerkender deres handlinger, sker det således oftest med klassen og klassefællesskabet som mere eller mindre implicit reference. Dette kommer til udtryk, når Gerda og Mette minder børnene om at vente på deres sidemakker frem for at skynde sig videre med egne opgaver. Det ses også, når de – som i situationen mellem Ali og Asger – højlydt roser denne adfærd, når de inddrager klassen i konfliktløsning mellem enkelte børn, og når de træner lege, der grundlæggende har til formål at lære børnene, at ”her vælger vi ikke mellem hinanden”. Med disse pædagogiske interventioner forskyder pædagogerne socialt samvær i 0. a fra børnenes individuelle orienteringer mod reciprocitet (”jeg hjælper, hvis du hjælper mig”) og affinitet (”jeg hjælper, fordi du er som mig”) til en gruppesolidarisk orientering, hvor hjælpen gives, fordi man er klassekammerater. Den form for hjælpsomhed fremhæves af pædagogerne som den rigtige måde at være sammen på, hvor børnene primært forpligtes på kollektive værdier, behov og principper, der gives forrang frem for individuelle præferencer og relationer.

Spændingerne i denne lighedsorienterede fællesskabspraksis bliver synlige, når børnenes handlinger bryder med den gruppesolidariske norm i klassen, som når børn løber forbi kammerater, der står fanget, eller når Emma protesterer mod at hjælpe Malthé. Her bliver det tydeligt, at gruppesolidariteten løbende skal etableres og vedligeholdes gennem pædagogernes kommentarer og interventioner, som fastholder gruppen som det centrale referencepunkt for børnenes handlinger.

”Vi møder dem hver især dér, hvor de er”: forskelsorienterede fællesskabspraksisser i 0. b

Mens Gerda og Mette således ordner samværet i 0. a gennem lighedsorienterede praksisser, der betoner kollektive hensyn i hverdagen, ordner Dina og Peter samværet i parallelklassen 0. b gennem praksisser, der i højere grad betoner

børnenes individuelle forskelle og behov. Når Dina siger, at ”vi møder dem dér, hvor de er”, fremhæver hun *det enkelte barn* som det primære referencepunkt for pædagogiske handlinger snarere end klassen som kollektiv.

I et pædagogisk-antropologisk studie af to børnehaveklasser har Laura Gilliam vist, hvordan hensynet til det enkelte barn typisk indgår i et større hensyn til at forme det civiliserede fællesskab (Gilliam 2012, 129-30). Den form for individualitet, der gives plads til, er ifølge Gilliam én, der kan forenes med kravene til gruppen. De netop udfoldede fællesskabspraksisser i 0. a kan i høj grad forstås i forlængelse heraf, idet Gerda og Mette gennem makkerarbejde, fælles konfliktløsning og solidarisk hjælp i lege lærer børnene at underordne sig kollektive behov og krav.

I 0. b træder imidlertid en anden konfiguration af forholdet mellem individ og fællesskab frem. Her prioriterer Dina, at børnene først ”hver især skal finde deres egne ben at stå på”, og at ”de andre kan komme senere”, som hun formulerer det. Det ses i undervisningssituationer, hvor børnene sættes til at arbejde med forskellige opgaver og i forskellige tempi uden pædagogiske opfordringer til at hjælpe hinanden, som når Naja ikke forventes at hjælpe Victor, men derimod at fastholde fokusset på sin egen læring. Tilsvarende håndterer pædagogerne forskelle i børnenes morgenrutiner, hvor nogle følges ind af forældre, mens andre siger farvel ved døren, som individuelle variationer snarere end som forhold, der kalder på pædagogisk udligning eller fælles trit.

Således ordner pædagogerne samværet i 0. b gennem sociomaterielle praksisser, der bærer på en norm om forskellighed som en slags individuel autonomi. Herved vendes det pædagogiske fokus på det sociale – som er velbeskrevet i pædagogisk-antropologisk litteratur (Bach et al. 2020; Gilliam og Gulløv 2012), og som Laura Gilliam (2016) har beskrevet som et pædagogisk værn mod individualisering og konkurrence i folkeskolen – i vid udstrækning på hovedet. Frem for at se hensynet til den enkelte som en potentiel trussel mod fællesskabet betragter Dina og Peter det tværtimod som en slags beskyttelse mod for tidlige og stærke krav om social tilpasning. Et godt fællesskab forudsætter her, at det enkelte barn først får mulighed for at blive selvstændigt og ’sig selv’, og hvor forpligtelsen først og fremmest retter sig indad mod barnets egen udvikling og først senere udad mod andre.

Én klasse, ét fællesskab: hvordan skolens organisering i klasser holder versioner af fællesskab adskilt

Som de forskellige institutionelle fællesskabsformer i børnehaven udgør skolefællesskaber altså også forskelligartede, normativt orienterede samværsfor-

mer, der forpligter børn på forskellige måder. Hvor fællesskab i 0. a ordnes gennem praksisser, der betoner kollektiv forpligtelse og gensidig hensyntagen, ordnes det i 0. b gennem praksisser, der prioriterer individuel autonomi og forskellighed. Praksisforskellene etablerer således to mere eller mindre adskilte fællesskabsvirkeligheder for børnene i de to børnehaveklasser, som muliggøres af skolens organisering i klasser, hvor forskellige versioner af fællesskab kan udfolde sig mere eller mindre uforstyrret inden for hver classes sociomaterielle ramme. Hvor børnehavepædagogerne således kontinuerligt må håndtere sameksisterende ligheds- og forskelsorienterede hensyn gennem fleksible og situerede praksisser på stuen – herunder løbende afgøre, hvilke hensyn der skal gives forrang, og hvornår det er nødvendigt at tage ”skyklapper på” – behøver børnehaveklassepædagogerne i skolen i mindre grad at foretage sådanne ’skæringer’ (*cuts*) (Bellacasa 2012) mellem forskellige normative fællesskabsorienteringer.

De normative spændinger forsvinder imidlertid ikke, men forskydes til skolens fælles rum såsom garderoben, skolegården og trappeopgangen samt fælles aktiviteter såsom morgensamling, frikvarter og temadage, hvor børn mødes på tværs af klasser. En observation fra november 2024 illustrerer dette. Ida fra 0. a står tøvende uden for klassedøren efter et tandlægebesøg, vant til at vente og følge Gerdas og Mettes faste rutiner, alt imens børn fra parallelklassen 0. b gentagne gange går ind og ud af deres klasselokale for at hente drikkedunke, penalhuse og andre ting i garderoben. Hvor det for Ida fremstår rigtigt at vente, er det for børnene fra 0. b rigtigt at handle selv. Her bliver det tydeligt, at hvor arbejdet med at navigere mellem forskellige fællesskabsorienteringer i børnehaven primært varetages af pædagogerne, placeres det i skolen i højere grad hos børnene selv, når de bevæger sig uden for deres egen classes rammer.

Konklusion og diskussion

Denne artikel har taget udgangspunkt i spørgsmålet: Hvordan forpligter pædagogisk personale i dagtilbud og skole børn til institutionelt samvær gennem praksisser, der orienterer sig mod fællesskab? Ved at forfølge konkrete hverdags-situationer på en børnehavestue og i to børnehaveklasser, hvor praksisser, der retter sig mod institutionelt samvær, forpligter børn til at dele, vente, give afkald, tage hensyn eller klare sig selv, har analysen vist, at fællesskab i børneinstitutioner ikke udgør én sammenhængende eller stabil samværsform. Tværtimod praktiseres fællesskab som flere samtidige og delvist overlappende institutionelle virkeligheder, hvor bestemte måder at være sammen på hænger sammen med bestemte forestillinger om, hvad der tæller som et godt fællesskab. Med begrebet ontionormer (Mol 2013) bliver det således muligt at se, hvordan pædagogiske

praksisser ikke blot organiserer børns forskellige måder at være sammen på, men også producerer normative idéer om, hvad børn bør være for hinanden.

I børnehaven aktiverer pædagoger aldersforskelle i børnegruppen som grundlag for deling, asymmetrisk omsorg og gensidig afhængighed gennem forskelsorienterede fællesskabspraksisser: Her udgør et godt fællesskab et samvær, hvor børn lærer, at forskelle i evner og behov forpligter dem forskelligt. Samtidig nedtoner pædagogerne andre forskelle i børnegruppen gennem lighedsorienterede fællesskabspraksisser, hvor et godt fællesskab fremstår som et, der forudsætter ensartede rammer, krav og vilkår for deltagelse for alle børn.

I skolen praktiseres også forskellige ontologiske versioner af fællesskab: som solidarisk fællesskab i 0. a, hvor forskelle i relation til køn, status og venskaber nedtones til fordel for det at være klassekammerat, som betones som den centrale og handlingsforpligtende lighed, som børnene trænes i at anerkende; og som rummelig sameksistens i 0. b, hvor forskellighed praktiseres som et forpligtende vilkår, der håndteres gennem pædagogiske betoninger af børnenes individuelle autonomi, og hvor børn først og fremmest forpligtes til at 'være sig selv'.

Det, der i pædagogisk tale samles under betegnelsen fællesskab i og på tværs af disse institutioner for børn, viser sig således at dække over flere forskellige og samtidige former for institutionelt samvær, der ikke altid er i normativ overensstemmelse. Hvordan børn forpligtes i og til fællesskab, afhænger således af, hvilke former for ansvar og afhængighed de gennem praksis lærer at bære eller give slip på.

Artiklens indsigter er særligt relevante i en tid, hvor fællesskab i stigende grad mobiliseres som en politisk og pædagogisk løsning på en række samfundsmæssige problematikker og retorisk fremstilles som et modstykke til individualisering og hensynet til det enkelte barn. Trivselskommissionen (2025), som er nedsat af regeringen for at styrke børn og unges trivsel, peger eksempelvis på, at den stigende individualisering i samfundet bidrager til den stigende mistrivsel blandt børn og unge (Trivselskommissionen 2025, 8), og anbefaler i den forbindelse "øget brug af fællesskabsorienterede pædagogiske praksisser" i børneinstitutioner (Trivselskommissionen 2025, 105). Også daværende børne- og undervisningsminister Mattias Tesfaye fremhæver i forbindelse med regeringens udkast til et lovforslag om læreres mulighed for fysisk indgriben over for elever i grundskolen hensynet til fællesskabet som overordnet hensynet til individet (BUM 2025). I fagbladet *Folkeskolen* (2025) stiller han således det retoriske spørgsmål: "Skal hensynet til den enkelte være størst – eller til fællesskabet?" og svarer selv: "I min optik er svaret klart: Hensynet til fællesskabet er vigtigst." Begge eksempler illustrerer, hvordan forskellige problematikker såsom børn og unges mistrivsel og læreres autoritetstab på forskellig vis tilskrives et

for ensidigt institutionelt fokus på det enkelte barn, og hvordan fællesskab i den forbindelse fremhæves som en nødvendig modvægt.

Betoningen af fællesskab ses også på lokalt niveau. I et hyrdebrev med titlen ”Fokus på fællesskab og leg i børnehaveklassen” adresseret til folkeskolerne i Københavns Kommune i efteråret 2024 skriver kommunens børne- og ungdomsforvaltning, at betegnelsen ”0. klasse” fremover bør erstattes af ”børnehaveklasse”, og at skolestarten ikke længere primært skal ses som en indgang til faglige mål, men derimod som en tryk overgang præget af legens egenverdi og sociale fællesskaber (Københavns Kommune 2024). Brevet blev imidlertid modtaget og fortolket forskelligt af børnehaveklasselærerne Gerda og Dina. Gerda læste brevet betoning af ”legens egenverdi” og udviklingen af ”sociale fællesskaber” som en bekræftelse og styrkelse af hendes version af fællesskab, hvor børn lærer at forpligte sig til hinanden som klassekammerater. Dina derimod, der i sit arbejde orienterede sig mod det enkelte barns udvikling og læring, læste formuleringerne som en svækkelse af den version af fællesskab, hun praktiserede. Begge understregede dog, at et ”godt” og ”stærkt” fællesskab er afgørende for børns trivsel og læring. Brevets betoning af fællesskab anerkendes således af begge pædagoger, men samles op og fortolkes på meget forskellige måder.

Med afsæt i artiklens analyser vil jeg derfor fremhæve to forhold i relation til den aktuelle politiske og pædagogiske betoning af fællesskab som svar på samfundsmæssige udfordringer. For det første stemmer den retoriske modstilling mellem individ og fællesskab – som genfindes både i Tesfayes udtalelser og i Trivselskommissionens anbefalinger om at modvirke individualiseringstendenser gennem fællesskabsorienterede praksisser – ikke nødvendigvis overens med de mange måder, hvorved fællesskab faktisk praktiseres på i institutionelle sammenhænge. Som artiklens analyser har vist, bliver fællesskab i institutionshverdagen ikke kun formet gennem praksisser, der betoner tilpasning, gensidighed og kollektiv forpligtelse, men også gennem praksisser, der fremhæver individualitet og autonomi. Individ og fællesskab fremstår således ikke som hinandens modsætninger, men indgår i forskellige konfigurationer afhængigt af de normer, som praksisserne bærer med sig i den konkrete situation og institutionelle kontekst. Analyserne peger også på, at disse meget forskellige og til tider normativt modstridende praksisser alle samles under betegnelsen fællesskab. Når fællesskab således fremstår som en entydig og uproblematisk betegnelse for til tider meget forskellige institutionelle virkeligheder for børn, risikerer betegnelsen at sløre de meget forskellige former for ansvar, afkald og autonomi, som børn forpligtes til i fællesskabets navn i deres tidlige institutionsår.

Artiklens indsigter i fællesskabets empiriske og normative kompleksitet kan bidrage til at udfordre tendensen til at behandle fællesskab som et mere eller

mindre entydigt gode i praksis, forskning og policy. Kun med et praksisnært blik kan fællesskab blive andet og mere end en politisk pålagt forpligtelse eller et abstrakt pædagogisk ideal og i stedet træde frem som en flertydig og kompleks genstand for professionel refleksion og pædagogisk arbejde i institutioner for børn.

Noter

1. Alle navne på børn og pædagogiske medarbejdere i artiklen er pseudonymer.
2. Citater og begreber er oversat til dansk. Ved begreber er det engelske begreb anført i parentes.
3. Materialet, som denne artikel bygger på, er genereret som led i et ph.d.-projekt om pædagogisk arbejde med omsorg og fællesskab i børnehaven, SFO'en og folkeskolen. Ph.d.-projektet er forankret i forskningsprojektet *Care Across Generations*, der er finansieret af Danmarks Frie Forskningsfond (grant ID: 10.46540/2063-00050B).

Litteratur

Bach, Dil, Bjørg Kjær, Karen Ida Dannesboe, Niels Kryger og Allan Westerling. 2020. *Parate børn: forestillinger og praksis i mødet mellem familie og daginstitution*. Frydenlund Academic.

Barker, John og Susie Weller. 2003. "Is it fun?" Developing Children Centred Research Methods". *International Journal of Sociology and Social Policy* 23(1-2):33-58. <https://doi.org/10.1108/01443330310790435>.

Bellacasa, Maria Puig de la. 2012. "Nothing Comes Without Its World': Thinking with Care". *The Sociological Review* 60(2):197-216. <https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.2012.02070.x>.

Bundgaard, Helle, Hanne Overgaard Mogensen og Cecilie Rubow (red.). 2025. *Antropologiske projekter: En grundbog*. Samfundslitteratur.

Børne- og Undervisningsministeriet. 2025. *Udkast til lovforslag om udtrykkelige bestemmelser om skolens omsorgsansvar og adgang til fysisk indgriben, herunder en udvidet hjemmel til magtanvendelse m.v.* (Lovforslag af 03/11/2025). Tilgået 10.01.2026. 03-11-2015-udkast-til-lovforslag-om-fysisk-indgriben-1.pdf.

Canger, Tekla og Thomas Ellegaard. 2019. "Overgange i lyset af det moderne institutionelle liv: Findes liminaliteten". *Dansk Pædagogisk Tidsskrift* 2019(4):2-6. https://dpt.dk/wp-content/uploads/2020/01/dpt_4-2019.pdf.

Dagtilbudsloven. 2020. *Bekendtgørelse af lov om dag-, fritids- og klubtilbud m.v. til børn og unge* (LBK nr. 2 af 06/01/2020). Tilgået 15.06.2025. www.retsinformation.dk.

Despret, Vinciane. 2004. "The Body We Care for: Figures of Anthro-po-zoo-genesis". *Body & Society* 10(2-3):111-34. 10.1177/1357034x04042938.

Driessnack, Martha og Ryoko Furukawa. 2012. "Arts-based Data Collection Techniques Used in Child Research". *Journal for specialists in pediatric nursing* 17(1):3-9. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6155.2011.00304.x>.

Elias, Norbert. 1994 [1939]. *The Civilizing Process*. Blackwell.

Folkeskoleloven. 2006. *Lov om folkeskolen* (BEK nr. 778 af 05/07/2006). Tilgået 02.02.2025. www.retsinformation.dk.

Gilliam, Laura. 2016. "Nødvendighedens pædagogik – optimeringskrav møder det gode fællesskab i velfærdssamfundets skole". *Tidsskriftet Antropologi* (73):59-83. <https://doi.org/10.7146/ta.v0i73.107076>.

— 2012. "Sociale børn og gode klasser: Konstruktionen af civiliserede fællesskaber i skolen". I *Civiliserende institutioner: om idealer og distinktioner i opdragelse*, redigeret af Laura Gilliam og Eva Gulløv, 119-57. Aarhus Universitetsforlag.

Gilliam, Laura og Eva Gulløv. 2012. "Civilisering. Et perspektiv på opdragelse, omgangsformer og distinktioner". I *Civiliserende institutioner: om idealer og distinktioner i opdragelse*, redigeret af Laura Gilliam og Eva Gulløv, 17-37. Aarhus Universitetsforlag.

Gulløv, Eva. 2009. "Om institutionalisering af børneopdragelse". I *Individ, institution og samfund*, redigeret af C. Aabro og S.G. Olsen. Billesø & Baltzer.

— 2012. "Den tidlige civilisering: En flertydig bestræbelse". I *Civiliserende institutioner: om idealer og distinktioner i opdragelse*, redigeret af Laura Gilliam og Eva Gulløv, 63-95. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Gullestad, Marianne. 1992. *The Art of Social Relations: Essays in Culture, Action and Everyday Life in Modern Norway*. Scandinavian University Press.

Hammersley, Martyn og Paul Atkinson. 2019. *Ethnography: Principles in Practice*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315146027>.

Kramp, Nina, Jonas Winther og Line Hillersdal. 2025. "Pædagogisk tilstedevær i børnehaven: omsorg for det enkelte barn og børnegruppen". *Forskning i Pædagogers Profession og Uddannelse* 9(1):13-20. <https://doi.org/10.7146/fppu.v9i1.156765>.

Københavns Kommune. 2024. *Budget 2025 – Hyrdebrev til folkeskolerne*. (Brev fra 25/09/2024. Sagsnummer i 2024-19213). Tilgået 12.10.2024. <https://www.kk.dk/sites/default/files/agenda/acf7f4a3-1504-448e-a656-88747d102a20/52a5add0-a3a3-433d-85ce-c46ba1c38822-bilag-10.pdf>.

Law, John. 1994. *Organizing Modernity: Social Ordering and Social Theory*. Blackwell.

Law, John og Annemarie Mol. 2020. "Words to Think with: An Introduction". *The Sociological Review* 68(2):263-82. <https://doi-org.ep.fjernadgang.kb.dk/10.1177/0038026120905452>.

Løgstrup, Knud Ejler. 1997. *The Ethical Demand*. University of Notre Dame Press.

Løvlie, Lars. 2007. "Does Paradox Count in Education?" *Utbildning & Demokrati* 16(3):9-24. <https://doi.org/10.48059/uod.v16i3.860>.

Madden, Raymond. 2017. *Being Ethnographic: A Guide to the Theory and Practice of Ethnography*. SAGE Publications Ltd.

Marres, Noortje. 2012. *Material Participation: Technology, the Environment and Everyday Publics*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137029669>.

Mol, Annemarie. 1999. "Ontological Politics: A Word and Some Questions". I *Actor Network Theory and After*, redigeret af J. Law og J. Hassard, 74-89. Blackwell Publishers.

- 2002. *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice*. Duke University Press. <https://doi.org/10.1177/0306312712456948>
- 2013. "Mind your plate! The ontionorms of Dutch dieting". *Social Studies of Science* 43(3):379-96. <https://doi-org.ep.fjernadgang.kb.dk/10.1177/0306312712456948>
- Mol, Annemarie, Ingunn Moser og Jeannette Pols. 2010. *Care in Practice: On Tinkering in Clinics, Homes, and Farms*. Transcript Verlag. <http://dx.doi.org/10.14361/transcript.9783839414477>.
- Pedersen, Ove Kaj. 2016. *Konkurrencestaten*. Hans Reitzel.
- Prainsack, Barbara og Alena Buyx. 2012. *A Solidarity in Biomedicine and Beyond*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781139696593>.
- Rothuizen, Jan Jaap. 2019. "Om og for praksis – pædagogik som handlingsvidenskab". *Studier i Pædagogisk Filosofi* 8(2):20-43. <https://doi.org/10.7146/spf.v8i2.110456>.
- Seaman, Aaron T., Jessica C. Robbins og Elana D. Buch. 2019. "Beyond the Evaluative Lens: Contextual Unpredictabilities of Care". *Journal of aging studies* 51. <https://doi.org/10.1016/j.jaging.2019.100799>.
- Togsverd, Line og Christian Aabro. 2020. *Pædagogers faglighed – en vidensopsamling*. BUPL. https://www.ucviden.dk/ws/portalfiles/portal/171658664/Togsverd_Aabro_2020_P_dagogs_faglighed_en_vidensopsamling_BUPL.pdf.
- Togsverd, Line og Jan Jaap Rothuizen. 2021. "Hvordan vil du være pædagog? Et fagpersonligt dannelsesspørgsmål, som kalder på kvalificere(n)de faglige fællesskaber". *Nordic Studies in Education* 41(4):279-94. <https://doi.org/10.23865/nse.v41.2685>.
- Trivselskommissionen. 2025. *Et dansk svar på en vestlig udfordring: Trivselskommissionens afrapportering*. Trivselskommissionen. Tilgængeligt 01.05.2025. 250224-trivselskommissionens-afrapportering.pdf.
- Widlok, Thomas. 2016. *Anthropology and the Economy of Sharing*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315671291>.

FORPLIGTENDE REPRODUKTIVT ARBEJDE OG BRUDTE SAMFUNDskonTRAKTER I VELFÆRDS-DANMARK

NANA VAABEN

I en blomstrende have i dejligt solskin står en mor og fortæller via kameraet på sin mobiltelefon, at to af hendes sønner sidder indenfor i huset for nedrullede gardiner og har det så slemt, at de ikke kan komme i skole. Selv har hun været nødt til at sige sit job op for at tage sig af dem derhjemme. Det er hårdt. Hun græder. Og hun filmer sin frustration, fordi hun og hendes mand, som er undersøgende journalist, er i gang med at optage en dokumentarfilmserie om familier, der ligesom dem har børn, som har det så skidt, at de ikke kan komme i skole. I september 2025 ruller serien *Skolens tabte børn* på fem afsnit over skærmen i den bedste sendetid på Danmarks Radio og starter en massiv debat om skolevægring, folkeskoler, unges mistrivsel og svigt.

Problemet med ufrivilligt skolefravær og børn, der mistrives, er ikke nyt, og fagfolk har over årene med større og især mindre held forsøgt at gøre opmærksom på, at der bør gøres noget. Men *hvem* har forpligtelsen til at gøre noget? Og hvilke rationaler ligger bag?

I denne artikel vil jeg med hjælp fra klassisk og nyere antropologisk teori om forpligtelser og 'sociale kontrakter' samt feministisk kapitalismekritik undersøge, hvordan samfundskontrakten påvirkes, når det reproduktive arbejde havner uden for den formelle økonomi, og forpligtelsen til at tage sig af samfundets børn sendes på runde mellem forskellige aktører, der ikke har ressourcer til at påtage sig opgaven.

Underskud, gæld og omsorg

Prissætning af omsorg har været blandt de helt hotte emner i den danske samfundsdebat de senere år, ikke mindst i kølvandet på Emma Holtens bog *Underskud* (2024). Med den fik hun sat ord på mange kvinders indestængte vrede og

fornemmelser af travlhed og evig dårlig samvittighed og fik det meste af Danmark til at diskutere værdien af og prisen for at holde andre mennesker ”sunde, glade og i live”.

Nogle år forinden kom en bog med et beslægtet budskab, nemlig Susanne Ekmans *Giftig gæld og udpint velfærd* (2022). Ekman skriver ikke specifikt om køn eller omsorgsarbejde, men om alt det arbejde, der foregår i den offentlige sektor og nogle gange kaldes ’velfærd’, og hun sammenligner det, der foregår i finanssektoren forud for finanskrisen, med det, der foregår i den offentlige sektor i dag. Ligesom de boliglån, der ikke var dækning for på det amerikanske boligmarked inden finanskrisen, er der heller ikke i den offentlige sektor i dag nogen dækning eller realistisk chance for, at medarbejderne kan indfri alt det, de skylder. I finanssektoren ’rullede gælden’, når gæld blev betalt med nye lån. I den offentlige sektor ruller gæld, når man fx forsøger at mindske ventelister, men så stiger overarbejdet og vice versa. Derfor advarer Ekman mod et kollaps.

I nogle tilfælde skubbes gælden rundt i sådan en grad, at ingen påtager sig den. Så bliver gæld til svigt, og forpligtelsen ryger ud af kommunen og lander hos moderen i haven. Som artiklen vil vise, kan gælden ryge ind i kommunen igen, fordi børnene efter mange måneders tovtrækkeri havner i dyre specialskoletilbud, og moderen skal have tabt arbejdsfortjeneste. I denne artikel vil jeg komme med en dybdegående analyse af denne ansvarsforskubelse.

Forpligtelser og sociale kontrakter

I antropologisk sammenhæng kommer man ikke uden om Marcel Mauss, når emnet er forpligtelser. I *Gaven* (Mauss 1990 [1925]) udforsker han de basale principper for *sociale kontrakter*, og forpligtelser spiller en central rolle. Ved at give skaber man en forpligtelse hos modtageren, som er nødt til at modtage og ikke mindst gengælde gaven. På den måde skabes og opretholdes gensidigt forpligtende relationer, som er varige over tid. Mauss skriver primært om dyader – altså om relationer og udveksling mellem to parter, givere og modtagere, der indgår i omfattende og uafgrænsede, men ’reciprokke’ (gensidige) relationer med hinanden.

Men det, jeg har brug for i en analyse af en samfundskontrakt, er begreber, der kan indfange forpligtelserne mellem et samfund og dets medlemmer – altså noget lidt andet end relationer mellem to parter. Marshall Sahlins har til det formål foreslået begrebet ’pooling’, hvor medlemmerne i et samfund puljer deres ressourcer hos fx høvdingen eller skattevæsnet, som så redistribuerer dem. Pooling er ifølge Sahlins noget, der sker *inden for* fællesskaber, mens reciprok udveksling er noget der sker *mellem* fællesskaber (Sahlins 1972, 188). Det dan-

ske velfærdssamfund er et godt eksempel på pooling, men alligevel er der også brug for teorier om sociale kontrakter, for indsamling og omfordeling af ressourcer sker ikke uden skelen til forpligtelsernes gensidighed.

David Graeber har bygget videre på nogle af Mauss' idéer. Han gør opmærksom på, at vi som mennesker allerede fra barnsben lærer, at vi skylder samfundet, guderne eller forfædrene vores eksistens. Men hvordan 'betaler' man en så abstrakt Anden det, man skylder? Graeber mener, at det gør man ved at give noget videre. Man betaler fx det, man skylder sine forældre, ved selv at blive forælder (Graeber 2011, 66). Det, man giver videre, er samtidig en gave til samfundet. Graeber skriver også, at der indimellem sker det, at nogle konger eller regeringer mere eller mindre legitimt gør krav på præcis denne gæld til samfundet.

I Danmark har regeringen fx understreget over for befolkningen, at det er en pligt at 'bidrage til samfundet' ved at arbejde mange timer om ugen og betale skat. Mette Frederiksen fik i en tale i 2021 sagt, at det ikke nødvendigvis behøver at være lystbetonet at gå på arbejde, og danskernes arbejdsmoral får også en opsang fra Kaare Dybvad Bek i bogen *Arbejdets land*, ligesom der i den offentlige debat med jævne mellemrum stilles spørgsmål ved legitimiteten i at arbejde på nedsat tid (Billekop 2025). På den måde bliver det kun lønarbejde, der tæller som et bidrag til samfundet. Dermed overses nemt nogle af de forpligtelser, som Mauss indfangede med sine teorier. Disse forskellige slags forpligtelser og deres indbyrdes forhold vil Graeber gerne udforske nærmere, og for at gøre det er man ifølge ham nødt til have begreber for forskellige typer af forpligtelser (Graeber 2011, 90).

Tre typer forpligtelser

Graeber opstiller tre moralske grundprincipper for forpligtelser. Det første princip kalder han 'kommunisme', og det er tydeligt inspireret af Mauss. Det går ud på, at man er forpligtet til at yde efter evne og nyde efter behov. Man forpligter sig så at sige til at være der for den anden uden helt at vide, hvad den anden måtte få behov for i fremtiden (Graeber 2001, 218ff.). Man kræver ikke noget til gengæld her og nu, men relationen er alligevel på en måde reciprok, for man må stole på, at andre opfører sig på samme måde. Han forklarer, at sådan opfører alle mennesker sig meget af tiden, men ingen opfører sig sådan hele tiden (Graeber 2011, 94-102).

Det andet princip kalder han 'udveksling', og det minder mere om handel og om det, han andetsteds har kaldt 'lukket reciprocitet' eller 'noget for noget'. Her er parterne som udgangspunkt ligeværdige og udvekslingen gensidig, og man må gerne føre regnskab og forhandle. Måske er der ovenikøbet en formel kontrakt, og i hvert fald ved man præcis, hvad man skylder til gengæld for hvad. Her er der

ingen langvarige relationer eller endeløse forpligtelser. Når en transaktion er gennemført, er der ingen, der skylder nogen noget (Graeber 2001, 220; 2011, 102-08).

Det tredje princip kalder han 'hierarki', og her baseres forpligtelser og arbejdsdeling typisk på præcedens og tradition, selvom fordelingen ofte pakkes ind i termer, der klinger af gensidighed. Som eksempel giver han en samfundsstruktur, hvor bønderne sørger for fødevarer, og herremændene sørger for sikkerhed. Det lyder ligeværdigt og gensidigt, men er det ikke. Når den ene part har bidraget, betyder det ikke, at den anden føler sig forpligtet til at gengælde, men snarere at der etableres sig en tradition for, at sådan plejer arbejdsdelingen at være (Graeber 2011, 109-13).

I praksis bliver de tre former ofte blandet og kan glide over i hinanden. For eksempel skriver han, at kommunistiske relationer har en tendens til at blive hierarkiske, fordi der ikke føres regnskab, og derfor kan der opstå præcedens for, at nogle bestemte forpligtelser varetages af bestemte mennesker. Hvis relationen bliver *for* hierarkisk og kræver *for* meget underkastelse, kan den part, som føler sig udnyttet, få lyst til at bryde ud af relationen eller bliver nøjeregnende, så relationen skifter karakter og bliver mere som udveksling.

Kærlighed og arbejde

Et af de steder, hvor vi kan se forpligtelser tage form som en slags arbejdsdeling, der har dannet præcedens og måske samtidig er blevet hierarkisk, er i vores kønsroller, som ændrede sig med industrialiseringen. Karl Marx beskrev, hvordan fabriksfløjterne kom til at styre dagligdagen, så arbejderne i stedet for at sælge deres produkter begyndte at sælge deres tid (Adam 2004; Graeber 2018; Marx 2013). De stemplede ind, når fløjten lød, og ud igen, når arbejdsdagen var slut. På den måde kunne fabriksejerne råde over den købte tid, fylde den med arbejdsopgaver og skabe profit af merværdien, hvis de kunne sælge varerne for mere end deres udgifter.

Dermed opstod en adskillelse mellem arbejdstid og fritid og mellem 'produktivt' arbejde, som man fik løn for henne på fabrikken, og 'reproduktivt arbejde', som foregik ulønnet i hjemmene. Det reproduktive arbejde kom på sin vis til at ligge uden for arbejdstiden og dermed uden for den formelle økonomi.

Denne samfundsform var ny, i og med at folk inden da typisk havde boet, spist og arbejdet samme sted og med de samme mennesker, fx på en gård. I kraft af at lønarbejdet nu foregik et andet sted og sammen med andre mennesker end dem, man delte husstand med, opstod der både en opsplitning af forskellige typer arbejde og en transformation af forventningerne til og forpligtelserne i relationerne begge steder.

Anthony Giddens har bl.a. i *Intimitetens forandring* beskrevet, hvordan der opstod en idealisering af intimitet og såkaldt 'rene forhold', som helst skulle være fri for magt, penge og eksterne formål og derfor skulle skærmes fra sådanne påvirkninger og holdes i sin egen 'sfære' (1994). Axel Honneth mener, at kærligheden historisk blev udskilt som en særlig sfære, da man begyndte at anse barndommen som noget værdifuldt i sig selv. I den forbindelse blev moderskabet også ophøjet til noget ganske særligt, fordi mor-barn-relationen blev betragtet som den bedst egnede og mest omsorgsfulde og kærlige relation for barnet at vokse op i (Fraser og Honneth 2003, 139). I kærlighed skylder man på en måde den anden alt, og forpligtelserne i kærlighed er derfor bedre beskrevet som kommunisme end som udveksling. På den måde blev det også lidt upassende at betragte det at tage sig af sine børn som arbejde. Elsker du da ikke dine børn?

Det sultne marked

Det er dog ikke bare *opsplitningen* mellem arbejde og fritid eller mellem produktivt og reproduktivt arbejde, der er problemet. Med Graeber kan man måske sige, at den måde, forpligtelserne i samfundskontrakten har udviklet sig på, er blevet hierarkisk. Nancy Fraser formulerer sig lidt anderledes og mener, at vi skal genbesøge Karl Polanyis teorier fra bogen *The Great Transformation* (2001 [1944]). I den forklarer han, hvordan troen på 'det frie selvregulerende marked' som en måde at styre samfundet på var en langt mere revolutionerende forandring end fabriksfløjternes indtog. I praksis betød det nemlig en dobbeltbevægelse, hvor nogle kræfter kæmpede for at indføre frie markeder uden politisk indblanding, mens andre kræfter arbejdede for at beskytte mod konsekvenserne af frie markeder. Resultatet blev, at *land, arbejde og penge* blev suget ind i den formelle økonomi og gjort til *fiktive varer*. På den måde lukrerer den formelle økonomi på de omgivelser, der er deres egen forudsætning (Fraser 2014, 2017; Polanyi 2001).

Nancy Fraser mener, at denne teori (med en kritisk opdatering) kan bruges til at forstå det, der sker i dag. Idéen om, hvordan kapitalismen udsulter og lukrerer på sine omgivelser, holder stadig stik, og det, vi i dag kalder 'neoliberalisme', er en ny version af den tro på frie selvregulerende markeder, som Polanyi beskrev. Også i dag ses, hvordan land/natur, arbejde og penge bliver varegjort i form af fx CO₂-kvoter, bioteknologi, omsorgsarbejde for børn og ældre og finansielle produkter. Og også i dag kan vi se, hvordan både natur, mennesker og fællesskaber lider under udviklingen, og hvordan modbevægelser mobiliserer sig for at beskytte dem (Fraser 2014, 543-44). Men hendes nok største bidrag er forståelsen af, hvordan den kapitalistiske samfundsmodel helt systematisk lukrerer på og udsulter reproduktivt arbejde. Hun skriver bl.a.:

Vores system sluger den energi, som er nødvendig for at tage sig af familier, vedligeholde husholdninger, understøtte fællesskaber, nære venskaber, opbygge netværk og skabe solidaritet [...] uden dette reproduktive arbejde, som jeg vil kalde det, kan der ikke være nogen produktion eller profit eller kapital, ingen økonomi eller kultur eller stat. Faktisk vil jeg mene, at intet samfund, hverken kapitalistisk eller anden slags, som systematisk kannibaliserer på social reproduktion, kan overleve længe. Alligevel gør den nuværende form for kapitalisme præcis det (Fraser 2023, 53, min oversættelse).

Nancy Fraser er på den baggrund blevet en af omsorgskrisens hofteoretikere, og samtidig taler hun feminismens sag, da der unægtelig er et kønnet element i den måde, vi fordele omsorgsarbejde på i vores samfund. Hun har sammen med Cinzia Arruzza og Tithi Bhattacharya udgivet bogen *Feminism for the 99 % – a Manifesto* (2019). I den agiterer de for, at man ikke skal bruge kræfter på at få andelen af kvinder i magtfulde bestyrelser op, for det forandrer ikke ret meget. I stedet skal man på vegne af de øvrige 99 procent af klodens kvinder – og i øvrigt også på vegne af de mænd, der er med til at varetage samfundets reproduktive arbejde – forsøge at ændre de økonomiske forestillinger, der udhuler ikke bare reproduktivt arbejde, men også klimaet og biodiversiteten (Arruzza et al. 2019). Pointen er, at selvom opdelingen mellem arbejde og fritid eller mellem økonomi og ikke-økonomi eller mellem produktivt og reproduktivt arbejde kunne lyde som en ligeværdig arbejdsdeling, er den neoliberale samfundsmodel asymmetrisk og hierarkisk, eftersom den systematisk lukrerer på og udhuler reproduktivt arbejde.

På den måde har vores økonomimodel en kønnet slagside. Selv økonomer joker med, at den nemmeste måde at få BNP til at stige på, er at sende alle børn i børnehave, for så bliver usynligt og ulønnet husarbejde transformeret til lønnet arbejde, og så stiger BNP. Husarbejde er et eksempel, de fleste danskere kan få øje på i eget liv, men implikationerne på globalt plan er langt større. Som Kate Raworth har gjort opmærksom på i bogen *Doughnut Economics*, er der i det globale syd millioner af kvinder, som dagligt bærer deres egen kropsvægt i vand og brændsel mange kilometer, for at deres familier kan overleve. Dette arbejde tæller heller ikke med i den formelle økonomi, fordi de ikke får løn for det (Raworth 2017). På den måde foregår der i meget stor skala en udbytning af reproduktivt arbejde, som på den ene side er fundamentet for, at livet kan oprettholdes, men som på den anden side ikke rigtig tæller med eller udløser betaling for dem, der udfører det.

Men hvad så med os her i lille Danmark? Vi bor jo i et velfærdssamfund, hvor vi har lagt meget af omsorgsarbejdet i den offentlige sektor, som vi betaler for via skatten. Det er jo netop vores samfundskontrakt! På den måde *har* vi vel netop sikret os, at en stor del af det reproduktive arbejde er blevet en del

af den formelle økonomi, og at de mennesker, der udfører det, faktisk får løn for det. Eller hvad? Netop det har Lise Lotte Hansen, Hanne Marlene Dahl og Laura Horn undersøgt i bogen *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability* (2022). I den leder de efter tegn på omsorgskrise i de nordiske velfærdsstater, som har ry for at være både omsorgsvenlige og kvindevenlige, og som forfatterne derfor betragter som en slags 'kritisk case' ved at være det mindst sandsynlige sted at finde tegn på omsorgskrise (2022, 4). Ikke desto mindre finder de tegn på omsorgskrise. Den kommer bare til udtryk på en anden måde end andre steder.

Blandt andet peger Hanne Marlene Dahl på, at den meget institutionaliserede form for omsorg, der udøves, når den offentlige sektor underlægges neoliberal styring og New Public Management, indebærer en regulering og standardisering af omsorg, som ender med at blive til *tynd omsorg*, hvilket udfordrer medarbejdernes ansvar, identitet og forståelse af, hvad god omsorg er (Dahl 2012; Dahl et al. 2022).

I resten af artiklen vil jeg vende tilbage til forpligtelsen til at tage sig af børn, som har det svært i skolen. Jeg vil på baggrund af empiri fra forskellige forskningsprojekter om læreres arbejdsliv, jeg har lavet sammen med forskellige kolleger gennem de seneste 13 år, undersøge, hvordan forpligtelser skubbes rundt 'inde i den offentlige sektor' mellem forskellige aktører, herunder professionelle, der udfører lønnet reproduktivt arbejde. Og jeg vil dernæst ud fra *Skolens tabte børn* og min korrespondance med Louise Gielov (moderen i haven fra indledningen) undersøge, hvad der sker, når systemet svigter, og forpligtelsen falder tilbage på familien, hvor forældrene – ofte moderen – må overtage forpligtelsen og udføre ulønnet reproduktivt arbejde i forsøget på at opretholde livet for børnene og familien som helhed. Jeg starter med at hoppe tilbage i tiden til omkring 2012.

Højhastighedsskolen

I 2012 indførte den danske regering en budgetlov, som indebar, at kommunerne ikke kunne blive ved med at overskride budgetterne og hvert år få bevilget ekstra penge, som de havde gjort i årevis. Der blev samtidig nedsat en produktivitetskommission, som skulle komme med råd til, hvordan dansk økonomi kunne øge produktiviteten – hvilket vil sige at producere mere værdi pr. arbejdet time (regeringen 2012). Men som økonomen William Baumol har gjort opmærksom på, er det ikke alt slags arbejde, man bare kan sætte hastigheden op på, eller hvor teknologi kan erstatte menneskeligt arbejde, og det er forklaringen på, at computere bliver billigere, men at fx sygepleje og undervisning ikke gør det (Bau-

mol 2012). Der er altså en god forklaring på, at den offentlige sektor gennem årene er blevet dyrere, men ikke desto mindre ramte ambitionen om at øge produktiviteten også skolerne, hvor arbejdsgiverne ønskede sig, at den værdi, der skulle produceres mere af pr. arbejdstime, var 'undervisning'. Lærerne havde ifølge arbejdsgiverne undervist for lidt af deres arbejdstid, så nu skulle de blive mere produktive og undervise mere. Kommunernes Landsforening (KL) skrev:

Som reglerne er i dag, så er anvendelsen af lærernes arbejdstid låst fast. Hvis eleverne skal have mere undervisning og tid sammen med lærerne, så koster det i dag helt urimelige summer (KL 2013).

På den måde fik man på skoleområdet skabt opsplitning mellem produktivt og reproduktivt arbejde, der minder om den opsplitning, industrialiseringen skabte i samfundet. Kun selve undervisningen talte som produktivt arbejde, og det skulle lærerne levere mere af. Alt det reproduktive arbejde mellem lektionerne som at tale med eleverne, tilrettelægge differentierede forløb, holde møder med forældre, psykologer og pædagoger, skrive ugebrev, tage sig af problemer, konflikter, glemte madpakker, passwords og gymnastiktasker etc. faldt uden for kategorien produktivt arbejde. Men samtidig var der året forinden blevet indført en inklusionslov, hvor ambitionen var, at 96 procent af alle børn skulle kunne inkluderes i den almindelige undervisning i folkeskolen frem for at gå i dyre specialskoler. Så netop alt det reproduktive arbejde uden for lektionerne var der af gode grunde kommet endnu mere af i folkeskolerne, og året efter skulle skoledagen forlænges som led i en skolereform, så der kom mange flere undervisningstimer.

Men jeg vender lige tilbage til citatet fra KL, som mente, at lærernes arbejdstid var "låst fast". Problemet for de kommunale arbejdsgivere var nemlig, at lærerne på daværende tidspunkt arbejdede ud fra såkaldte 'timenormer', hvilket betød, at lærerne fik et på forhånd fastsat antal 'timer' for hver opgave. For arbejdsgiverne betød det, at de ikke kunne bede lærerne om at løse flere opgaver, uden at det kostede flere timer og dermed flere penge. Derfor ønskede KL sig et system, der lignede fabriksarbejde, hvor lærerne i stedet solgte deres arbejdstid, og arbejdsgiverne kunne beslutte, hvordan den skulle bruges. På den måde kunne de fx beslutte, at lærerne skulle undervise en større del af arbejdstiden, og så kunne den ekstra arbejdsbyrde klares uden ekstra udgifter. Som mange måske husker, endte overenskomstforhandlingerne i 2013 i en kæmpe konflikt med lockout, regeringsindgreb og en arbejdstidslov (lov 409). Arbejdstidsloven er nu igen (i 2021) blevet erstattet af en arbejdstidsaftale, men *tidsforståelsen* er stadig den samme, som da loven gjaldt, og den indebar et vigtigt skift, som blev afgørende for læreres formelle og uformelle forpligtelser.

I 2013 ændrede betydningen af 'en time' sig fra at være en valuta, man betaler *med*, når man køber lærerarbejde (lærerne talte om, at de "fik timer" for opgaverne), til at være et tomt tidsrum, man betaler *for*, når man køber lærerarbejde. Begge dele er udveksling, men den ene model har større tendens til at udvikle sig i en hierarkisk retning end den anden.

Inden skiftet var lærerne forpligtet til at varetage en bestemt mængde opgaver (som på forhånd blev udregnet ud fra de gældende timenormer). Efter skiftet var lærerne forpligtet til at være til rådighed for arbejdsgiverne i et bestemt tidsrum og løse de opgaver, de fik tildelt – og planen var, at det skulle være flere end tidligere.

Nu kunne man pludselig (på papiret i hvert fald) øge produktiviteten og forpligte lærerne til at løse flere opgaver inde i arbejdstiden, uden at det kostede flere penge. Det siger næsten sig selv, at lærerne blev mere og mere fortravlede. Skiftet fik en hel stribe konsekvenser for lærernes forståelse af deres arbejde og deres forhold til samfundet (Bjerg og Vaaben 2015; Vaaben 2018, 2019b, 2019a; Vaaben og Bjerg 2019). Jeg vil nu vende mig mod først lærernes og dernæst forældrenes oplevelse af at være en del af en samfundskontrakt.

I klemme mellem to typer forpligtelser

Langt de fleste lærere har valgt at blive lærere, fordi de gerne vil gøre en forskel for børn og unge. Ofte begrundes det med deres lyst til at blive lærere med, at de selv som børn fået noget af deres egne lærere, som de gerne vil give videre. Netop denne tankegang ses tydeligt i en undersøgelse, vi gennemførte blandt 477 lærerstuderende, hvor vi bl.a. spurgte dem, hvorfor de gerne ville være lærere (Böwadt et al. 2017, 2021). Her er, hvad en af de studerende svarede:

Det er vigtigt for mig at gøre en forskel med det, jeg laver. Samtidig vil jeg gerne yde mit i samfundet, og arbejdet som lærer gør dette muligt. Det er også vigtigt for mig, at jeg har med mennesker at gøre, det giver mig glæde (lærerstuderende nr. 318).

De lærerstuderende er langt mere optaget af, hvad de gerne vil *give*, end hvad de gerne vil *have* i deres kommende arbejde, og de orienterer sig mod deres kommende elever i langt højere grad end mod en kommende arbejdsgiver. Det er altså meget tydeligt, at de lærerstuderende søger ind i faget med henblik på at kunne påtage sig en kommunistisk form for forpligtelse, der er langvarig og omfattende, i og med at den retter sig mod de endnu ukendte behov, eleverne måtte have i fremtiden. Og samtidig tænker de, at den udgør en del af en social kontrakt med samfundet.

Men ude på folkeskolerne møder de en udvekslingslogik, hvor lærerarbejde varegøres, hvilket sådan set kan være fint nok, eftersom vi jo lever i et velfærdssamfund, hvor vi pooler ressourcer via skatten, så lærere, sygeplejersker og andre netop får løn for at udføre reproduktivt arbejde. Det, at lærerarbejdet bliver varegjort og indgår i den formelle økonomi, er ikke problemet, men *måden*, arbejdet omregnes til penge på, er ikke uskyldig. Og den ændredes i 2013.

Dette skift oplevede mange lærere som sårende. De blev på en måde beskyldt for at have forsømt deres forpligtelser og ikke have undervist nok. Lærerne mente omvendt, at det var samfundet, der havde svigtet sin del af aftalen. En lærer fra Rødovre udtrykte det således:

Altså, jeg ved ikke, den der sådan ... ydmygelse [...] Jeg tænker ikke så meget på, at det er forvaltningen eller ledelsen eller sådan i forhold til skolen, det er sådan mere mit politiske jeg, der er blevet svækket, eller hvad man nu kan sige, som har lidt et knæk. Altså, tillid kan man sige. Jeg har følt mig rodløs i det politisk her og har [længere pause] for første gang stemt blankt til kommunalvalget (Bjerg og Vaaben 2015).

Selve processen med lockouten og måden, lærerne følte sig anklaget på for ikke at have levet op til deres forpligtelser, satte sig dybe spor i dem, og de reagerede ved selv at blive nøjeregnende og sige ting som ”så kan de få, hvad de har betalt for!” (Vaaben 2018). ’De’ refererede typisk til samfundet, befolkningen, politikerne eller lignende. Lærerne følte, at en form for samfundskontrakt var blevet brudt, og at de og deres profession ikke var en ønsket del af samfundet.

Men der var ikke ’bare’ tale om sårede følelser. I skolen opstod der nemlig ikke kun en *opsplitning* mellem produktivt og reproduktivt arbejde. Der opstod også en *hierarkisering* og *usynliggørelse* af de reproduktive dele af lærerarbejdet. Det skabte selvfølgelig grobund for et stigende arbejdspres. Det så vi et par år senere, hvor vi lavede en spørgeundersøgelse blandt folkeskolelærere (Böwadt et al. 2019). Vi modtog denne gang mere end 1.200 fritekstsvar på åbne spørgsmål. En lærer svarede således på spørgsmålet ”Hvordan er det for dig at være lærer i folkeskolen?”:

Jeg er glad for mit job! For mine kolleger og mine elever. Jeg er dog ikke glad for den konstante følelse af ikke at slå til. Ikke at kunne gøre det godt nok. Ikke at have den tid og den ro til forberedelse og efterbehandling, som mit job reelt kræver. Og elever med særlige behov. Don’t even get me started on that one! Manglende ressourcer og dertilhørende ’opbevaringsløsninger’ og lappeløsninger. Se, det er demotiverende helt ind i kernen af en lærersjæl! Jeg er i tvivl om, om jeg er ved at sælge min. Sjælen altså. Og kan jeg det? Være lærer uden? Måske, måske ikke. Det vil det næste års tid vise. Det er nemlig den tidshorisont, jeg har sat i forhold til et evt. sceneskift (folkeskolelærer nr. 258).

Som man kan se, plages læreren af en konstant følelse af ikke at slå til, og det starter nogle ret eksistentielle overvejelser om, hvorvidt læreren kan eller vil sælge sin sjæl. Det er tydeligt, at selvom arbejdstidsreglerne på dette tidspunkt tilsiger, at lærerne efter industriel model skal arbejde et bestemt tidsrum og derefter gå hjem og holde fri, føler vedkommende sig stadig forpligtet til at tage sig af det reproduktive arbejde omkring elever med særlige behov – alt andet ville indebære at sælge sin sjæl og miste sig selv.

Lærerne opererer altså på en måde stadig med et ideal om at påtage sig forpligtelser på en kommunistisk måde og give eleverne det, de har behov for. Men lærernes *eget* arbejde bliver styret af en udvekslingslogik, der handler om, at læreren til gengæld for sin løn skal levere et bestemt antal produktive lektioner og ikke bruge tid på alt muligt andet.

På den måde er alt det krævende reproduktive arbejde med børn, der af den ene eller den anden grund har nogle særlige behov, og som der jo kom mange flere af på grund af inklusionsloven, blevet gjort usynligt. Det tæller ikke med som produktivt arbejde, og lærerne får jævnligt at vide, at de ikke skal påtage sig rollen som alle børns forældre, psykologer, socialrådgivere osv. Til det svarer lærerne som regel, at de hellere end gerne er fri, men at det jo vil kræve, at andre overtager disse forpligtelser. Indtil da føler lærerne sig forpligtet til at tage sig af det alligevel. Og det er ikke kun lærerne selv, der forventer, at det reproduktive arbejde bliver varetaget. Det gør forældrene også. Det forklarer en af de andre lærere i samme undersøgelse:

Jeg er tæt på at smide håndklædet i ringen pga. stress. Konstante forandringer og øgede krav, der bliver ved med at komme i en lind strøm. I de 13 år, jeg har været lærer, er der kun kommet større pres på i forhold til opgaver, samtidig er presset øget i forhold til alle de uskrevede krav, der ligger i inklusionen. Du skal kunne rumme det hele uden den rette uddannelse. Det er frustrerende at skulle sidde som barnets advokat, når ledelsen på den ene side tænker økonomi, og det ofte betyder ingen ekstra ressourcer, og på den anden side sidder forældrene med papirer i hånden og skriger på hjælp til netop deres barn. Du forsøger at følge op, men på trods af alle indsatser og gode intentioner melder de tilbage igen og igen om mistrivsel. Jeg kunne blive ved længe om, hvor frustrerende lærerjobbet er ... (folkeskolelærer nr. 201).

Lærerne kan altså ikke bare parkere deres samvittighed derhjemme og nøjes med at leve op til deres formelle forpligtelser om at levere mange lektioner. Som denne lærer skriver, kommer de i klemme mellem en ledelse, der er forpligtet til at overholde budgettet, og som opererer med en udvekslingslogik, og forældrene, der skriger på hjælp til et barn, der mistrives, og som forventer et skoletilbud, der passer til barnets behov, som folkeskoleloven foreskriver. Og

måske forventer de også – ligesom lærerne selv, at en lærer lever op til nogle professionsidealer om at sætte 'klienten' (altså eleven) i centrum og ikke lade sig styre af egeninteresser eller af, hvad en overordnet beder dem om (Laursen 2004; Parsons 1939). Det var jo netop lysten til at påtage sig en forpligtelse over for elever og ikke over for arbejdsgivere, der fik lærerne ind på uddannelsen.

På den måde står lærerne midt mellem to logikker, der mødes og forpligter på hver sin måde, så lærerne alligevel ender med at påtage sig store mængder usynligt reproduktivt arbejde, som systemet på en måde er blindt for. Og dog, for systemet er alligevel ikke mere blindt for det reproduktive arbejde, end at det i 2013 med fuldt overlæg blev ændret. Det gamle system tog i nogen grad højde for, at lærere har andre nødvendige opgaver end undervisning, og derfor var der en kobling mellem tid, arbejdsmængde og løn, som satte et loft over, hvor mange opgaver en lærer kunne tildeles. Det nye system blev derimod indrettet sådan, at denne kobling og dette loft forsvandt, så man år for år kan pålægge lærere flere forpligtelser, uden at det koster ekstra.

Lærerne synes derfor indimellem, at systemet udnytter deres pligtfølelse og kalkulerer med, at arbejdet jo nok skal blive gjort under alle omstændigheder (Vaaben 2018; Vaaben og Bjerg 2019). De står tilbage med en fornemmelse af, at samfundskontrakten er blevet brudt – for hvem passer på mig, mens jeg påtager mig forpligtelsen til at passe på og give noget videre til samfundets børn?

Skolens tabte børn ... og lærere

Nogle gange lykkes det ikke for lærerne at leve op til alle forpligtelserne, og det går dem meget på. Men alligevel har de svært ved at få hjælp til de elever eller klasser, hvor der er problemer. Lærere beretter om, at der kan gå årevis, fra de første gang beder om hjælp til en elev, som har brug for noget ekstra, til der sker noget. I løbet af de senere år er andelen af børn med særlige behov steget og steget, og i dag bruges der i Danmark en større andel af skolebudgettet på specialundervisning, end før inklusionsloven blev indført i 2012.

En lærer, Selma, som jeg interviewede i forbindelse med et forskningsprojekt om moralsk stress (Olesen et al. 2023) forklarede, hvor umuligt det var at leve op til alle forpligtelser samtidig. I hendes 2. klasse gik bl.a. et par drenge, som var 'udadreagerende' og jævnligt røg i totterne på hinanden, så hun måtte gribe fysisk ind. Disse oplevelser fik hende til at ryste og ligge søvnløs om natten, og alligevel kunne hun ikke få hjælp. Oven i det var der så også andre børn, bl.a. en pige, som Selma her fortæller om:

... det kræver igen bare flere hænder, fordi vi har også en pige, der bare er mega-ked af det, og hun er ked af det, fordi hendes far i perioder er indlagt, fordi han har ondt i tankerne, så ... Og hun trækker sig væk fra klassen og sidder ude i garderoben og er ked af det. Og så sidder hun derude, og jeg kan se hende igennem ruden, og jeg ved jo godt, at hvis jeg går ud og sidder og snakker med hende i fem-syv minutter, så kan jeg sagtens få hende til at få lyst til at komme med ind i klassen igen. Men jeg gør det jo ikke, fordi jeg ved godt, at hvis jeg er derude, og jeg er alene, at så går der ikke lang tid, før der er noget nær ragnarok inde i klassen. Så der ville det jo igen give sindssygt god mening at være to, for at den ene så kan tage sig af hende, og den anden kunne være i klassen. Men jeg ved også godt, at det er ikke en mulighed med de timer, og hvad det koster og alt det der (Selma, klasselærer i 2. klasse).

Selma kunne, som citatet viser, godt lave en rationel analyse af situationen og vidste godt, at situationen ikke opstod, fordi hun var en dårlig lærer, men på grund af ”hvad det koster”. Det hjalp hende bare ikke. En skoleleder fortæller om en lignende situation:

Vi har en helt aktuel sag med en dreng, som er sindssygt udadreagerende og slår alt og alle. Han går i 1. klasse, og lige nu er han i sådan et forløb, hvor han bliver mødt af en voksen om morgenen i de første halvanden time og er med nede i klassen i et kvarter. Så kan han simpelthen ikke være i klassen mere. Han kan simpelthen ikke rumme det. Og så begynder han ligesom at flimre og blive udadreagerende og begynder at slå de andre og kaste med ting, og når han ligesom ryger ind i det, så kan vi ikke få ham ud af det igen. [...] Jeg er begyndt at prøve at ringe til [skolechefen], og jeg har sagt ’I bliver simpelthen nødt til at gå med på næste møde, så der er noget beslutningskompetence med på mødet’, så vi ikke bare sidder som skole og kan træffe nogle beslutninger, og så sidder der nogen fra kommunen, som ikke må træffe beslutninger. De må kun lytte. Så hvis vi foreslår noget, så skal de i hvert fald tilbage og have det klappet af med deres ledelse, før det sættes i værk. Og så går tiden igen! (Magnus, skoleleder).

Som skolelederen forklarer, er det kommunale hjælpesystem rundt om skolen ikke ligefrem indrettet efter kommunistiske principper om, at man yder det, den anden ser ud til at have behov for. I stedet er de kommunale konsulenter, som plejer at deltage på møder med skolen, blevet en slags pengekassevogtere, der ”kun må lytte”, men ikke træffe beslutninger, der koster noget. På den måde er systemet designet til ikke at reagere på læreres, skolelederes og forældres nødråb, men at sørge for, at forpligtelsen og eleven forbliver ude på skolen, så det kommunale budget ikke belastes af dyre specialskoletilbud. For Selma endte det med, at hun blev sygemeldt med stress, og senere sagde hun sit job op.

En gidselsituation

Dokumentarserien *Skolens tabte børn* skildrer børn og forældre, der på lignende vis kommer i klemme i et økonomisk tovtrækkeri. Forældrene føler sig ligesom lærerne nødsaget til at kaste sig ind i en kamp om ressourcer, i håb om at deres børns skolegang kan komme til at fungere. Ind imellem retter forældrene skytset mod lærerne, selvom forældre og lærere måske egentlig kæmper den samme kamp.

Men også forældrene (for slet ikke at tale om børnene) er på en måde gidsler. Moderen i haven, Louise Gielov, som jeg indledte artiklen med, 'valgte' på et tidspunkt at opsige sit job for at tage sig af først den ene søn og så begge sønnerne derhjemme, fordi de havde det virkelig skidt og ikke kunne komme i skole. Jeg har skrevet 'valgte' i citationstegn, for det var småt med frivilligheden, og det er næsten altid mødrene, der i sådanne situationer ender med at påtage sig forpligtelsen, hvilket forældregruppen bag dokumentarserien også gør opmærksom på. Jeg har talt og skrevet med Louise flere gange, og hun har også læst denne artikel i en tidligere version. I den forbindelse gav hun mig bl.a. følgende råd:

Du kunne også nævne mere end blot forældrenes ulykkelighed og tab af job. Andre regninger er isolationen, tabet, ensomheden, tab af netværk, identitetskrisen over at se sit barn blive så sygt, at det udredes og får diagnoser, at blive en sag i kommunen, at ens andre børn bliver skyggesøskende, skilsmisse osv. Jeg kunne blive ved. [...] Jeg tænkte over, at det ville være fint at nævne, at forældrenes oplevelse af, at være kastebold mellem alverdens aktører, der ikke tager ansvar, netop medfører, at de udvikler en mistillid til systemet. Forældrene ved, at de bliver nødt til at kæmpe med næb og klør for at få tilkæmpet sig hjælp. Det er tit dem med flest ressourcer, der ender med at komme videre i systemet. Og det er lærerne, der er første led i kæden og skal stå på mål for et system, der ikke virker (Louise Gielov, mailkorrespondance).

Som man kan se af dette udklip fra Louises mail, er der tale om, at hele familien kommer i krise. Sidse Brødegaard Christoffersen skriver om en lignende situation i en artikel i *Tidsskriftet Antropologi* (2025). Hun beskriver, hvordan forældre (primært mødre) til børn med anoreksi lever i en form for undtagelses-tilstand, hvor alt andet må vige, deres eget liv er forsvundet, og tilværelsen overtages af en form for monster i form af sygdommen, der er flyttet ind. Der er på ingen måde tale om et frivilligt 'valg'. Også Ditte Andersen og hendes medforfattere har i en analyse af, hvem der tog over, da de offentlige omsorgssystemer svigtede under coronakrisen, fundet lignende mønstre. Også de gør opmærksom på, at det primært var kvinderne, der trådte til, og at det skete som en form for 'påtvunget frivillighed' (Andersen et al. 2022). Kulturelle forventninger om, at kvinder er lidt mere forpligtede til at tage sig af reproduktivt arbejde end mænd uden nødvendigvis at blive belønnet for det, er i stigende grad blevet et emne,

som optager forskere (se fx Babcock et al. 2022; Dahl et al. 2022; Fraser 2016; Graeber 2018; Mik-Meyer og Järvinen 2024). Disse subtile og uudtalte forventninger kom også til udtryk, når Louise forklarede, hvor skamfuldt det opleves at stå i en situation, hvor både børn og voksne bryder sammen.

På den måde kan man sige, at det både er det usynlige reproduktive arbejde 'inde i arbejdet' (altså alt det reproduktive arbejde, lærerne laver uden for undervisningen) og det reproduktive arbejde ude i hjemmene, som systemet lukrerer på, uden at det tæller med som et produktivt bidrag til samfundet. Det er også værd at hæfte sig ved Louises pointe om, at hun og de andre forældre undervejs mister tilliden til systemet og oplever, at samfundskontrakten bliver brudt. Det viser sig jo, at systemet ikke "understøtter den andens liv", sådan som Mauss og Graeber skriver om sociale kontrakter. I stedet udvikler relationen til systemet sig til en kamp, hvor kun de mest ressourcestærke kan gøre sig gældende – helt modsat velfærdsstatens idé om, at vi omfordeler via pooling, så vi som samfund kan sørge for, at der bliver taget vare på dem, som har mest behov.

I praksis lander der et kæmpe problem i familierne, hvor begge forældre typisk er udearbejdende og derfor ikke lige står klar til at overtage en kæmpe opgave, og når de så alligevel bliver nødt til det, mangler der pludselig en indkomst. I *Skolens tabte børn* stod Maria, hvis datter havde det alt for dårligt til at kunne komme i skole, på et tidspunkt med 42 kroner på kontoen og et job, der hang i en tynd tråd, fordi hun kun kunne arbejde to timer om ugen.

Det er ikke til at komme udenom, at der er et kønnet element i denne problemstilling. Men det er ikke *kun* et spørgsmål om køn og om, at vi forventer noget lidt andet af kvinder end af mænd. Måske forventer vi også en lidt anden selvopofrelse af lærere og andre professionelle, der arbejder med mennesker, og som har et element af 'kald' eller livsopgave i sig, end vi gør af folk, som vælger andre leveveje inden for fx handel, industri eller finans? Har vi i virkeligheden fået indrettet et system, der ligesom i et gidseldrama helt systematisk lukrerer på kærlighed og kald og på, at nogen nok 'tager regningen', hvis alternativet er, at det går ud over nogen, de holder af?

Efterskrift

Så kunne man jo forestille sig, at der kan høstes en masse gode produktivtetsgevinster på den konto. Det kan vel næsten ikke være anderledes med alt det usynlige gratis arbejde, der på forskellig vis er blevet påtvunget ansvarsfulde medarbejdere og forældre, uden at det tæller med eller udløser betaling. Men sådan er det ikke gået, og faktisk er systemet på en (noget forsinket) måde blevet opmærksom på det reproduktive arbejdes nødvendighed og værdi.

Kommunerne bruger i dag flere penge på forskellige former for specialskoletilbud til elever med særlige behov end før 2012. De har store udgifter til sygemeldinger, nyansættelser og vikardækning blandt lærere, som forsvinder fra folkeskolerne hurtigere og hurtigere efter endt uddannelse (Damvad Analytics 2021; Klarskov et al. 2024; Pihl og Lykketoft 2021). De bruger penge på tabt arbejdsfortjeneste og sygemeldinger blandt forældre til børn i ufrivilligt skolefravær (Svendsen et al. 2025). Alle parter bruger derudover store mængder ressourcer på at slås om ressourcer. På den måde lander der til trods for – eller måske snarere på grund af – stram økonomistyring nogle meget store regninger hos kommunerne i disse år. Det viser noget om værdien af det reproduktive arbejde og ikke mindst, hvor dyrt det er både menneskeligt og økonomisk, hvis det bryder sammen. Man kan på den måde ikke spare penge ved at lukke øjnene for det reproduktive arbejdes eksistens og nødvendighed.

Og så er der også opstået en form for modstandsbevægelse lige efter Nancy Frasers og de andre feministers bog. Louise og Jens og de andre forældre bag *Skolens tabte børn* vil nemlig ændre hele systemet og har derfor mobiliseret en bevægelse på vegne af alle de familier, der er i klemme. Hep-hep!

Hvis det skal lykkes at vende udviklingen og samfundskontrakten mellem samfund og forældre, og lærere skal revitaliseres, vil det på baggrund af min analyse og ikke mindst Graebers teori om forskellige slags forpligtelser kræve, at det reproduktive arbejde kommer ud af den hierarkisk underordnede position, hvor det kan udnyttes og udhules. Selvom reproduktivt arbejde handler om at give noget videre og ofte foregår ulønnet eller upåagtet, *er det også et bidrag til samfundet*. Forpligtelsen må derfor være reciprok, så det reproduktive arbejde enten aflønnes, eller at samfundet påtager sig en omfattende forpligtelse til at passe godt på dem, der påtager sig den omfattende forpligtelse at passe på vores børn – også selvom de ikke får løn for det.

Litteratur

Adam, Barbara. 2004. *Time*. Polity Press.

Andersen, Ditte, Jonas Toubøl, Signe Kirkegaard og Hjalmer Bang Carlsen. 2022. "Imposed Volunteering Gender and Caring Responsibilities during the COVID-19 Lockdown". *The Sociological Review* 70(1):39-56. doi.org/10.1177/00380261211052396.

Arruzza, Cinzia, Tithi Bhattacharya og Nancy Fraser. 2019. *Feminism for the 99% – A Manifesto*. Verso Books.

Babcock, Linda, Brenda Peyser, Lise Vesterlund og Laurie Weingart. 2022. *The No-club: Putting a Stop to Womens Dead-End Work*. Little, Brown Book Group.

Baumol, Wiliam. 2012. *The Cost Disease – Why Computers Get Cheaper and Health Care Doesn't*. Yale University Press.

Billekop, Sofie. 2025. ”På kanten af mainstream. En undersøgelse af længsler og ambivalenser bag markant begrænset arbejdstid hos vidensarbejdere”. Ph.d.-afhandling. Roskilde Universitet.

Bjerg, Helle og Nana Vaaben. 2015. ”Striden om tiden. Når tidsstyring griber ind i professionelles motivation og selvforståelse”. I *At lede efter læring. Ledelse og organiseringer i den reformerede skole*, redigeret af Helle Bjerg og Nana Vaaben, 327-45. Samfundslitteratur.

Böwadt, Pia Rose, Rikke Pedersen og Nana Vaaben. 2017. *Først og fremmest elsker jeg at arbejde med børn*. Professionshøjskolen UCC.

— 2019. *Når verdens bedste job bliver for hårdt*. Københavns Professionshøjskole. Københavns Professionshøjskole.

— 2021. ”Personlig tilblivelse på professionsuddannelserne mellem professionsidealer og selvansvarliggørelse”. I *Professionspsykologi*, redigeret af Kari Kragh Blume Dahl, 327-45. Aarhus Universitetsforlag.

Christoffersen, Sidse Brødegård. 2025. ”Omsorg i krise? Mellem forælder og behandler”. *Tidsskriftet Antropologi* 91(1):93-111.

Dahl, Hanne Marlene. 2012. ”Neo-liberalism Meets the Nordic Welfare States: Gaps and Silences”. *NORA* 20(4):283-88. <https://doi.org/10.1080/08038740.2012.747790>.

Dahl, Hanne Marlene, Lise Lotte Hansen og Laura Horn. 2022. ”The 'Care Crisis': Its Scientific Framing and Silences”. I *A Care Crisis in the Nordic Welfare States? Care Work, Gender Equality and Welfare State Sustainability*, redigeret af Lise Lotte Hansen, Manne Marlene Dahl og Laura Horn, xxxx. Bristol University Press, Policy Press.

Damvad Analytics. 2021. *Behovet for velfærdsuddannede i 2030*. Damvad Analytics for Danske Professionshøjskoler. <https://danskeprofessionshøjskoler.dk/nyheder/damvad-analytics-behovet-for-velfaerdsuddannede-i-2030/>.

Ekman, Susanne. 2022. *Giftig Gæld og udpint velfærd*. Hans Reitzels Forlag.

Fraser, Nancy. 2014. ”Can Society be Commodified all the Way down? Post-Polanyan Reflections on Capitalist Crisis”. *Economy and Society* 43(4).

— 2016. ”Contradictions of Capital and Care”. *New Left Review* 100.

— 2017. ”Why two Karls are Better than one – Integrating Polanyi and Marx in a Critical Theory of The Current Crisis”. *Working paper. Der DFG-Kollegforscher innengruppe Postwachstumsgesellschaften* 1.

— 2023. *Canibal Capitalism – How our System is Devouring Democracy, Care and the Plane – and what we can do about it*. Verso.

Fraser, Nancy og Axel Honneth. 2003. *Redistribution or Recognition?* Verso.

Giddens, Anthony. 1994. *Intimitetens forandring*. Hans Reitzels Forlag.

Graeber, David. 2001. *Toward an Anthropological Theory of Value: The False Coin of our own Dreams*. Palgrave.

— 2011. *Debt the first 5000 years*. Melville House Publishing.

— 2018. *Bullshit Jobs – A Theory*. Penguin Books Ltd.

Hansen, Lise Lotte, Hanne Marlene Dahl og Laura Horn. 2022. *A Care Crisis in the Nordic Welfare States*. Bristol University Press, Policy Press.

Holten, Emma. 2024. *Underskud. Om værdien af omsorg*. Politikens Forlag.

KL. 2013. *Fakta om KL's krav og model for nye arbejdstidsregler*. http://www.kl.dk/ImageVault/Images/id_60974/scope_0/ImageVaultHandler.aspx.

Klarskov, Emilie Damm, Troels Lund Jensen og Anton Lykketoft. 2024. *Mange nye folkeskolelærere forlader folkeskolen efter få år*. Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. <https://www.ae.dk/analyse/2024-06-mange-nye-folkeskolelaerere-forlader-folkeskolen-paa-faa-aar#toc-sv-rere-at-fastholde-nyuddannede-l-rere>.

Laursen, Per Fibæk. 2004. "Hvad er egentlig pointen ved professioner? Om professionernes samfundsmæssige betydning". I *De professionelle. Forskning i professioner og professionsuddannelser*, redigeret af Katrin Erna Hjort, 21-32. Roskilde Universitetsforlag.

Marx, Karl. 2013. *Capital*. Wordsworth.

Mauss, Marcel. 1990. *The Gift*. Routledge.

Mik-Meyer, Nanna og Margaretha Järvinen. 2024. "Giving and Receiving: Gendered Service Work in Academia". *Current Sociology, Online First*:1-19. <https://doi.org/10.1177/00113921231224754>.

Olesen, Kristian Gylling, Nana Vaaben og Martin Gylling. 2023. *Med samvittigheden på arbejde*. Københavns Professionshøjskole.

Parsons, Talcott. 1939. "The Professions and Social Structure". *Social Forces* 17(4):457-67. <https://doi.org/10.2307/2570695>.

Pihl, Mie Dalskov og Anton Lykketoft. 2021. *4 ud af 10 læreruddannede arbejder ikke i folkeskolen*. Arbejderbevægelsens Erhvervsråd. <https://www.ae.dk/node/2924/pdf-export>.

Polanyi, Karl. 2001. *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of our Time*. Beacon Press.

Raworth, Kate. 2017. *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. Random House Business Books.

Regeringen. 2012. *Produktivitetskommissionens kommissorium*.

Sahlins, Marshall. 1972. *Stone Age Economics*. Aldine-Atherton, inc.

Svendsen, Daniel Lindgren, Line Sofie Beck, Heikki Yding og Kåre Rysgaard Møller. 2025. "Udgifterne er på himmelflugt: Kommuner udbetaler milliarder til forældre, der ikke kan få deres børn i skole". *DR-Nyheder*, 22.09.2025. <https://www.dr.dk/nyheder/indland/udgifterne-er-paa-himmelflugt-kommuner-udbetaler-25-milliarder-til-foraeldre-de>.

Vaaben, Nana. 2018. "Reforming Time in Danish Schools: Unintended Performative Effects of Working Hours Legislation". *International Journal of Qualitative Studies in Education* 31(5):422-35. <https://doi.org/10.1080/09518398.2018.1449979>.

— 2019a. "Konflikten om folkeskolelærernes arbejdstid. To forskellige forståelser af tid som ressource". I *Tid til velfærd? Tidsorganisering i velfærdsprofessionerne*, redigeret af Nana Vaaben og Mie Plotnikof, 183-208. Hans Reitzels Forlag.

— 2019b. "Skolelærernes tidsrøveri. Professioner under reformer". I *Prekarisering uden grænser*, redigeret af Dan Hirsland, Julie Rahbæk Møller og Karen Lisa Salamon, 59-76. Upress.

Vaaben, Nana og Helle Bjerg. 2019. "The Danish School as a Haunted House – Reforming Time, Work and Fantasies of Teaching in Danish Schools". *Ephemera* 19(2).

GRUNDSKYLD

Rebel With a Cause, 2025

SIGNE KIERKEGAARD CAIN

Fra mine ører
strømmer
renters rente, jeg

har ikke længere fortjent
dine ører

ingen kontrakt forpligter mig længere
til at lytte
til dine drømme
derfor gør jeg det
med en form for glæde, jeg

kan tydeligt
høre husskaden
trippe på taget

side 61

Jeg er en holdt kvinde
du har altid tjent mere end mig
din pensionsopsparing
er meget større end min, du

ville ikke føle dig truet
hvis jeg tjente mere end dig
men
bærer du
alligevel

årtusinders forsørgerpligt
årtusinders kønsskyld
på dine firkantede skuldre

du holder mig
murstenene holder mig, jeg

ved ikke
om jeg skammer mig mest
over at eje for meget
eller
over at tjene for lidt

side 131

DIGITALE FORPLIGTELSE

Udsathed og forpligtelsesarbejde i den digitaliserede velfærdsstat

MARIE LETH MEILVANG OG STELLA MIA SIELING-MONAS

I de seneste årtier har den danske velfærdsstat været præget af en digital udvikling, som blandt andet betyder, at borgernes kontakt med 'det offentlige Danmark' i stigende omfang er betinget af teknologi. Digital post blev fx obligatorisk for alle borgere i 2014 (dog med en række muligheder for fritagelse), så offentlige myndigheder kan sende meddelelser og dokumenter til borgere digitalt, der har samme retsvirkning som traditionel papirpost. Andre systemer som MitID og borger.dk er også centrale i den omfattende statslige digitalisering. Sideløbende med den øgede digitalisering er der sket en indskrænkning af analoge systemer, telefoniske systemer og fysisk kontakt. Det ses fx med postsystemet, adgang til borgerservice og mulighed for telefonisk kontakt med offentlige myndigheder.

Når velfærdsstaten digitaliseres, ændres betingelserne for forholdet mellem statens hjælpesystemer og borgerne. De skærmbase, digitale systemer bliver udgangspunkt for velfærdsstatens kontakt og interaktion med borgerne. Det stiller en række krav til borgerne, både om adgang til de nødvendige teknologiske redskaber og om forskellige evner til at begå sig digitalt. For størstedelen af danske borgere kan det være fordelagtigt at tilgå de digitale velfærdsløsninger og hjælpesystemer fleksibelt på det tidspunkt og i det omfang, der passer dem. Men for en række af samfundets mest udsatte grupper har det igennem de seneste år vist sig, at de nødvendige forudsætninger for reel adgang til velfærdsstatens hjælp og støtte er meget begrænsede. Opgørelser på området anslår, at 17-22 procent af den voksne befolkning udfordres af det digitale møde med den offentlige sektor (Justitia 2022; Digitaliseringsstyrelsen og KL 2021). Det gælder fx ellers velfungerende borgere, der får hjælp til det digitale af deres partner eller børn, borgere med forskellige former for handicap og borgere i socialt udsatte positioner. I denne artikel ser vi nærmere på en del af de digitalt udfordrede, nemlig de borgere, der står i socialt udsatte og marginaliserede po-

sitioner og kæmper med fx hjemløshed og misbrugsproblemer. Når disse borgere digitale forudsætninger ikke rækker, søger de hjælp i deres sociale netværk eller hos civilsamfundsorganisationer (Winthereik et al. 2024). Der er dog store variationer i, hvorvidt og hvordan kommuner og civilsamfund yder støtte. For civilsamfundsorganisationer som fx varmestuer og væresteder er opgaven med at hjælpe borgere med deres digitale udfordringer ressourcekrævende og forbundet med etiske og juridiske problemstillinger, fx i relation til datasikkerhed og håndtering af følsomme personoplysninger.

I denne artikel bruger vi begrebet gensidige 'forpligtelser' (Mauss 2016; Durkheim 1964) og hævder, at borgerne pålægges en implicit *digitaliseringsforpligtelse*, når udgangspunktet for borgerens møde med staten er digitalt (Schou og Pors 2018). Vi bruger disse begreber til at se nærmere på relationerne mellem borgere i udsatte positioner, varmestuer og den digitaliserede velfærdsstat. Med udgangspunkt i observationer i to civilsamfundsorganisationer (tre forskellige varmestuer) undersøger vi forskningsspørgsmålet: Hvordan praktiseres de gensidige, digitale forpligtelser mellem borgere i udsatte positioner, varmestuer og velfærdsstaten? Artiklen kortlægger en række af de udfordringer og konsekvenser, som opstår i kølvandet på den øgede offentlige digitalisering. Vi ser, hvordan nogle borgere forsøger at leve op til digitaliseringsforpligtelsen, mens andre resignerer i mødet med den digitale forvaltning, og hvordan varmestuerne kobler borgere og velfærdsstat sammen for at bevare den gensidige forpligtelse. Artiklen viser det forpligtelsesarbejde, borgerne og varmestuer laver for at opretholde de gensidige forpligtelser og inkludere borgerne i velfærdsstatens (digitale) fællesskab. Artiklens bidrag er at vise, hvordan den digitale udvikling af velfærdsstaten ændrer forpligtelserne i stat-borger-relationen, og hvordan forpligtelser ikke blot er institutionelt fastlagte og kan honoreres ved at fjerne bestemte barrierer, men i høj grad formet af borgeres livssituation, sociale position og relation til staten. Samtidig viser artiklen, hvordan forskeren kan indtage tre forskellige forpligtelsespositioner i dette felt, hvor digitalisering er filtret ind i hverdagsliv og personlige erfaringer.

Digitalisering, marginalisering og forpligtelser

Borgernes nutidige relation til velfærdsstaten beskrives som 'digital by default' (Pors og Schou 2018; Carreras og Finken 2022), altså i udgangspunktet digital. Men nogle borgere har svært ved at begå sig digitalt. I forskningslitteraturen beskrives en tæt sammenhæng mellem generel udsathed og digital marginalisering (Van Dijk 2017). Helsper og Reisdorf (2017) beskriver en voksende 'digital underklasse' af bestemte samfundsgrupper, der har vanskeligt ved at

navigere i velfærdsstatens digitale krav. Andre steder beskrives befolkningens ulige brug af og fortrolighed med digitale teknologier som den 'digitale kløft' (Jæger 2012). Digital marginalisering handler ikke kun om adgang til specifik teknologi (første kløft), men også om kompetencer til at kunne benytte sig af digitaliseringens fordele (anden kløft) og ulighed i de sociale, sundhedsmæssige og økonomiske ydelser, som digitale løsninger kan give adgang til (tredje kløft). Samlet set peger litteraturen på en kompleks forståelse af digital marginalisering, hvor borgere ikke blot kan kategoriseres som enten digitalt inkluderede eller ekskluderede, men snarere befinder sig på et kontinuum af digitale kompetencer og adgangsmuligheder (Van Dijk 2020). Borgere i socialt udsatte positioner bliver derfor mere udsatte, når velfærdsstaten digitaliseres.

Et centralt fokus i litteraturen er undersøgelsen af barrierer i mødet med det digitale offentlige system. Disse barrierer kan omfatte begrænset internetadgang eller adgang til digitale enheder og hjemmesider (Heponiemi et al. 2023; Järveläinen og Rantanen 2021; Stokke 2023). Derudover fremhæves forhindringer relateret til manglende ressourcer eller brugerkompetencer, som er nødvendige for at navigere i digitale teknologier (Bønnhoff 2019; Hofmann et al. 2024; Järveläinen og Rantanen 2021; Schou og Pors 2018; Siren og Knudsen 2017; Synnes 2022). Endelig peger flere publikationer på betydningen af borgernes holdninger til digitale tjenester (Heponiemi et al. 2023; Lolich et al. 2022; Järveläinen og Rantanen 2021; Safarov 2021) og på borgerens selvopfattelse og motivation (Siren og Knudsen 2017; Tetri og Juujärvi 2022). Dansk forskning i digital forvaltning har vist, at et centralt mål med den digitale omstilling af velfærdsstaten har været at øge borgerens ansvar for egen velfærd. Det indebærer en stigende forventning om, at borgeren selv skal administrere en række velfærdsydelser, en opgave, som tidligere lå hos velfærdsprofessionelle (Schou og Pors 2018; Schou og Hjelholt 2019). Schou og Pors (2018) fremhæver i deres undersøgelse, at de borgere, der møder de digitale løsninger, i høj grad tilbydes digital selvhjælp i det offentlige system. Denne selvhjælp er imidlertid ofte utilstrækkelig for borgere i socialt udsatte positioner. Faktorer som hjemløshed, misbrug og psykiske lidelser øger risikoen for, at borgere har vanskeligt ved at håndtere den digitale kontakt til velfærdssystemet. Samtidig er netop disse grupper ofte særligt afhængige af velfærdsstatens ydelser og støtte.

En stor del af det digitale hjælpearbejde er gennem de seneste år flyttet væk fra borgerservice og de offentlige myndigheder. I stedet varetages denne opgave i stigende grad af civilsamfundsorganisationer. Van Holstein et al. (2023) har i en australsk kontekst vist, hvordan strategiske alliancer med lokalsamfundsorganisationer er afgørende for, at mennesker i udsatte positioner kan få adgang til den digitale offentlige infrastruktur. I en finsk sammenhæng har Buchert og

Wrede (2021) og Buchert et al. (2023) undersøgt civilsamfundsorganisationers rolle i at støtte migranter i de digitale udfordringer, de møder som følge af standardiserede, offentlige selvbetjeningssystemer. Civilsamfundet og borgernes personlige netværk forventes i stigende grad at overtage en række af de forpligtelser, der tidligere hørte under velfærdsstatens opgaver i den nordiske velfærds-model (Andersen et al. 2024; Dahler og Stougaard 2026; Hjelholt et al. 2020; Hjelholt og Papazu 2021; Schou og Hjelholt 2019). En del af forskningen i digital ulighed og eksklusion beskæftiger sig i denne forbindelse med såkaldt *proxy*-brug, det vil sige indirekte adgang til digitale løsninger via andre, fx familiemedlemmer eller andet netværk (Helsper og Reisdorf 2017).

I denne artikel arbejder vi med forpligtelsesbegrebet til at forstå relationen mellem borgere og den digitale velfærdsstat. Vi sonder mellem juridiske og formelle forpligtelser i forbindelse med fx forsørgelse eller rettidighed og moralske, sociale og uformelle forpligtelser i forbindelse med fx mødet mellem borger og frontlinjepersonale. Staten er fx forpligtet til at hjælpe borgere, der ikke kan forsørge sig selv, til et værdigt liv, herunder at sikre borgeren et forsørgelsesgrundlag, vejledning og sundhedsydelser. Borgerne forpligtes i sin relation til staten i forhold til fx rådighed for arbejdsmarkedet, skatteindbetaling og overholdelse af landets lovgivning. Fælles for en forpligtelse er, at det binder aktører til at handle på en bestemt måde i relation til andre. Forpligtelse som begreb har været behandlet mange steder i den politologiske, sociologiske og antropologiske litteratur, ofte forstået som noget gensidigt (Mauss 2016). Denne gensidighed udspiller sig fx mellem den enkelte borger og staten (Hobbes 2008; Locke 1988), hvor forpligtelsen udgør et centralt element i den sociale kontrakt. Borgeren adlyder loven og betaler skat, mens staten til gengæld beskytter borgerens rettigheder og sikkerhed. Durkheim (1964) peger på forpligtelser som noget, der binder individer sammen i større sociale helheder og institutioner, og hvor samfundets stabilitet afhænger af, at det enkelte individ føler sig forpligtet over for fællesskabet og omvendt. Hos Mauss (2016) opretholdes sociale relationer gennem udveksling og gensidige forpligtelser. Både Mauss og Durkheim viser derfor, hvordan gensidige forpligtelser er med til at opretholde en social relation og inkludere individer i større fællesskaber. Forpligtelser mellem mennesker og mellem mennesker og organisationer skal løbende vedligeholdes og kræver derved et aktivt engagement og arbejde.

Når udgangspunktet for borgerens møde med staten er digitalt, og når alle borgere således også er 'digital by default', kunne man sige, at borgerne pålægges en implicit *digitaliseringsforpligtelse*, der er formel og juridisk, såfremt de ønsker at gøre brug af deres rettigheder til støtte og hjælp fra staten, og samtidig uformel som et socialt og moralsk ansvar. Borgere i udsatte

positioner har ofte en historie om, at de selv eller staten ikke har kunnet leve op til den gensidige forpligtelse.

Observationens forpligtelser

Vores observationer foregik fra september 2024 til januar 2025. Vi har observeret og til dels taget del i det digitale hjælpearbejde på tre forskellige geografiske lokationer i Danmark, fordelt på to forskellige organisationer. To varmestuer lå placeret i to af landets største byer, en tredje var placeret i en mindre provinsby. Varmestuerne bruger vekslende betegnelser om sig selv (værested, café, varmestue), vi vælger for enkelhedens skyld fællesbetegnelsen 'varmestue'. De borgere, der bruger varmestuerne, er ikke en homogen gruppe, men helt overordnet så vi to forskellige grupper borgere. Den ene gruppe er født og opvokset i Danmark og har forskellige sociale udfordringer, herunder ensomhed, psykiske udfordringer og misbrugsproblematikker. Størstedelen af disse borgere er på førtidspension. Den anden gruppe er borgere fra udlandet, der ikke taler dansk. Denne gruppe er ikke på førtidspension, og derfor fylder kontakten med beskæftigelsessystemet meget i deres hverdag og i deres digitale udfordringer.

Alle tre varmestuer tilbyder deres besøgende gratis mad og kaffe, socialt samvær og muligheden for at hvile sig. Gæsterne kan oplade deres telefoner og andre apparater, og på den ene lokation er der mulighed for at sove i dagtimerne. Alle tre varmestuer er besøgt ad flere omgange af en af artiklens forfattere, som har observeret arbejdet to-seks timer pr. besøg. Vores observationer er således en type 'short-term ethnography' (Pink og Morgan 2013), der har fundet sted ad flere omgange i kortere perioder (Mogensen og Dalsgaard 2018). Samlet set dækker vores observationsmateriale 20 besøg fordelt på de tre varmestuer og et anslået antal observationstimer på omkring 65 timer. På den ene varmestue var det fra start en del af aftalen, at vi hjalp med både madservering og med gæsterne spørgsmål og behov i forhold til digitale udfordringer. Vi indgik således i det daglige arbejde og mødte gæsterne på lige fod med stedets frivillige medarbejdere. På de andre to varmestuer handlede den oprindelige aftale med organisationen alene om observationer, men dette forhold ændrede karakter over tid. Gæsterne på de to varmestuer henvendte sig til os i forskellige sammenhænge, herunder med spørgsmål om og opfordringer til at hjælpe dem med forskellige udfordringer. Over tid skiftede vores fokus således i stigende grad mod et aktivt og forpligtende engagement i de aktiviteter, som observationssituationen krævede. Short-term ethnography er blandt andet karakteriseret ved, at forskeren placerer sig selv i centrum af situationen lige fra starten og involverer deltagerne tydeligt i projektet og dets intention (Pink og Morgan 2013, 355). Dette kan re-

sultere i intense forskningsmøder. Selvom vores observationer var relativt korte og foregik over en kortere periode, oplevede vi derfor alligevel tydeligt forpligtelsen til at engagere os i stedet, situationen og de mennesker, vi interagerede med, som mange andre har beskrevet (se fx Groes-Green 2002).

Vi oplevede også en anden forpligtelsesudfordring i vores projekt, nemlig den, som opstår, når man som forsker er forpligtet på et specifikt forskningsspørgsmål, men samtidig også forpligtet i forhold til det menneske, man sidder overfor. Forpligtelsen blev forstærket af, at vi ofte mødte borgere, som fortalte om udfordringer fra et svært liv. Et eksempel er følgende observationsnote, et uddrag fra et møde med Arne:

Jeg fortæller om projektet og udfordringer med digitaliseringen. Han [Arne] siger, at hans computer lige er gået ned. Den har han haft i 15 år. Han siger navnet på mærket. Jeg kan ikke forstå det. Computeren har han altid haft, fortæller han, og så havde han også en HP engang, eller det havde hans kæreste, men hun døde for syv år siden. Så fortæller han om, hvordan hun døde, det gik hurtigt, hun var bange for at blive 'en grøntsag', det blev hun ikke. Han fortæller detaljeret om begravelsen og urnenedsættelsen. At han fik ros for at gøre det så fint, at hendes børn ikke turde involvere sig så meget. Han springer til det tidspunkt, hvor hun døde, de sidste minutter, hvor hun havde åbne øjne ('de smukke blå øjne') og blinkede, da han bad hende om det. De havde øjenkontakt. Så lukkede hun øjnene og lagde sin arm på hans og døde. Arne viser mig et billede af hende i sin pung. Snakken tager 20 minutter, mens vi spiser frokost. Vi får flæskkesteg, rødkål og sovs. Jeg kan ikke bryde ind undervejs i Arnes fortælling og spørge til computeren igen eller til digitalisering eller måske det om at være fritaget. Det er etisk helt udelukket.

Den etiske forpligtelse til at blive ved den historie, som borgerne fortalte os, og som var vigtig for dem, betød, at der var situationer, særligt i direkte samtaler, hvor det digitale blev anledning til at fortælle om deres liv. Det illustrerer en helt grundlæggende pointe om digitalisering og teknologi, nemlig, at det altid er indlejret i, relateret til og afhængigt af sociale relationer.

Digitale forpligtelser

I den analytiske proces har vi på baggrund af litteraturen om digitalisering og marginalisering arbejdet med begrebet forpligtelser som en linse til at forstå relationerne mellem borgere i udsatte positioner, den digitale forvaltning og varmestuerne. For at undersøge, hvordan gensidige, digitale forpligtelser praktiseres mellem borgere i udsatte positioner, varmestuer og velfærdsstaten, har vi arbejdet iterativt med litteraturen, begreberne og vores empiri fra observationer på de tre varmestuer og grupperet vores materiale i tre temaer: Afsnittet om var-

mestuerne beskriver det arbejde, varmestuerne gør i relation til borgere i udsatte positioner og deres digitale udfordringer. Afsnittet 'Forsøg på inklusion i kaotiske liv' beskriver, hvordan borgere i udsatte positioner forsøger at mestre de digitale forpligtelser og leve op til de krav, de møder i kontakten med velfærds-systemet, men afbrydes på forskellige måder af deres eget liv. Det sidste afsnit 'Resignation og afvisning af den digitale forpligtelse' beskriver de situationer, hvor borgerne resignerer, trækker sig tilbage eller afviser det digitale system og det fællesskab, systemet er en del af. Til sidst diskuterer vi forskerforpligtelser og digitale forpligtelser i den digitale velfærdsstat i relation til den eksisterende litteratur.

Varmestuerne: opretholde den digitale forpligtelse

De tre varmestuer, vi har besøgt, er alle drevet af civilsamfundsorganisationer. De er indrettet, så gæsterne kan opholde sig der i løbet af dagen. En af varmestuerne åbner kl. 8.00, og vi er kommet et par minutter for tidligt. Vi møder derfor allerede gæsterne udenfor døren, hvor de står i kø og venter på at komme ind. Fra indgangspartiet kan vi se en række polstrede bænke og borde, der minder om cafémiljøer. Langs væggen er der dog opsat en lang række stikkontakter bag sofaarrangementerne. De mange strømforsyninger er udtryk for et behov hos varmestuens gæster: Telefoner og andre elektroniske enheder sættes straks i stik og lades op, når gæsterne ankommer til varmestuen om morgenen efter en lang nat på gaden.

Civilsamfundsorganisationerne har ikke formelt ansvar for at yde digital hjælp til deres brugere. De er hverken juridisk forpligtet til vejledning eller understøttet med myndighedskompetence. De frivillige og medarbejderne fortæller, hvordan de i det daglige arbejde hjælper gæster med at håndtere en lang række digitale udfordringer. Det kan være at hjælpe med adgangen til e-Boks eller Mit-ID, det kan være sproglige oversættelser af hjemmesider eller hjælp til at anvende bestemte platforme som borger.dk eller jobnet.dk. Mange af udfordringerne knytter sig direkte til gæsternes digitale kontakt til forskellige dele af velfærdsstatens sektorer. Andre knytter sig til udfordringer i gæsternes øvrige digitale liv, fx banksektoren eller adgangen til mailkonti og sociale medier. De ansatte fortæller, at de hjælper deres gæster, i det omfang deres egne digitale ressourcer og kompetencer rækker. Under et af vores besøg møder vi en frivillig pædagogstuderende. Han er i færd med at rense den fælles computer, som befinder sig i varmestuens opholdsrum. Den var langsom, da han tidligere forsøgte at hjælpe en borger med at tjekke sine prøvesvar fra lægen. Fordi computeren ikke virkede, måtte de i stedet bruge computeren på kontoret. Den frivillige medarbejder

fortæller, at han ikke selv er særlig teknisk anlagt, men antyder samtidig, at de øvrige frivillige og medarbejdere har endnu dårligere teknologiske forudsætninger, så han derfor må forsøge sig frem.

Gæsterne på de tre varmestuer dukker sjældent op på faste tidspunkter og er svære at lave faste aftaler med. Dette gør det vanskeligt at lave aftaler eller yde kontinuerlig støtte, også når det kommer til de digitale udfordringer. Som resultat heraf bliver hjælpen ofte ad hoc og rettet mod akutte behov og midlertidige løsninger. Tidsbestillinger, henvisninger til andre instanser og telefonopkald med ventetider bliver en udfordring. Flere af borgerne er fritaget for MitID og digital post, hvilket i sig selv skaber udfordringer i arbejdet med at understøtte deres kontakt med det offentlige. Men også for de gæster, som på papiret har et aktivt MitID, kan der opstå problemer. En del af gæsterne glemmer deres adgangskoder eller mister de kodevisere og -huskere, som skal fungere som en hjælp. Personlige dokumenter og elektroniske apparater kan være vanskelige at passe på og opbevare for de gæster, som lever en omskiftelig tilværelse. En medarbejder på en af varmestuerne fortæller, hvordan personalet nogle gange må ledsage en borger til borgerservice for at få genoprettet adgang eller udstedt nye oplysninger. Opgaven er ekstremt ressourcekrævende og udfordres blandt andet af krav om tidsbestilling og transport. Når det lykkes at komme til borgerservice, må medarbejderne ikke følge med ind til selve udstedelsen af kodeord af sikkerhedshensyn, da det kun er borgeren selv, der må få adgang. Lederen på varmestuen fortæller, hvordan hun var med en borger, der skulle have et nyt kodeord på borgerservice, men allerede da han kom ud i bilen til hende igen, havde han glemt det.

Under en samtale på en af varmestuerne udtrykker den faste medarbejder Inga bekymring for, at varmestuens medarbejdere og frivillige trækkes ind i at løse opgaver, der egentlig burde varetages af offentlige myndigheder. Organisationens primære funktion er at være et trygt og socialt rum, som støtter og yder basal omsorg og service for borgere i vanskelige livsomstændigheder, ikke at fungere som en nødvendig brobygger for gæsternes kontakt til det offentlige velfærdssystem. Inga oplever, at de mangler de nødvendige forudsætninger, ressourcer, digitale redskaber og metoder til at kvalificere hjælpen. Dette beskrives også i litteraturen (Hjelholt og Papazu 2021; Carreras og Finken 2022; Dahler et al. 2024.). Til trods for denne bekymring løser varmestuen en lang række digitale udfordringer, fordi de opfatter det som en afgørende forudsætning for at kunne bistå borgerne med det, som er relevant og problematisk for dem i deres aktuelle liv. Varmestuen oplever, at der ikke er andre steder, hvor borgerne meningsfuldt kan få denne hjælp, og finder det derfor nødvendigt, at de træder til. På en af de andre varmestuer har organisationens centrale kontor sendt en folder

og video ud om, hvordan de frivillige bedst kan hjælpe borgerne med digitale problemer. Vi får tilsendt folderen, mens vi er i varmetuen. Den daglige leder er positiv overfor den. I folderen står der blandt andet:

Vi [ser] et stigende antal brugere, der er udfordrede digitalt. Digitale færdigheder er ikke længere kun en forudsætning for at få oplysninger fra offentlige myndigheder som fx borger.dk, skat eller sundhed.dk. Digitaliseringen gælder også flere og flere dagligdagsting såsom håndtering af internet og telefonabonnement, betaling af regninger mv. Ligegyldig hvad det drejer sig om, så er det til gene for mennesker, der ikke mestrer det digitale. Det er mennesker, der ofte ikke har nære relationer, der kan hjælpe, og som derfor er afhængige af, at de kan finde hjælp hos [os].

Folderen beskriver, hvordan man som medarbejder eller frivillig kan yde digital hjælp på en sikker og tryk måde, og hvordan man hjælper med brugen af e-Boks, NemKonto og MitID eller forskellige ansøgninger til offentlige myndigheder. Derudover har organisationen formuleret dogmer for, hvordan de arbejder med digitale problemer. Selvom der i denne organisation også er medarbejdere, der oplever, at det digitale tager meget af deres tid og ressourcer, kan organisationens folder anses som et udtryk for konkret og officielt at tage digitaliseringsforpligtelsen på sig. Fordi det er en del af borgernes hverdagsliv, bliver det dermed også en del af de opgaver, som den pågældende organisation er sat i verden for at hjælpe med.

Den daglige praksis på varmetuerne er generelt kendetegnet ved, at man trods manglende juridisk og formel forpligtelse hjælper borgerne med en lang række digitale udfordringer, selvom det skaber usikkerhed og kræver ressourcer. Varmetuerne bliver et bindeled i borgernes digitale kontakt med systemet, og på den måde medierer de den digitaliseringsforpligtelse, som borgerne har fået pålagt. Enten hjælper de borgerne med at opretholde kontakten og påtage sig digitaliseringsforpligtelsen, eller i særlige tilfælde hjælper de med at blive fritaget for at bruge visse digitale tjenester.

Medarbejdere i den første organisation oplever altså, at deres daglige virke gradvist koloniseres af opgaver, som de vurderer reelt bør tilhøre det offentlige system. Som medarbejderen Inga formulerer det, bliver varmetuen ”trukket ind i noget, vi egentlig ikke er sat i verden for”. Det sociale fællesskab, der skulle give plads til uformelle relationer og basal omsorg i form af mad og hvile, forvandles i stigende grad til en nødvendighedsbaseret digital støttefunktion, ofte fordi gæsterne ikke har andre steder at få den nødvendige hjælp. Den anden organisation tager derimod forpligtelsen ind i organisationen som en del af deres kerneopgave og prøver at klæde deres frivillige og medarbejdere på til opgaven. Men også her oplever ansatte og frivillige, at det kræver mange

ressourcer. I praksis udfører begge organisationer det digitale hjælpearbejde for og med borgere i udsatte positioner og hjælper derved til at opretholde den gensidige forpligtelse mellem borger og stat. Dette hjælper til at inkludere borgerne i samfundets fællesskab, også selvom organisationerne ikke nødvendigvis er enige i, at det er deres arbejde. Man er i organisationerne enige om, at der er sket en forskydning af den statslige forpligtelse til at sikre støtte, rådgivning og vejledning til borgere fra staten til dem. Når det digitale velfærdssystem reelt forhindrer borgere i udsatte positioner i at få adgang til deres rettigheder og ydelser, så civilsamfundsorganisationer træder til som kompensation, forskydes ansvaret til de organisationer, der må mediere forpligtelsen og hjælpe borgerne uden at have det formelle, juridiske ansvar. Dette stiller organisationerne i et forpligtelsesdilemma, hvor de på den ene side ikke har den formelle og juridiske forpligtelse, men på den anden side oplever at have den moralske og sociale forpligtelse.

Forsøg på inklusion i kaotiske liv

Borgere i socialt udsatte positioner lever liv, der ofte er præget af uforudsigelighed og kaotiske omstændigheder. Et liv på gaden, sygdom, økonomiske og sociale problemer skaber vanskelige vilkår, som betyder, at disse mennesker har brug for meget hjælp for at kunne leve op til de kommunale og statslige krav og forpligtelser. Alligevel ser vi i vores observationer en lang række eksempler på, hvordan borgerne forsøger at leve op til digitaliseringsforpligtelsen og tage krav og opgaver på sig, når de af den ene eller anden årsag har behov for kontakt til stat og kommune. Når de ikke formår at navigere i de digitale systemer, ofte på grund af netop deres komplekse og kaotiske livsomstændigheder, påtager de sig skylden og konsekvenserne, der følger af de digitale vanskeligheder. Følgende (forkortede) uddrag fra en feltnote viser et eksempel på dette:

Jeg møder Patrick i en varmestue i en større, dansk by. Da han kommer ind i varmestuen om formiddagen, siger lederen til mig, at han gerne vil snakke med mig. Vi sætter os ved et mindre bord væk fra de andre. Han fortæller, at hans udfordring er, at han generelt slet ikke forstår det digitale. 'Jeg forstår ikke engang mine indstillinger,' siger han. Han mener på telefonen. Han har aldrig interesseret sig for det og oplever en række udfordringer. Lige nu har han fx noget gæld, som han ikke ved, hvordan han kan betale, eller hvem han skal kontakte. Patrick har tydeligvis forberedt sig på, at jeg skulle komme. Han har tapet mit opslag ind i en notesbog og talt med en af de ansatte om, at han gerne vil snakke med mig. Mens vi sidder og snakker, bliver vi afbrudt af to uniformerede betjente, der beder Patrick komme med dem og også tage sin taske med. Efter ti minutter kommer han tilbage. Han fortæller, at han ikke har haft kontakt med politiet i mange

år. Men de havde fået besked om, at nogen havde set ham stille sin taske på vejen og gå fra den. De mistænkte derfor, at der måske var stoffer i den. Episoden slår Patrick helt ud. Han bliver ked af det og vred over, at han synes, at politiet var aggressive over 'så lidt'. Han afbryder samtalen med mig og skriver i stedet i den notesbog, hvor han har tapet mit opslag ind: 'Varmestuen! Jeg var nødt til at afbryde endnu et af mine forsøg på at forstå den digitale verden.' Længere når han ikke, før han går ud og ryger.

Patrick forsøger at begribe og forstå det digitale, som han er meget forvirret over. Han har forberedt sig og vil gerne snakke med os, da vi kommer. Han har ikke ét specifikt digitalt problem, men har snarere vanskeligt ved det digitale generelt, fortæller han. Undervejs i vores samtale bebrejder han flere gange både sig selv og systemet, men vender særligt kritikken indad mod sig selv og sin manglende digitale kompetence. Hans oplevelse er, at det er ham, der fejler, når han ikke formår at løse de digitale opgaver, han står overfor, eksempelvis i forhold til at kunne afdrage på sin gæld. Mødet med Patrick viser tydeligt, hvordan digitalisering og hverdagsliv ikke kan skilles ad. Kaos og problemer fra ens liv, ofte fra tidligere episoder, siver ind i hverdagssituationer, der handler om noget helt andet, fx at få hjælp til noget digitalt. Patrick har en fungerende smartphone, han har sat tid af til, at vi skulle komme, han er motiveret for at lære noget. Alligevel får vi ikke kigget nærmere på hans problemer eller snakket mere om, hvad det betyder for ham, fordi politiet pludselig står der. Det er slående, hvor stærk en drift mod at forstå og begå sig i det digitale Patrick og mange af de andre borgere udviser. De vil gerne leve op til digitaliseringsforpligtelsen, de vil gerne være en del af fællesskabet.

På en anden af de tre varmestuer møder vi Peter, en mand i 50-årsalderen, som for nylig er vendt tilbage til Danmark efter mange år i udlandet. Han er dansk statsborger, men har levet et omskifteligt liv siden teenageårene og har de seneste 10-15 år boet og arbejdet i England. Peter fortæller, at han ønsker at bosætte sig og finde arbejde i Danmark, men at hans ankomst har været vanskelig.

Peter har hverken smartphone, computer, MitID eller adgang til e-Boks. Han har et taletidskort til en ældre Nokia-telefon og låner desuden lejlighedsvis en computer på det herberg, hvor han midlertidigt opholder sig. Peter har med andre ord ingen bopælsadresse, hvilket er en forudsætning for, at han kan begynde den såkaldte registreringsproces i Danmark. Uden en postadresse er det fx ikke muligt for Peter at oprette MitID eller få tildelt et skattnummer med henblik på sin videre jobsøgning. Samtidig er det vanskeligt for Peter at finde en permanent bolig, så længe han ikke kan fremvise fx en lønindkomst eller ansættelseskontrakt. Som en form for nødløsning på disse problemer har herberget givet ham mulighed for at benytte dets adresse som midlertidig postadresse, et nødvendigt skridt for at begynde den digitale registreringsproces. En frivillig medarbejder

på herberget har desuden opfordret ham til fysisk at møde op hos kommunen og vente, til de har tid til at tale med ham, blandt andet fordi han ikke umiddelbart har mulighed for at bestille tid online, og fordi han heller ikke er registreret i nogle af de statslige og kommunale systemer. Jeg hjælper Peter med at finde offentlig transport til jobcenteret, men Peter vælger at gå, fordi han ikke kan betale med kontanter i bussen. I løbet af de følgende uger møder jeg Peter flere gange, og han virker tiltagende frustreret og modløs over de udfordringer, han støder på, i forsøget på at blive registreret. Hans økonomiske midler er ved at slippe op, og andre beboere på herberget har fortalt ham, at han kan risikere, at hele registreringsprocessen kan vare adskillige måneder endnu.

Feltnoten viser de udfordringer, Peter møder, og hans måde at håndtere disse udfordringer på. På trods af sit statsborgerskab og sit ønske om at leve op til samfundets forpligtelser, i dette tilfælde at finde arbejde og forsørge sig selv, lykkes det ikke Peter, i den periode vi er i kontakt med ham, at indfri de krav, han står overfor. Han har ikke adgang til de digitale infrastrukturer, der muliggør kontakt med systemerne, og han kan derfor heller ikke få adgang til det, der er nødvendigt for at komme videre i sin proces med jobsøgning og registrering i Danmark. Flere af de faktorer, som udfordrer Peter, herunder manglende MitID, skattemummer og bopæl, spænder ben for hinanden og vanskeliggør fremdriften. Peter håndterer i begyndelsen udfordringerne med insisteren og gåpåmod, blandt andet ved at opsøge hjælp i varmestuen, på herberget og på sit lokale bibliotek. Sidstnævnte er dog også vanskeligt for ham at benytte, fordi han mangler et sygesikringsbevis, som han ikke kan få, fordi han ikke har en folke-registeradresse.

Den digitale udvikling forskyder ikke kun velfærdsstatens forpligtelser i retning af borgeren, men medfører også en øget individualisering af forpligtelsen til at kunne navigere i mødet med den (digitale) velfærdsstat. De to eksempler viser det store arbejde, borgeren gør i forsøget på at leve op til de digitale forpligtelser. Patrick og Peter forsøger at imødekomme og påtage sig de digitale forpligtelser, dog uden at det lykkes for nogen af dem. Hvor Peter oplever flere af de barrierer for at leve op til forpligtelsen, der nævnes i litteraturen (manglende adgang til digitale enheder, manglende ressourcer) og en del, der ikke nævnes (manglende postadresse, manglende mulighed for at betale kontant i bussen), er det ikke specifikke barrierer for det digitale, men Patricks tidligere historie og liv, der afbryder hans forpligtelsesforsøg. Selvom både Patrick og Peter kritiserer systemet, føler de også, at de selv har fejlet i deres forsøg.

Resignation og afvisning af den digitale forpligtelse

I dette afsnit viser vi eksempler på, hvordan borgere i udsatte positioner til tider resignerer i mødet med den digitale forpligtelse. Disse frustrationer og resignerede afvisninger står i nogen grad i kontrast til de tidligere beskrevne forpligtelsesforsøg.

Buster er tydeligt beruset, da han kommer ind i varmestuen. De ansatte kender ham. Han opfører sig stille og roligt, men går ikke helt lige. Han vil ud på trappen for at ryge, og jeg går med ham. Han fortæller, at han ikke synes, det fungerer med det digitale. Han har haft tre MitID-kodevisere, og nu er den tredje gået i stykker. En anden bruger foreslår, at den måske bare mangler batterier, men Buster har fået at vide, at batterierne skulle kunne holde seks-syv år. Det er slet ikke så lang tid siden, Buster har fået den. Han har ikke tænkt sig at gøre noget ved det. 'Det er da ikke mig, der har fundet på det, jeg kan være ligeglad,' siger han. Han er træt af, at man ikke kan få ordentlig hjælp, fx at det er svært at få tid hos borgerservice, det tager tre uger, før man får en tid. Jeg fortæller ham om fritagelse som en mulighed, og han siger, 'Ja, tak, det vil jeg gerne have. Kan du hjælpe mig med det?'. Jeg siger, at jeg tror, han skal kontakte en sagsbehandler (men bliver i tvivl om proceduren) og spørger, om han vil kunne modtage fysisk post. Han siger, han har en postadresse, men ikke et sted, hvor han rigtigt bor.

Buster afviser i samtalen, at det er ham, der skal gøre noget ved den ødelagte kodeviser. Han synes ikke, det er hans problem, at den ikke virker, eller at det overhovedet har noget med ham at gøre, når det nu er noget, han er blevet pålagt af andre. At det i sidste ende kan risikere at gå ud over ham selv, hvis han skal søge ydelser, får problemer med sin bank eller modtager indkaldelser fra sundhedsvæsenet, fylder ikke i Busters overvejelser eller får ham til at føle sig forpligtet til at handle. Buster er ikke interesseret i at være en del af det fællesskab, som den digitale velfærdsstat tilbyder. Han oplever ikke, at velfærdsstaten lever op til sin forpligtelse overfor ham, så hvorfor skulle han? Her bliver det igen tydeligt, hvordan hverdagslivet, ens egen historie og tidligere oplevelser, fx med systemet, er filtret sammen med forståelse og mødet med den digitale forpligtelse.

Flere borgere på varmestuerne er frivilligt fritaget for digital post og har ikke MitID. I vores observationer og samtaler bliver det tydeligt, at én af grundene til dette er borgernes komplicerede relation til offentlige myndigheder. Vi møder fx Birger, der ikke har tillid til kommunen og derfor er fritaget for digital post og ikke benytter digitale tjenester. Han har en oplevelse af, at kommunen og sagsbehandlere ikke tidligere har levet op til de forpligtelser, de havde overfor ham, præcis som Buster. Birger føler sig derfor hverken forpligtet over for kommunen eller til at begå sig digitalt. Fordi han helt grundlæggende ikke stoler på

kommunen og det offentlige system i det hele taget, stoler han heller ikke på de digitale tjenester, der knytter sig til offentlige myndigheder.

Hassan er arbejdsløs og jobsøgende. Han er tilknyttet en a-kasse og modtager dagpenge efter tidligere at have arbejdet som ufaglært i byggebranchen. Vi møder Hassan på en af varmetuerne flere gange i løbet af nogle uger, hvor vores samtaler primært drejer sig om, at han af jobcenteret og a-kassen er blevet pålagt at registrere sin jobsøgning i en såkaldt joblog på den digitale platform jobnet.dk. Sagen er dog den, at Hassan ikke i særlig vid udstrækning lykkes med at tilgå platformen og lave disse registreringer, ligesom han heller ikke har fået læst sin elektroniske post med indkaldelse til møde i jobcenteret. Udeblivelsen fra denne samtale resulterede i, at Hassan fik stoppet sin udbetaling i en periode.

Ud på eftermiddagen hjælper jeg Hassan, som jeg tidligere har hjulpet i forbindelse med hans problemer med at tilgå jobnet.dk og med at foretage de jobregistreringer, som hans a-kasse stiller krav om. Efter vores første par møder har jeg opdaget, at Hassan er delvist synshandicappet og derfor faktisk ikke formår at læse eller se, hvad der foregår på den lille skærm foran om. Desuden hverken læser eller skriver Hassan dansk, som han kun taler meget begrænset. Da jeg spørger ham, om han har fortalt om disse vanskeligheder til sin sagsbehandler, trækker han på skuldrene og siger, at de bare har fortalt ham, at det vil være godt, hvis han kan lære noget mere dansk. Og så har de givet ham en elektronisk kodeviser, som han skal bruge for at logge på systemerne og derved komme udenom MitID. Hassan giver dog ikke udtryk for, at han helt ved, hvordan den virker. Vi logger ind på hans e-Boks, hvor mængderne af ulæst post fremstår uoverskuelig. Jeg spørger Hassan, hvor længe endnu han kan modtage dagpenge, eller om han måske står overfor at skulle i aktivering, men det ved han ikke. Jeg opfordrer ham til at spørge, hvilket han griner af og trækker på skuldrene.

Som det fremgår af ovenstående, har Hassan vanskeligt ved at kommunikere sine udfordringer til a-kassen og jobcenteret, så de anerkender, at han har svært ved at leve op til de forskellige digitale krav, herunder kravet om løbende at registrere dokumentation for sin jobsøgning. Det har resulteret i perioder med sanktioner, blandt andet fordi Hassan har overset breve, hvor han skulle møde op til forskellige jobaktiviteter. I ugerne efter vores samtale møder jeg Hassan flere gange, og han spørger, om jeg måske vil logge på hans joblog og registrere det nødvendige antal jobsøgninger, han er pålagt at foretage. Vi har fået skaffet Hassan nogle briller, så han lidt nemmere kan se skærmen på den computer, vi har lånt. Det er dog vanskeligt for ham at forstå de tekniske løsninger på platformen, og kun dele af hjemmesiden er oversat til engelsk. Der er mange 'klik' og sider, og hele brugeroplevelsen er meget begrænset fra telefonen med et ikke-brugervenligt setup. Hassan giver op efter noget tid og siger, at jeg bare må

gøre det for ham. Først efter flere samtaler på vanskeligt engelsk går det op for mig, at Hassan ikke har forstået, at de jobsøgninger, han registrerer via jobnet.dk, også er nogle, han faktisk skal foretage. Indtil dette tidspunkt har Hassan troet, at jobcenteret blot kræver, at han registrerer dem i det digitale system.

I Birgers og Busters tilfælde ser vi, hvordan deres tidligere oplevelser af, at velfærdsstaten ikke har levet op til sine forpligtelser, præger den måde, de håndterer digitaliseringsforpligtelsen på. Dette er et holdningsspørgsmål, men det er ikke, som i litteraturen, en holdning til det digitale i sig selv, men en holdning og forståelse af velfærdssystemet mere generelt. I Hassans tilfælde ser vi, hvordan han formelt forsøger at leve op til forpligtelsen, men hvordan han er resigneret i forsøget på at forstå formålet med de ting, han skal gøre.

Diskussion: digitaliseringsforpligtelse, barrierer og forskerens forpligtelser

I lighed med tidligere studier viser vores observationer, at civilsamfundsorganisationerne spiller en afgørende rolle for, at borgere i udsatte positioner kan få adgang til og hjælp i den digitale offentlige infrastruktur (fx Van Holstein et al. 2023; Buchert og Wrede 2021). I de civilsamfundsorganisationer, hvor det sociale fællesskab, de uformelle relationer og den basale omsorg er det centrale, kommer de digitale opgaver til at fylde uforholdsmæssigt meget, ikke mindst fordi adgang til hjælp og støtte er blevet forringet, i takt med at de digitale løsninger er blevet implementeret. Varmestuerne har ikke en juridisk forpligtelse til at hjælpe borgerne med deres problemer. Deres forpligtelser hviler på en række moralske og etiske overvejelser, som blandt andet handler om, at borgerne ikke har andre steder at gå hen og modtage denne hjælp, som også typisk er borgernes eneste vej til økonomiske ressourcer. Organisationerne arbejder derfor med at hjælpe borgerne med at leve op til digitaliseringsforpligtelsen og derigennem forblive en del af det digitale samfund og fællesskab.

De borgere, vi har talt med og observeret, forstår og forholder sig forskelligt til den digitaliseringsforpligtelse, som de seneste års udvikling har medført. Litteraturen peger på, at der er en sammenhæng mellem social marginalisering generelt og digital marginalisering (Van Dijk 2017). Vores studier bekræfter denne sammenhæng. Her ser vi blandt andet, hvordan digitale barrierer (fx manglende smartphone) spiller sammen med analoge barrierer (fx manglende bolig), der tilsammen skaber en næsten umulig position for at kunne indgå i den digitale velfærdsstat. Vi ser, hvordan borgere, der lever kaotiske og omskiftelige liv, ikke har mulighed for at leve op til digitaliseringsforpligtelsen, som systemerne er nu, selvom de gerne vil. Selvom borgere både har problemer med adgang

og kompetencer, er det deres situation og livsvilkår, der gør det svært for dem at leve op til digitaliseringsforpligtelsen, fx at politiet pludselig afbryder deres forsøg på at få hjælp. I modsætning til en del af litteraturen, der fokuserer på forskellige barrierer for at begå sig digitalt, som fx adgang og kompetencer (fx Heponiemi et al. 2023; Siren og Knudsen 2017), ser vi, at der ikke som sådan findes enkle barrierer knyttet til det digitale, der kan ryddes af vejen, for at borgerne kan begå sig digitalt i de offentlige systemer. Deres liv og situation i sig selv er den barriere, der gør, at de har brug for hjælp af andre mennesker og organisationer i deres digitale kontakt og adgang. I det omfang det handler om holdning, motivation og indstilling, er det ikke det digitale *i sig selv*, borgerne er negativt indstillet overfor, men velfærdsstaten mere generelt og en følelse af, at staten ikke lever op til sin forpligtelse.

Vores undersøgelse viser, hvordan mødet med og brugen af det digitale er filtret ind i hverdagsliv, personlig historie og fysisk materialitet. Dette resulterer i tre forskellige forskerpositioner med forskellige forpligtelsesforhold, der også væver sig ind i hinanden, og som alle gjorde sig gældende i vores studie: For det første den til dels uengagerede forsker, der har en *forskningsforpligtelse* til at undersøge et specifikt spørgsmål – hvordan digitale forpligtelser praktiseres. For det andet den engagerede forsker, der har en *etisk forpligtelse* overfor de mennesker, hun møder, og deres personlige historier, der kan tage udgangspunkt i digitalisering, men ofte kommer til at handle om mange andre (svære) livsvilkår. For det tredje den aktivt involverede forsker, der har en *praktisk forpligtelse* til at hjælpe med at løse problemer, og som bliver en del af det digitale hjælpearbejde på varmestuerne. Disse tre forskerpositioner viser, hvordan forskeren også hele tiden er forskelligt forpligtet på sit forskningsobjekt, sit engagement og de mennesker, hun møder i feltet.

Konklusion

Den danske velfærdsstats digitale transformation har i stigende grad individualiseret ansvaret for at tilgå offentlige ydelser. Dette ansvarsskifte opstår, når adgangen til fysisk og analog hjælp reduceres, fx adgangen til borgerservice og indskrænkede telefontider. Som følge heraf forventes borgerne nu selv at søge, orientere sig og betjene sig digitalt, når de er i kontakt med velfærdsstatens forskellige sektorer.

I denne udvikling ligger en implicit digitaliseringsforpligtelse, som staten også påfører de borgere, som befinder sig i de mest udsatte positioner. Vores undersøgelse viser, at der foregår meget arbejde hos og omkring borgere i udsatte positioner, som handler om at påtage sig og leve op til denne digitaliseringsfor-

pligtelse. På varmestuerne arbejder man med at hjælpe borgerne med at leve op til digitaliseringsforpligtelsen, og derved kunne forblive en del af det digitale samfund og fællesskab. Vores analyse peger dog på, at der opstår et centralt dilemma, når civilsamfundsorganisationerne på denne måde medierer borgernes digitale forpligtelser overfor staten. Varmestuerne har ikke den formelle og juridiske forpligtelse til at hjælpe borgerne, fordi denne ligger hos myndighederne. Alligevel udfører de arbejdet, fordi de føler sig socialt og moralsk forpligtede på at hjælpe de borgere, de møder på varmestuer og væresteder, og fordi de ikke erfarer, at disse borgere har adgang til den nødvendige hjælp andre steder. På den måde står varmestuerne i det, man kan kalde et 'forpligtelsesdilemma'.

Mange borgere arbejder også selv for at leve op til den digitale forpligtelse, ofte uden held på grund af deres manglende ressourcer og kaotiske liv. Andre borgere resignerer og afviser forpligtelsen som noget, der ikke er relateret til dem og deres liv, ofte fordi de afviser velfærdsstaten i det hele taget som én, der ikke har levet op til sin forpligtelse. For begge typer borgere er varmestuerne dem, der hjælper med at løfte den digitale forpligtelse.

Litteratur

Andersen, Stig Bo, Sofie Skovbæk Mortensen, Aske Juul Lassen og Astrid Pernille Jespersen. 2024. *Støtte i den offentlige digitalisering: En kvalitativ undersøgelse af digital støtte og digitale støttepersoner i Danmark*. Center for Humanistisk Sundhedsforskning.

Buchert, Ulla og Sirpa Wrede. 2021. "Bridging and 'Fixing' Endangered Social Rights in the Digitalising Welfare State: The Ambiguous Role of Third-Sector Organisations in Supporting Marginalised Older Migrants in Finland". I *Digital Transformations in Care for Older People: Critical Perspectives*, redigeret af Helena Hirvonen, Mia Tammelin, Riitta Hänninen og Eveline J. Wouters, 54-71. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003155317-6>.

Buchert, Ulla, Laura Kemppainen, Antero Olakivi, Sirpa Wrede og Anne Kouvonen. 2023. "Is Digitalization of Public Health and Social Welfare Services Reinforcing Social Exclusion? The Case of Russian-Speaking Older Migrants in Finland". *Critical Social Policy* 43(3):375-400. <https://doi.org/10.1177/02610183221105035>.

Bønnhoff, Heidi Esma Dahl. 2019. "Verden går veldig fort". *Tidsskrift for velferdsforskning* 22(4):325-37. <https://doi.org/10.18261/issn.2464-3076-2019-04-05>.

Carreras, Barbara Nino og Sisse Finken. 2022. "Autonomy Alliances and Data Care Practices". I *Human Choice and Computers: HCC 2022 – Human Choice and Digital by Default: Autonomy vs Digital Determination*, redigeret af Maria Angela Ferrario et al., 47-57. Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-15688-5_5.

Dahler, Anne Marie, Marianne Staal Stougaard og Marie Leth Meilvang. 2024. "Hjælpearbejde med borgere i udsatte positioner i en digital forvaltning". *Uden for Nummer* 23(48):26-35. <https://socialraadgiverne.dk/wp-content/uploads/2024/06/48-UdenForNummer.pdf>

Dahler, Anne Marie og Marianne Staal Stougaard. 2026. "Disability and Digital Citizenship: Navigating Public Digital Services through Everyday Practices". I *The Routledge International Handbook of Disability Studies and the New Digital Society*, redigeret af Kristofer Hansson (accepteret til udgivelse; forventet november 2026)

Digitaliseringsstyrelsen og KL. 2021. Digital inklusion i det digitaliserede samfund. <https://digst.dk/media/24389/digital-inklusion-i-detdigitaliserede-samfund.pdf>.

Durkheim, Emile. 1964. *The Division of Labour in Society*. Free Press.

Gómez, Daniel Lopez, Eugenio Mantovani og Paul de Hert. 2013. "Autonomy in ICT for Older Persons at the Crossroads Between Legal and Care Practices". I *European Data Protection: Coming of Age*, redigeret af Serge Gutwirth, Ronald Leenes, Paul de Hert og Yves Poullet, 145-59. Springer.

Groes-Green, Christian. 2002. "Feltarbejdets forpligtelser: Deltagelse og kritik blandt saterémawé-immigranter i Manaus, Brasilien". *Tidsskriftet Antropologi* 45:61-72. <https://doi.org/10.7146/ta.v0i45.107375>.

Helsper, Ellen Johanna og Bianca Reisdorf. 2017. "The Emergence of a 'Digital Underclass' in Great Britain and Sweden: Changing Reasons for Digital Exclusion". *New Media & Society* 19(8):1253-70. <https://doi.org/10.1177/1461444816634676>.

Heponiemi, Tarja, Kia Gluschkoff, Lars Leemann, Kristiina Manderbacka, Anna-Mari Aalto og Hannele Hyppönen. 2023. "Digital Inequality in Finland: Access, Skills and Attitudes as Social Impact Mediators". *New Media & Society* 25(9):2475-91. <https://doi.org/10.1177/14614448211023007>.

Hjelholt, Morten, Jannick Schou, Lena Bech Bojsen og Signe Louise Yndigegn. 2020. *Digital marginalisering af udsatte ældre. Empiriske fund og anbefalinger. Arbejdsrapport 2*. IT-Universitetet i København i samarbejde med Ensomme Gamles Værn.

Hjelholt, Morten og Irina Papazu. 2021. "'De har fået NemID, men det er ikke nemt for mig'. Digital rum(me)lighed i den danske velfærdsstat". *Social Kritik: Tidsskrift for social analyse & debat* 2021-2 (163).

Hobbes, Thomas. 2008. *Leviathan*. Oxford University Press.

Hofmann, Sara, Øystein Sæbø og Hanne Sara-Maria Höglund Rydén. 2024. "Implications of Digitalised Welfare Services from a Vulnerable Citizens' Perspective". *Nordic Welfare Research* 9(2):127-41. <https://doi.org/10.18261/nwr.9.2.2>.

Justitia. 2022. *Retssikkerhed for digitalt udsatte borgere*. Justitia.

Jæger, Birgit. 2012. "New Frontiers in the Digital Divide: Revisiting Policy for Digital Inclusion". Paper præsenteret ved 2012 EGPA Annual Conference, Bergen, Norway. Roskilde University Research Portal. <https://forskning.ruc.dk/en/publications/new-frontiers-in-the-digital-divide-revisiting-policy-for-digital>.

Järveläinen, Eeva og Teemu Rantanen. 2021. "Incarcerated People's Challenges for Digital Inclusion in Finnish Prisons". *Nordic Journal of Criminology* 22(2):240-59. <https://doi.org/10.1080/2578983X.2020.1819092>.

Locke, John. 1988. *Two Treatises of Government*. Cambridge University Press.

Lolich, Luciana, Jari Pirhonen, Tuuli Turja og Virpi Timonen. 2022. "Technology in the Home Care of Older People: Views from Finland and Ireland". *Journal of Cross-Cultural Gerontology* 37(2):181-200. <https://doi.org/10.1007/s10823-022-09449-z>.

Mauss, Marcel. 2016. *The Gift: Expanded Edition*. Hau Books.

Mogensen, Hanne Overgaard og Anne Line Dalsgård. 2018. "At være til stede: Deltagelse og observation". I *Antropologiske projekter: En grundbog*, redigeret af Heller Bundgaard, Hanne Mogensen og Cecilie Rubow, 163-80. Samfundslitteratur.

Pink, Sarah og Jennie Morgan. 2013. "Short-Term Ethnography: Intense Routes to Knowing". *Symbolic Interaction* 36(3):351-61. <https://doi.org/10.1002/symb.66>.

Rantanen, Teemu, Eeva Järveläinen og Teppo Leppälahti. 2021. "Prisoners as Users of Digital Health Care and Social Welfare Services: A Finnish Attitude Survey". *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18(11):5528. <https://doi.org/10.3390/ijerph18115528>.

Safarov, Nuriiar. 2021. "Personal Experiences of Digital Public Services Access and Use: Older Migrants' Digital Choices". *Technology in Society* 66. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2021.101627>.

Schou, Jannick og Anja Svejgaard Pors. 2018. "Digital by Default? A Qualitative Study of Exclusion in Digitalised Welfare". *Social Policy & Administration* 53(3):464-77. <https://doi.org/10.1111/spol.12470>.

Schou, Jannick og Morten Hjelholt. 2019. "Digital State Spaces: State Rescaling and Advanced Digitalization". *Territory, Politics, Governance* 7(4):438-54. <https://doi.org/10.1080/21622671.2018.1532809>.

Siren, Anu og Sine Grønberg Knudsen. 2017. "Older Adults and Emerging Digital Service Delivery: A Mixed Methods Study on Information and Communications Technology Use, Skills, and Attitudes". *Journal of Aging & Social Policy* 29(1):35-50. <https://doi.org/10.1080/08959420.2016.1187036>.

Stokke, Mona. 2023. "Digitalt utenforskap". *Kritisk juss* 49(1-2):99-115. <https://doi.org/10.18261/kj.49.1.8>.

Synnes, Kari Mette. 2022. "Når terskelen til velferdsstaten blir for høy". *Tidsskrift for velferdsforskning* 25(2):1-13. <https://doi.org/10.18261/tfv.25.2.1>.

Tetri, Birgitta og Soile Juujärvi. 2022. "Self-Efficacy, Internet Self-Efficacy, and Proxy Efficacy as Predictors of the Use of Digital Social and Health Care Services among Mental Health Service Users in Finland". *Psychology Research and Behavior Management* 15:219-303. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S340867>.

van Dijk, Jan. 2017. "Afterword: The State of Digital Divide Theory". I *Theorizing Digital Divides*, redigeret af M. Ragnedda og G.W. Muschert, 199-206. Routledge.
— 2020. *The Digital Divide*. Polity Press.

Van Holstein, Elly, Niki Dulfer, Chris Smith og Alice Garner. 2023. "The Alternate Infrastructures That Support Digital Counter Publics: Digital Inequality in an Australian Public Housing Estate". *Cities* 137(June):104328. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2023.104328>.

Winthereik, Brit Ross, Margunn Aanestad og Åsa Mäkitalo. 2024. *Digital Inclusion*. Djøf Forlag.

EN FORPLIGTENDE STRAF

JULIE LAURSEN

Det er igen det der med, at jeg snakker om, at det skulle være et samarbejde. Jeg forstår forvaring som, at *man laver en kontrakt mellem mig og staten*, i det her tilfælde fængslet, om at vi skal finde en løsning, så det her aldrig nogensinde sker igen. Det skal *ske i samarbejde* med, at man [Danmarks fængsler] skal tilbyde nogle behandlinger, og dem skulle jeg så meget gerne tage imod. Det gør man bare ikke (Noah, min kursivering).

Noah¹ afsoner en tidsubestemt forvaringsdom for alvorlige seksuallovbrud. Jeg interviewede ham i forbindelse med mit forskningsprojekt om at blive idømt forvaring i retten og afsoner forvaring i fængsel. På trods af sin problemfrie afsoning og gradvise progression følte Noah sig stadig meget langt fra en meningsfuld form for frihed. På trods af en barndom med mange svigt, også fra offentlige myndigheder, nærrede Noah stadig tillid til den danske stat, før han blev idømt sin forvaringsdom, og han fortalte, hvordan han var trådt relativt optimistisk ind i forvaringen, fordi han havde et håb om behandling og hjælp. Noahs forståelse af forvaring som en kontrakt mellem ham og den danske stat overraskede mig alligevel – hvordan kunne det give mening for en forvaringsdømt at beskrive en af statens ultimative former for straf som en kontrakt? Og hvordan kan denne måde at forstå forvaring på åbne for diskussioner af straf som en forpligtelse? Hvem er forpligtet af straf og på hvilke måder? Og hvad er de forpligtet til?

Mit ærinde med artiklen er at bruge forvaringsdomme som eksempler på, hvilke 'kontrakter' der findes mellem samfundet og de mennesker, som har brudt samfundets love og regler. Omdrejningspunktet for min artikel er forståelsen af forvaring som en metaforisk kontrakt mellem staten og den forvarede med særligt fokus på de forvaredes egne erfaringer og fortolkninger. Analysen kobler disse oplevelser til bredere antropologiske og straffefilosofiske spørgsmål, herunder hvad det fortæller os, at forvaring idømmes langt hyppigere i dag end for blot et

årti siden. Denne udvikling rejser centrale spørgsmål om statens begrundelser for at anvende tidsubestemte sanktioner og om, hvordan forvaring som institutionel praksis formes af – og samtidig former – samtidens straffepolitiske rationaler.

Artiklen analyserer to modstridende logikker inden for forvaring og straf mere generelt. Straf er ofte både i omtale og funktion understøttet af en gengældende logik, som indikerer, at når man har afsonet sin straf, så er man nulstillet metaforisk set (se fx Zaibert 2017). Indbygget i denne logik er, at det overhovedet kan lade sig gøre at nå til et punkt i tiden, hvor man er ude af sin gæld, har betalt nok og dermed er fritaget sin forpligtelse over for staten. Denne straffefilosofi legitimeres ved at være både bagud- og fremadskuende og ved at have bestemte målelige forpligtelser mellem stat og den straffede: Man udmåler straffen baseret på det lovbrud, der blev begået i fortiden, som forpligter i nutiden, førend relationen endelig afsluttes ved endt straf. I denne optik kan straf netop ses som en kontrakt, som involverer en eller flere forpligtelser fra begge parter side: Den straffede forpligter sig til at betale sin 'gæld' med sin frihed, tid eller penge, hvorefter staten forpligter sig til at ophøre gældsålet, når det er udtømt.

Artiklen fremanalyserer dog også en anden logik, som problematiserer forståelsen af straf som noget, der meningsfuldt kan udmåles. Idéer om straf tager nemlig også form som løfter eller forpligtelser, der rækker ind i fremtiden, og det indebærer et andet forhold mellem stat og straffede, der ikke på samme måde kan udmåles. Etnografiske studier af straffuldbyrkelse i fængsler viser os, at billedet er mere mudret end i straffefilosofien (se fx Levins 2023). Straf fortolkes af de straffede selv, hvorfor dens konsekvenser må forstås i praksis. Dette problematiserer en a priori eller ukritisk forståelse af straf som gæld og forpligtelse. Noahs metafor om straf som kontrakt etablerer den forvaringsdømte selv som en samarbejdende part, der har agens og indflydelse på straffens udmøntning. Og det er ligeledes dét, Noah kritiserer ovenfor: Hans handlerum – at være aktiv i behandlingstilbud for at tage ansvar for, at han ikke gentager kriminaliserede handlinger – er ikke muligt, for han ikke får tilbudt de ressourcer, som vil bidrage til, at han kan opfylde sin del af 'kontrakten'. Som artiklen viser, resulterer denne paradoksale situation i, at de forvarede bliver mere og mere optaget af uretfærdigheden i deres egen situation snarere end af uretfærdigheden i den situation, deres lovbrud har skabt for andre.

Artiklen indledes med en beskrivelse af, hvad forvaring er. Herpå følger en introduktion til det teoretiske begrebsapparat, som analysen hviler på, hvorefter jeg beskriver det metodiske grundlag for artiklen. Jeg diskuterer derefter idéen om forvaring som en kontraktlig forpligtelse gennem to analytiske spor. Først beskriver jeg, hvordan den første logik – straf som målestok – udspiller sig i praksis, herunder hvordan de forvarede selv opfatter deres straf og de forplig-

telser, som straffen indebærer. Dernæst beskriver jeg, hvordan den forpligtende kontrakt udspiller sig i praksis i fængslet, hvor personalet i udtalt grad tager sine forpligtelser til at tage vare på andre alvorligt, men balancerer to svært forenelige hensyn og logikker: det pønale hensyn (selve straffen) og det rehabiliterende hensyn. Slutteligt diskuterer jeg, hvordan de forvaredes forståelse af forpligtelser forskyder sig fra en følelse af at være forpligtet på at modtage straf og behandling – bl.a. for ofrenes skyld – til at føle sig svigtet af, hvad de ser som statens manglende villighed til at leve op til sine forpligtelser over for de forvarede selv.

Forvaring i en dansk kontekst

Forvaring gives kun i tilfælde, hvor lovbruddet har forårsaget alvorlig skade på andre (såsom drab, alvorlig vold, voldtægt og andre seksuallovbrud osv.), hvis tiltaltes karakteristika indebærer en risiko for, at vedkommende er farlig, og hvis en tidsbegrænset dom er utilstrækkelig til at beskytte andre menneskers liv, helbred eller frihed (Baumbach 2022; Engbo 2025). Straffelovens § 70 om forvaring angår personer, som er omfattet af § 69-kategorien i straffeloven, altså personer, som er egnet til straf, men på gerningstidspunktet karakteriseres ved psykiske sygdomme, karakterafvigelser som fx dyssoziale personlighedsforstyrrelser eller mentale handicap, hvilke afdækkes i en såkaldt mentalerklæring (Elholm 2022). Retslægerådet, som består af 12 lægefaglige eksperter og ca. 250 sagkyndige eksperter i specialområder beskikket af Justitsministeriet, vurderer sagen og giver derefter en anbefaling til domstolene, hvilken de næsten altid følger (Johansen og Laursen 2023).

Både internationale retsinstanser og forskning (Appleton et al. 2025; Crewe et al. 2023) peger på, at tidsubestemte straffe generelt er usædvanligt belastende – forvaring er ingen undtagelse. Forvaring er en tidsubestemt foranstaltning, som i perioden 2006-2014 blev idømt 32 personer – dvs. i gennemsnit lidt over 3 personer om året, mens der i perioden 2015-2023 var i alt 67 personer, som blev idømt forvaring – dvs. i gennemsnit lidt under 7,5 personer om året. I perioden 2020-2022 faldt 6 forvaringsdomme om året, og i 2023 og 2024 blev i alt 20 idømt forvaring (Justitsministeriet 2024), hvorimod hele 25 blev idømt forvaring i 2025. Samtidig er udstrækningen af forvaring blevet endog meget langvarig. Den gennemsnitlige anbringelsestid inden løsladelse i perioden 1984-1994 blev opgjort til 7 år og 10 måneder. Den gennemsnitlige anbringelsestid inden prøveudskrivning i perioden 2016/2017 til oktober 2023 var ca. 15 år og 2 måneder. Der er således også sket næsten en fordobling af den gennemsnitlige anbringelsestid (Justitsministeriet 2024, 13). Forvaringsdømte placeres for det

meste i et fængsel med speciale i psykiatrisk og psykologisk behandling (Rigsadvokaten 2004, 107). Mit feltarbejde foregik netop i et sådant fængsel, som jeg anonymiserer som Fængslet af hensyn til både ind- og ansatte. Fængslet tilbyder psykologisk og psykiatrisk behandling af forvaringsdømte (og andre indsatte) samt misbrugs-, kognitiv og kønsdriftsdæmpende behandling. Denne behandling er en afgørende præmis for, at den forvaringsdømte kan påbegynde et udslusningsforløb frem mod prøveudskrivning fra forvaring.

Det er en lang og potentielt livsvarig proces at fuldbyrde en forvaringsdom. Staten er dog ifølge straffelovens § 72 forpligtet til at sikre sig, at en forvaringsdom ikke opretholdes i længere tid og i videre omfang end nødvendigt (Laursen 2024). Når en forvaringsdømt har været anbragt i forvaring i tre år, skal fængslet årligt overveje, om der skal fremsættes anmodning om prøveudskrivning over for anklagemyndigheden. Fængslet er ligeledes forpligtet til at tage spørgsmålet om (ledsaget) udgang op til overvejelse, når en forvaringsdømt har været anbragt i forvaring i to år, men dette er en særlig sagsbehandlingsregel, som ikke siger meget om, hvornår personer i forvaring reelt begynder på et udgangsforløb. Det er en konkret og individuel vurdering og afhænger blandt andet af misbrugsvurderingen og hensynet til retshåndhævelsen, herunder karakteren af den pådømte kriminalitet. Prøveudskrivning forudsætter, at der er gennemført et langvarigt, problemfrit udslusningsforløb. Forvaringsdømte indleder deres progression mod gradvise flere frihedsgoder med enkeltstående ledsagede udgange, hvis antal og hyppighed langsomt forøges, og når det skønnes forsvarligt, kan der gives uledsaget udgang, først af nogle timers varighed og senere med overnatning. Slutstadiet for denne form for udgang indebærer ret til to døgn udgang for hver tre ugers periode (Rasmussen 2014).

Forvaring er naturligvis i den ekstreme ende af straffesystemets redskaber, men netop fordi disse sager er så exceptionelle, kan de synliggøre samfundets straffepolitiske idéer og idealer. Sammen med livstidsdommen markerer forvaring også grænserne for straf i en dansk kontekst: De er de alvorligste sanktioner, som staten kan idømme. Forvaring indbyder dermed til at stille spørgsmål som: Hvad er straffens formål, hvad ønsker de straffede selv, og hvad fortjener de, og hvilken gensidig forpligtelse er der mellem de straffende og de straffede (se Levins et al. 2021)? Jeg er interesseret i, hvordan den strafferetlige velfærdsstat på én og samme tid udelukker forvaringsdømte udadtil og omslutter dem indadtil, hvilket skaber en lomme (Laursen og Taxhjelm 2025), hvori statens fulde straffe- og rehabiliteringslogikker, ambitioner og forpligtelser bliver synlige. Analysen tager afsæt i spændingen mellem teorier om straf som forpligtende gæld ud fra *et straffepolitisk og straffefilosofisk perspektiv* og straf som forpligtende gæld som *internaliseret erfaring* fra den straffedes perspektiv.

Straf som gæld og forpligtelse

De nordiske straffesystemer baserer sig i høj grad på to logikker: en gengældende og en rehabiliterende logik, hvilke præger både systemets materielle strukturer og dets underliggende logikker (Gjording 2025; Leer-Salvesen 1991). Disse logikker betyder, at vores idéer om retfærdighed generelt er forankret i gældsmetaforer, herunder gældens forpligtende natur (Graeber 2011). Disse idéer sætter samtidig rammerne for, hvor faste eller flydende subjektpositionerne er som skyldnere og dem, der tilbagetales til, hvordan det defineres, hvad forpligtelsen egentlig ligger i, og hvem der har autoritet og indflydelse på denne proces. Retributivisterne, altså straffefilosoffer inden for gengældelseslogikken, betragter straf som en slags nulstilling, hvor den straffede bliver frataget det, som vedkommende skylder (se Zaibert 2017). Her er straffen udelukkende tilbageskuende, altså fokuseret på det, som allerede er sket, og ikke på, hvilken effekt straffen vil have på fremtiden. Idéen om proportionalitet – at der skal være et lige forhold mellem forbrydelsens alvorlighed og straffens hårdhed – er særlig vigtig i denne kontekst (Ryberg 2011). Hvis forbryderen tilbagebetaler sin gæld, kan han/hun genetablere sig som ligeværdig borger i samfundet, som samtidig bevarer den sociale orden og sammenhængskraft. På den vis bliver straf som gældsafdrag både en ret og en forpligtelse.

Der er dog visse problemer med idéen om straf som gældsafdrag. For det første er straffepolitikken bagudskuende og ikke optaget af, *hvordan* eller til *hvem* (Graeber 2011, 9) gælden bliver betalt, men udelukkende, *om* den bliver betalt. Det vil sige, at den straffedes afsoningsvilkår, behandling og resocialisering falder uden for ligningen, ligesom ofrenes opfattelse af straf og retfærdighed også forsvinder ud af synsfeltet. For det andet er straf som gæld ifølge Nussbaum (2016, 24) en slags magisk tænkning, fordi den straffede aldrig kan gøre det gjorte ugjort, uanset hvor længe vedkommende betaler af. Lysten og behovet for gengældelse hviler på idéen om, at det at gøre skade på lovbyderen kan lette offerets lidelser eller genetablere en tabt balance, på trods af at der ikke er et kausalt link mellem lovbyderens lidelse og offerets velbefindende.

Straffefilosoffen Anthony Duff (2001, 2020) stiller sig i modsætning til retributivisterne med sit normative ideal om, hvordan samfundets reaktioner på normbrydende handlinger bør være. Han argumenterer for, at reaktioner bør være civile praksisser, altså ikke som noget, der kræves af en 'anden', som skal betale en abstrakt gæld til et bureaukrati, men som en borger, der har skadet fællesskabet ved at begå sin(e) forbrydelse(r). Målet er for Duff, at de straffede hører det, som samfundet kommunikerer. På den vis udskilles den straffede heller ikke fra fællesskabet, men genbekræfter sin oprigtige anger og forpligtelse over for sig selv og fællesskabet. I denne model har den, der har udøvet skade,

en aktiv rolle over for den anden i eftermælet ud fra sin egen moral og relation til personen og fællesskabet. Straffen bliver dermed en moralsk kommunikation, som sender en vigtig besked om, at nok er fællesskabets regler og rammer blevet brudt af gerningen, men gerningspersonen er fortsat en del af dette fællesskab. Som analysen vil vise, begynder mange forvaringsdømte med et relativt klart løfte om at forpligte sig på at afsone deres straf og angre deres gerninger, men over tid øges deres mistillid til staten. Det betyder, at de trækker sig tilbage fra psykologisk/psykiatrisk behandling, undgår sociale fællesskaber og mister blik for lidelse, som ikke er deres egen.

Arbejdsdelingen mellem filosoffer, der kigger ind i fængslet, og antropologer, som kigger ud af fængslet, betyder, at straffefilosofien kommer til kort, når den møder den mudrede virkelighed på fængselsgangene. Mit empiriske materiale analyseres derfor ved hjælp af David Graebers (2011) arbejde om gældens historie. Graeber tager analytisk afsæt i gældens kraft og historie, både som moralsk benchmark (man skal betale, hvad man skylder) og som symbol på de forpligtelser, som vi har over for hinanden. Graeber rejser centrale spørgsmål som: Hvad sker der, når vores fornemmelse for moral og retfærdighed forankres i handelspræget retorik? Hvilken betydning har det, hvis vi reducerer vores idéer om moralske forpligtelser til idéer om gæld, og hvad sker der, når en gæld forvandles til en moralsk forpligtelse? Graeber påpeger, hvordan staten eller det lige så anonyme og allestedsnærværende samfund næsten altid er den oplagte kreditor, den, som vi skylder alting (Graeber 2011, 69). Staten eller samfundet har dermed også en implicit ret til at straffe os, hvis vi ikke kan eller vil betale vores gæld (Graeber 2011, 78), hvilket betyder, at staten eller samfundet får en stor, om end diffus betydning også i denne empiriske kontekst. De forvaringsdømte oplever nemlig, at deres gæld i form af forvaringens udstrækning rækker langt ud over retfærdighedens grænser, samtidig med at deres forpligtelser til ofre rækker langt ud over, hvad der meningsfuldt kan indfanges i straffesystemets gældslogik.

Jeg finder det oplagt at supplere Graebers begreber om gæld med Nils Christies (1977) kritik af det moderne straffesystem, herunder hans idé om konflikter som ejendom. Christie viste, hvordan straffesager omformer konflikten mellem to civile parter (offer og lovovertræder) til en konflikt mellem én civil part (lovovertræderen) og staten, hvorefter offeret nægtes ret til (meningsfuldt) at deltage i sagen (se også Asmussen et al. 2021). I denne argumentation bliver staten – ikke offeret – den anden part i en straffesag, hvoraf det følger, at det er samfundet, ikke offeret, der dømmer. Lovovertrædelser bliver dermed systemets 'ejendom', og sproget herom neutraliseres i rettens professionelle maskinrum, hvorefter offerets eller gerningspersonens egne idéer om retfærdighed falder

bort. Med andre ord er det samfundets idé om lov og orden og ikke offerets egen forestilling om retfærdighed, der bliver sagens kerne.

Ofre og lovbruddet/lovbruddene selv spiller også en overraskende diffus rolle i fængselssociologien, som indtil for nylig ikke i særlig høj grad har beskæftiget sig med dette aspekt af afsoningen i fængslernes hverdag og i afsoningens omdrejningspunkt, når der er tale om tidsbestemte straffe (men se Hulley 2025; Ievins 2023; Jarman 2025; Laursen og Mjåland 2025; Mjåland 2022; Mathiasen 2020; Schinkel 2014). Lovbruddet spiller dog en ganske stor rolle i forvaringsdømtes afsoning, både fordi lovbruddets art kan være med til at bestemme, hvilken retning behandlingen skal gå i (fx kønsdriftsdæmpende medicin i sager om alvorlige seksuallovbrud), og fordi proportionalitetshensynet er tungere, jo mere alvorlig et lovbrud er. Efter straffuldbyrdslovens § 46, stk. 1, nr. 3, må en udgangstilladelse ikke stride imod retshåndhævelsen. Sagt med andre ord, tager hensynet til retshåndhævelsen eller retsfølelsen, altså en generel idé om retfærdighed hos befolkningen, oftest afsæt i en noget for noget-bedømmelse: Et drab skal koste 16 års fængsel, hvorimod simpel vold har en mindre pris (Elholm 2021; Ryberg 2011). For eksempel henviser en nyere lov, som forbyder livstidsdømte og forvaringsdømte for drab en række rettigheder, til 'retsfølelsen' hele 22 gange (Justitsministeriet 2022). Også i den henseende bruges der ofte metaforer om priser og gæld, når store moralske spørgsmål er til diskussion (Graeber 2011). Retsfølelsen, som en fornemmelse af, hvad der er retfærdigt og rimeligt, og dermed også hvad der ikke er, er dog en diffus størrelse, og netop derfor er den svær at definere og argumentere imod.

Det er ikke så overraskende, at lovbruddets karakter fylder utrolig meget i forvaringssager for både systemet omkring de forvarede og de forvarede selv – de er dømt for alvorlig, personfaglig kriminalitet. Leer-Salvesen (1991) argumenterer for, at lovbrud med personofre ofte fører til skyldfølelse og anger hos gerningspersonen, mens korttidsafsonere og især gengangere ofte føler skyld over selve *adfærden* fremfor de individuelle lovbrud (Laursen 2023). De forvarede ankommer dermed ofte til Fængslet fulde af skyld, skam og løfter om forandring. Antropologen Angela Garcia er optaget af det moralske aspekt af løfter og beskriver, hvordan ”løftet [repræsenterer] en forpligtelse, som kan bekræftes, brydes eller opfyldes af uendelig mange grunde” (Garcia 2014, 52). Løftets forpligtende og skrøbelige natur åbner for en analyse af de mange måder, hvorpå de forvarede kredser om skyld, straf og forpligtelser over for deres offer/ofre. En forpligtelse i form af et løfte kan være en etnografisk ramme for at undersøge kompleksiteten i at leve op til sit løfte om at afsone sin straf og dermed leve op til sine etiske forpligtelser over for såvel ofre som samfund (Garcia 2014, 53). I fængselskonteksten kan løftet ses som en forpligtelse til at lade sig straffe og

måske endda angre fra de indsattes side, mens staten forpligter sig på at idømme og fuldbyrde straffen.

Metode

Artiklen er baseret på et forskningsprojekt, som analyserede forbindelserne mellem straffestatens bredere mål og funktioner og de daglige praksisser, oplevelser og interaktioner i fængslet. Det bestod af en undersøgelse af oplevelsen af at blive dømt på ubestemt tid af en domstol og af at afsone forvaring i fængslet. Datagrundlaget for projektet er todelt: Den ene del stammer fra feltarbejde, observationer og interviews i byretter, landsretter og Højesteret i perioden 2021-2023. Mine kollegaer og jeg har observeret 15 rets- og ankesager med forvaringspåstand og fire retssager om begæringer omhandlende afsoningen af en forvaringsdom. Vi har skrevet i alt knap 500 sider feltnoter til disse observationer samt foretaget interviews med retlige aktører såsom forsvarsadvokater, dommere og anklagere samt retspsykiatere, der forestår mentalerklæringer. Den anden del af datagrundlaget, som artiklen er baseret på, stammer fra feltarbejde og interviews i Fængslet og enkelte andre lokationer.²

Jeg påbegyndte feltarbejdet i Fængslet i sommeren 2021, hvor jeg lagde ud med deltagerobservation af dagligdagen i fængslet. Jeg deltog i gårdture, besøgte alle afdelinger og skolen, deltog i sociale arrangementer og opholdt mig på værksteder, hvor de indsatte arbejder. Jeg positionerede mig selv om forsker, hvilket var en accepteret rolle i fængslet. Min påklædning og fremtoning lignede de øvrige civile ansatte, fx psykologerne, socialrådgiverne og juristerne, hvilket gjorde, at jeg ikke skilte mig synderligt ud (på nær min daværende voksende, gravide mave). Jeg bar nøgler og alarm, og jeg bevægede mig frit omkring med respekt for retningslinjer for min færden.³ Mine nøgler kunne dog ikke åbne celledøre, hvilket også var med til at adskille min rolle fra en uniformeret betjent. Min tilstedeværelse i fængslet over en længere periode betød, at jeg lærte fængslets rytmer og dets ansatte og indsatte godt at kende, førend jeg påbegyndte den egentlige interviewfase. Fængselsforsker Alison Liebling argumenterer for, at et godt nok vidnesbyrd af fængslet og de fængslede kræver tid, fleksibilitet, omsorg, opmærksomhed og mod, men også et robust metodologisk design, der muliggør at blive i spændinger, der kan føles intense (Liebling 2025). Disse spændinger var blandt andet tydelige i min positionering som forsker, der både skal betragte og forstå virkeligheden for ind- og ansatte. Dilemmaet om at rette opmærksomheden alle steder hen er et allestedsnærværende etnografisk tema, men måske i særlig potent form i et fængsel. Liebling (2001) diskuterer (med inspiration fra Howard Becker 1967), hvis side man er på som

fængselsforsker, altså, de indsattes eller ansattes side? Hun foreslår, at man kan have sympati for begge positioner, og at chancen for at 'ramme den rigtige beskrivelse' er større, hvis man både kigger opad og nedad, altså forholder sig nysgerrigt til både ind- og ansattes virkeligheder.

Jeg forsøgte derfor at bruge tid med og lyttede til begge parter under feltarbejdet, hvor jeg fx sludrede med ansatte i "porten", altså det centrale arbejdssted i ethvert fængsel, hvor alle ansatte kommer forbi for at hente nøgler og alarmer og få en sludder. De ansatte tog varmt imod mig og fortalte om deres karriere, fritid, håb, frustrationer og interesser. Det var ikke vanskeligt at føle sympati for de ansatte eller leve sig ind i deres virkelighed, som var under stort pres grundet mangel på betjente og overflod af indsatte, men det kunne være svært at balancere hensynet til den fortrolighed, som jeg ønskede at skabe med interviewpersonerne. Betjentene spurgte mig aldrig, hvad vi havde talt om, men de kom nogle gange med deres syn på den interviewede og vedkommendes personlighed, kriminalitet og farlighed (se Ricciardelli og Spencer 2018 for en diskussion af betjentes syn på sædelighedsdømte). Jeg følte nogle gange ubehag i disse samtaler, fordi jeg netop havde brugt op til tre timer på at tale med den forvarede og havde derfor et stærkt billede af, at han var mere end det værste, han havde gjort. Jeg håndterede dette ubehag ved at lytte høfligt og dreje samtalen over på andre emner såsom betjentenes arbejdsliv, weekendplaner og hobbyer.

Efter den indledende observationsfase interviewede jeg 35 forvarede. Jeg brugte en semistruktureret interviewguide, som var tematisk inddelt med temaer som fx tiden før forvaring, retssagen, ankomsten til Fængslet, dagligdagen, behandling, forhold til andre indsatte og de ansatte og de interviewedes syn på straf. Størstedelen af mine interviewpersoner havde afsonet mellem 2 og 10 år på tidspunktet for interviewet, mens nogle allerede havde været i Fængslet i over 15 år. Næsten alle interviewpersoner havde tilbragt længere tid i varetægt, før de modtog forvaringen, mange i isolation i længere perioder. Mændene havde blandede baggrundskaraktistika: De fleste havde en meget vanskelig barn- og ungdom præget af omsorgssvigt og vold, problematisk stofbrug og flere tidligere domme. Andre, især dem dømt for seksuelle lovbrud, havde ingen eller kun få domme, før de modtog forvaringen, og nogle havde været i beskæftigelse og stabile boligforhold, da de blev anholdt.

Det var naturligvis frivilligt at deltage i interviewene, som i gennemsnit varede 2,3 timer. Jeg indhentede skriftligt informeret samtykke og benyttede en situeret etik (se fx Mathiassen 2012) undervejs i både deltagerobservationen og i interviewfasen. Konkret hvilede jeg i høj grad på en praktisk fornuft og et fagligt skøn, hvor jeg eksplicit og løbende bad om samtykke til at fortsætte interviewet, jeg tjekkede ind undervejs og spurgte kontinuerligt, om interviewpersonen

var tilpas med at forsætte interviewet, og jeg skabte rum til store følelser såsom vrede og sorg. Interviewene blev gennemført i små, private rum. Jeg fik lov til at bevæge mig frit rundt i fængslet, og på trods af min daværende højgravide krop følte jeg mig aldrig utryk. Alarmen gik meget sjældent i gang under mit feltarbejde, og når den gjorde, var det næsten altid en fejltagelse. Alligevel var interviewene følelsesmæssigt intense på grund af alvoren af mændenes domme, den uro og fortvivlelse, som de kommunikerede, og det faktum, at nogle var følelsesmæssigt ude af balance. Nogle interviews var også udfordrende, fordi enkelte af interviewpersonerne havde en meget eksplicit dagsorden for interviewet, udviste stærk modstand mod systemet (se også Mathiesen 1965) og medbragte bunker af dokumenter, som skulle bevise illegitim behandling.

I det følgende vil jeg udfolde, hvordan de forvarede egne subjektive idéer om retfærdighed, proportionalitet og legitimitet udspiller sig empirisk i to analytiske nedslag og en efterfølgende diskussion.

Forpligtet til og af straf

Man jo har en rygsæk på ryggen, som er fyldt med tunge sten. Fra man bliver anholdt med den gerning, man har begået, ikke. Det er egentlig ikke, fordi ... selv efter mange år der bliver den stadigvæk lige tung at bære. Men man kan lette den en lille smule, til dels hvis man erkender, dels hvis man forsøger at komme videre (Anker).

Alle interviewpersoner er dømt for meget alvorlige lovovertrædelser såsom grov vold, seksualforbrydelser og drab. Atmosfæren i Fængslet var tyngtet af skam, skyld og fordømmelse, hvilket skabte en næsten håndgribelig tyngde. Faktisk var jeg ofte nødt til at tage dybe vejrtrækninger og sænke skuldrene – både metaforisk og konkret, når jeg forlod Fængslet, fordi det var så intens en atmosfære at bevæge sig rundt i. Dette kom også til udtryk i mine interviews, som jeg altid igangsatte på samme måde:

JL: Men jeg vil egentlig gerne starte med at spørge dig om, sådan noget lidt usædvanligt, som er, hvad du er allermest stolt af i dit liv.

Hvad jeg er allermest stolt af i mit liv?

JL: Ja.

Ja, det er godt nok et svært spørgsmål ... Der er faktisk ikke så forfærdeligt meget, jeg er stolt af. Øhm ... jeg kan slet ikke komme på noget (Anker).

Spørgsmålet var et forsøg på at imødekomme interviewpersonerne som mere end det værste, de nogensinde har gjort, men i Ankers tilfælde var det vanskeligt at sige noget positivt om sig selv. Ligeledes var Lasse, en anden forvaringsdømt

interviewperson, stille i 2 minutter og 26 sekunder, da jeg stillede ham det samme spørgsmål. Andre kunne ikke genkende sig selv i lovbruddet, som føltes fremmed for dem: "Det er ikke mig som person, og det er ikke den, jeg ser, når jeg ser mig selv i spejlet, som har gjort det der. Men ikke desto mindre har jeg jo gjort det" (Villum).

Det er åbenlyst interessant, om dommen virker som en art legitim forpligtelse til at råde bod på det, som man har gjort. For mange interviewpersoner var der en klar sammenhæng mellem deres lovbrud og den måde, de afsonede på. Afsoningen blev dermed et symbol på den skade, de havde forvoldt andre mennesker. For Erik var der "ingen tvivl om, at jeg skulle straffes for de ting, jeg havde lavet, øh ... så ... jo, jeg skulle straffes". Mens enkelte hævdede, at de var uskyldige, følte mange intens skam og skyld. De fleste interviewpersoner opfattede på overfladen straffen som legitim og retfærdig, i den forstand at man bør straffes, hvis man har gjort noget forkert. På den vis taler de ind i en 'straf som gæld'-logik, som Anker her: "Jeg har også den der indstilling med, at hvis man har gjort noget forkert, så må man jo tage sin straf, så ...".

Både Anker og Erik afsluttede deres sætninger med at give udtryk for, at de syntes, at de havde afsonet den straf, som de mente var passende – det vender jeg tilbage til. Det gav nemlig ikke kun udelukkende mening for de forvarede at tale om straf som en gæld, der kan tilbagebetales. For dem kunne årene i fængsel ikke gøre det gjorde ugjort. Her kan Graebers (2011, 13) distinktion mellem gæld og forpligtelse hjælpe os. Han skriver nemlig, at forskellen mellem en forpligtelse og en gæld på sin vis er enkel og åbenlys: Forpligtelse er personlig (jeg skylder nogen mit liv eller en tjeneste), mens gæld er upersonlig, kvantificerbar og monetær (det er irrelevant, præcis hvem jeg betaler min gæld til, hvis blot den betales). Problemet er selvfølgelig, at forpligtelser i straffesager er dybt personlige: Jeg er forpligtet på at råde bod på lige nøjagtig den smerte, som jeg har påført dig eller din familie, men gælden betales til staten. Det er netop denne forpligtelse, der forskydes i moderne, vestlige straffesystemer, som pointeret af Christie (1977): Straffesystemet stjæler konflikten og transformerer den til en gæld, hvor staten er kreditor og ofre(t) oftest forsvinder ud af ligningen.

Offeret forsvandt dog ikke ud af de forvaredes bevidsthed. Enkelte interviewpersoner havde faste ritualer, som gav plads til refleksion. For eksempel brugte Noah "5-10 minutter på at tænke på de personer, jeg har gjort fortræd. [...] Det gør jeg hver dag". Samtidig fastholdt Noah, at uanset hvor mange tanker han sendte til dem, som han havde gjort fortræd, så vil han aldrig have betalt sin gæld til sit offer. Oscar mente, at hans skyld og skam var "status quo", fordi den ikke ville blive "udfaset på nogen måde. Den vil stadig være der den dag i dag og til den dag, jeg går herfra. Jeg skal så bare lære at leve med det". Ligeledes

havde Anker ”to lykkelige minutter” om dagen, førend han vågnede rigtigt op og tænkte på, ”hvad jeg har brugt mit liv på”. Anker mente heller ikke, at man kan afdrage på sin gæld ved at sidde i fængsel:

Det kan du ikke. Uanset hvor mange år du sætter et menneske i fængsel, afdrager du jo overhovedet ikke noget på den konto. Du bliver fjernet fra samfundet et stykke tid. Men det er det. I mine øjne i hvert fald.

JL: Okay.

Ja. Du kan jo ikke ... du kan ikke lette skylden. Du kan ikke afsone noget. Du kan ikke betale af til ofrenes familier ved at sidde mange år i fængsel.

Hvis de forvarede ikke kan betale deres gæld af ved at sidde i fængsel, kan de måske leve op til deres forpligtelse over for deres ofre ved at gennemgå en positiv forandring. Forvaring har som nævnt ovenfor netop også et todelt sigte: både behandling og straf. Det straffende formål har stået stærkt siden 1990, hvor forvaringsdømte gennemsnitligt set har været anbragt i forvaring i betydelig længere tid inden prøveudskrivning og ophævelse af foranstaltningen, selvom karakteren af kriminaliteten i perioden ikke har ændret sig (Justitsministeriet 2024). Det er også blevet vanskeligere at opnå de frihedsgoder, som kan lede til ophævelse af foranstaltningen. I 2023 fik 33 procent af de forvaringsdømte i Kriminalforsorgens institutioner afslag på udgang. Det er en stigning sammenlignet med 2013, hvor det var 28 procent, der fik afslag, og 2003, hvor det var 12,5 procent, der fik afslag (Justitsministeriet 2024). Denne udvikling har resulteret i, at der er sket en stigning i antallet af tilfælde, hvor forvaringsdømte er undergivet forvaring i længere tid end den gennemsnitlige afsoningstid for personer, som er idømt fængsel på livstid, til trods for at sidstnævnte burde være den strengeste straf, vi har. Det er paradoksalt, at forvaring – der både er behandling og straf, er værre end livstid, der kun er straf. Denne udvikling skaber frustration både blandt de forvarede selv og deres bistandsværger, altså de personer, som er ansat til at varetage de forvaredes interesser.⁴ Jeg interviewede en bistandsværge, som netop pegede på, at staten ikke altid overholder sine forpligtelser:

De, der virkelig gør sig fortjent til nogle indrømmelser, de bliver jo desillusionerede, fordi de indrømmelser, de kommer jo ikke ... [...] Det påhviler systemet at levere en behandling, så man bliver ufarlig, hvis det er muligt (bistandsværge).

Mange af de forvaringsdømte, som jeg talte med, forstod og accepterede den præmis, fx Liam, der sagde, at ”pointen har jo hele tiden været, at jeg skulle afsone en straf”. Ud over straffen ”har samfundet besluttet, øh, gennem retten, at man skal prøve at gøre mig til et bedre menneske”. Liam anerkendte dermed forvaringens præventive og straffende element, men han havde dog efter

11 års forvaring svært ved at acceptere det faktum, at selve frihedsberøvelsen ofte strakte sig langt ud over, hvad han opfattede som legitimt. Liam mente, at ”selvfølgelig skal jeg have en straf for det, ja. Det er klart”, men han afbrød mig, førend jeg nåede at stille mit næste spørgsmål, for at sige: ”Jeg synes også, nu er det ved at være nok ...”

Afsoning eller gældsafdragelse i form af mistet tid og frihed er en arbitrær dimension, som ofte blev anfægtet i mine interviews. De forvarede brugte netop selv en tidslig målestok for, hvornår nok er nok. Monetære og gældsmetaforer er dybt indlejret i vores sprogbrug om moralske spørgsmål om retfærdighed (Graeber 2011), og de forvarede brugte da også indledningsvis en tidslig målestok for, hvornår nok er nok. Efterhånden som forvaringen skred frem, og selve strafdelen burde være overstået, blev selve legitimiteten eller retfærdigheden ved forvaring udfordret, fx som i Eriks tilfælde. Erik havde altid været meget optaget af retfærdighed, og han mente ikke, at der var nogen retfærdighed i hans længevarende indespærring. Erik vidste dog heller ikke, ”hvad jeg skulle gøre for at retfærdiggøre det, jeg har gjort over for de piger. Men det er i hvert fald heller ikke retfærdigt over for mig det her”. Erik kunne ikke pege på noget, som vil kunne retfærdiggøre hans lovbrud, men han kunne heller ikke acceptere præmissen for sin forvaring. Måske er forpligtelsen eller løftet i form af forvaring som straf en uafsluttet tilstand: Der er ingen definitiv slutning på et løfte, selv hvis det brydes, overlever det i sin uopfyldte tilstand (Garcia 2014, 61). De forvarede oplevede ingen meningsfuld afslutning eller afbetaling af deres gæld til staten eller samfundet, hvilket skabte en hårdknude af modstand, frustration og benægtelse, som jeg vil diskutere i det kommende.

Den forpligtende kontrakt

Det giver mig dobbelt hovedpine det her, fordi jeg har det ad helvede til med de ting, jeg selv har gjort, men jeg har det lige så meget ad helvede til med det, der så er blevet gjort mod mig (Aksel).

Forvaring er et glimrende eksempel på gensidige forpligtelser: De forvarede er forpligtet til at afsone deres straf, og staten er forpligtet til at tilbyde behandling, så de forvarede kan reducere deres risiko for farlighed. Behandling i Fængslet opleves overvejende som positiv fra de forvaredes side, i hvert fald når den er relevant, regelmæssig og respektfuld. Enkelte interviewpersoner havde haft ”hundredvis af psykolog- og psykiatersamtaler” (Oscar) og havde oplevet stor gavn heraf. Andre gik i misbrugsbehandling og var utrolig stolte af den store forandring, som de havde gennemgået.

Behandling kunne dog også gå i hårdknude af forskellige årsager. Nogle af de forvarede havde en opfattelse af, at behandlerne ikke var interesseret i deres fortid eller tiden umiddelbart inden lovbruddene. For eksempel mente Noah ikke, at hans egen historie om seksuelt misbrug i barndommen fik plads i behandlingen. Som han forklarede: ”Det virker nogle gange svært at få folk til erkende, at det måske ikke er så meget gerningen, vi skal snakke om, men måske det, der leder op til gerningen.”

Dette fokus på gerningen hænger blandt andet sammen med den store betydning, som mentalerklæringen har. Mentalundersøgelsen er en grundig undersøgelse, som afdækker både vedkommendes opvækst, nuværende levevilkår og mentale tilstand (Holm 2023). I en forvaringssag vurderer retspsykiatrien den sigtedes risiko for farlighed ud fra psykologiske undersøgelser og sagens akter, herunder sigtelserne, og udarbejder på den baggrund mentalerklæringen. Efterfølgende forelægges mentalerklæringen for Retslægerådet, som vurderer, om de er enige i dens anbefaling på baggrund af sagens oplysninger og mentalundersøgelsen.

Mentalerklæringen er medbestemmende for, hvilken type behandling der vurderes at være relevant, og spiller også en stor rolle i domstolsprøvelser undervejs i forvaringen og har dermed en stor indflydelse på de forvaredes afsoning og progression. Mange af interviewpersonerne havde dårlige oplevelser med mentalundersøgelsen, blandt andet fordi ”det foregår lige umiddelbart efter, at man er blevet anholdt” (Anker), hvilket betyder, at interviewpersonerne ofte var i stor krise og helt ved siden af sig selv under vurderingen:

Når der bliver lavet en mentalerklæring på en, og mentalerklæringen bliver lavet i det tidsrum, hvor du har det allerværst i hele dit liv ... altså, du sidder i vare-tægt, du sidder i lort til op over begge ører, du ved hverken, om du er købt eller solgt. I mit tilfælde var jeg – har jeg fået forklaret efterfølgende – jeg var helt ved siden af mig selv. Jeg var ikke ... jeg var bare en skygge af mig selv, ligesom at jeg så mig selv udefra (Villum).

Mange af interviewpersonerne fortalte, at de fremstod apatiske og afstumpede, fordi de simpelthen ikke kunne indgå i undersøgelsen på de præmisser, der blev krævet af dem, inklusive at krænge ”det inderste ud over for ham eller hende, som man ikke kender” (Anker). Når behandlere, myndigheder og domstole kontinuerligt forholder sig til mentalerklæringen, som kan ligge mange år tilbage i tiden, får de ifølge Anker derfor ofte et billede af de forvarede som mennesker, ”der er blottet for empatiske egenskaber” (Anker). De forvarede peger på diskrepansen mellem at skubbe deres følelser ”langt væk” (Theodor) for at kunne fungere i en fængselshverdag under mentalundersøgelsen og samtidig blive vur-

deret som følelseskolde. Ofte kunne de forvarede godt genkende sig selv og deres problematikker i mentalerklæringen, mens andre blev stødt over ordvalget:

Altså, de skrev, at jeg var afstumpet og manipulerende og psykopatisk – altså psykopatiske træk. Og ... Det undrede mig sådan, nå, okay, afstumpet, ja. Manglende empati for andre mennesker, det fandt jeg sådan lidt underligt ...[...] De kan stå og sige, at de ved bedre, fordi de er psykiatere og psykologer, men ... Det er jo kun mig, der kender mine egne tanker (Theodor).

Det er ikke så svært at forestille sig, at man kan blive beskrevet med sådanne ord, når man har begået et meget alvorligt lovbrud. Jeg oplevede da også, at interviewpersonerne kunne være svingende i deres empati undervejs i interviewene. Asger havde fx svært ved at acceptere selve lovbruddene (han var dømt for voldtægt af samboere over en årrække) og bebrejdede i høj grad ofre og myndigheder for sin situation: "De [ofrene] kunne jo have pakket deres kufferter og bare sagt 'adieu, mand'." Ligeledes havde Thorvald lige remset en række mindre lovbrud op i konteksten af, hvordan han fik sin forvaring. Han sluttede remsen med at sige: "Og så er der jo drab ...". Man kan tydeligt høre min overraskelse på lydoptagelsen af interviewet, samtidig med at Thorvald spurgte: "Hvad er det for noget kaffe det her? Det er da te, du har lavet [griner]." Efter at han drillede mig med min tynde kaffe, førte jeg samtalen tilbage på lovbruddet, hvorefter han adskillige gange og uden ændret toneleje nævnte de usædvanligt mange knivstik, som offeret blev dræbt af.

Thorvald repræsenterer en del af persongruppen i forvaring og dermed interviewpersonerne, som havde en lav IQ, hvilket yderligere vanskeliggjorde hans situation, fordi psykologbehandling ikke kan ændre lav IQ væsentligt. Thorvald følte grundlæggende, at behandlerne i Fængslet misforstod ham: "Jeg må ikke sidde afslappet, fordi så siger hun, at det er en ligegyldig attitude at have på." Og han havde vanskeligt ved at være åbenhjertig på den 'rigtige' måde over for behandlerne: "Det er også farligt at sige det til en psykolog: [...] 'Jamen, han er død, vi skal bare videre i livet'." Villum påpegede også, hvor svært det kunne være at navigere i, at vise følelser på en 'passende' måde:

Vi må jo ikke vise følelser [over for fængselspersonalet] på nogen måde, og hvis vi ikke viser følelser, så har vi ikke empati for andre mennesker. Men vi må ikke rulle med øjnene eller hæve stemmen, hvis vi bliver kede af det, stødt eller vrede, fordi så skal vi sanktioneres.

Interviewpersonerne var frustrerede over, at mentalerklæringen, som kunne være 2 eller 20 år gammel, afhængigt af hvor længe man havde afsonet, havde så stor en magt i samtalerne med de professionelle (se også Crewe 2011

om 'blød magt' i fængsler). Som Erik beskrev, sagde behandlerne: "Vi tager udgangspunkt i det grundlag, der står her, du er dømt for, ikke. Og den mentalerklæring der ligger her, ikke." Carl fandt det frustrerende, hele tiden at blive mindet om en person, som han ikke længere var: "Tit når jeg snakker, så føler jeg, at jeg sidder og forholder mig til Carl 22 år gammel. Og det er ligesom den person, jeg skal være. Og det er lidt svært, når man er 43."

Andre interviewpersoner oplevede, at det lå dem til last at være åbne og ærlige om de problemstillinger, som havde ført til deres kriminalitet. Som Noah fortalte: "Jeg var åben og ærlig om, at jeg havde de her pædofile tilbøjeligheder, som jeg havde. Og det er han [retspsykiateren] åbenbart blevet meget bestyrtet over, at jeg kunne være ærlig omkring det." Mentalerklæringen og "alt det negative ved den selvfølgelig" spiller en stor rolle, når de forvarede sager skal prøves ved domstolene, og de har en følelse af, at "det [er] lige meget, hvor meget man har arbejdet med sig selv og har forbedret sig" (Noah). De forvarede er således ofte i relativt stor opposition mod behandling og systemet, jo længere de har afsonet i deres forvaring. Denne opposition er ofte stiltfærdig og betyder snarere tilbagetrækning end udadreagerende adfærd. Den er dog potentiel lige så skadelig som en mere fysisk modstand, da den distraherer de forvarede fra at forholde sig til sig selv og deres fremtid på en konstruktiv måde, hvilket jeg diskuterer i det følgende.

Diskussion – forpligtende skam

Forskning i skammens eventuelle positive eller rehabiliterende effekter viser, at mennesker er mere tilbøjelige til at føle konstruktiv og potentielt transformerende skyld, når de ved og forstår, hvad de har gjort forkert, når de ikke frygter, at hele deres identitet pakkes ind i ugerningen, når de føler, at de kan gøre noget for at genoprette det beskadigede, samt når de ved, at de bliver reintegreret i samfundsfælleskabet (Ahmed 2001; Harris 2001). Omvendt kan en stigmatiserende og fremmedgørende retssag og efterfølgende følelse af, at forvaring er "samfundets ultimative udtryk for foragt over for din person" (Alfred) og et udtryk for, at "samfundet vil af med dig" (Carl), føre til et behov for at distancere sig fra lovbruddets moralske konnotationer (se Ievins 2023). For eksempel fortalte Anker, hvordan anklagemyndigheden under retssagen havde spurgt ham, om han dog ikke skammede sig, hvortil han svarede: "Jo, det er da ved gud i himlen, jeg gør. Men hvem skal jeg fortælle det til? Som, som ... bør have det at vide [...]." Mange af de forvarede var så overvældede under deres retssag, at de ikke kunne forholde sig til retten som en moralsk arena (se også Johansen og Laursen 2023).

Den forpligtende samhørighed mellem indsatte/ansatte, straffede/ofre og stat/borger smuldrer over tid. Problemet er, at straf i praksis er meget mere mudret end i filosofien og sender mange forskellige beskeder, som distraherer lovbyrderen fra selve afsoningen. Det, som oftest sker, er, at lovbruddet transformerer personen, så gerningen *voldtægt* bliver til *voldtægtsperson*, eller et begået *mord* bliver til *morder*, identiteter, som ikke kan slettes, uanset hvor mange år de afbetaler (se også Levins 2023). En gængs kritik af den straffende retfærdighedskultur er netop dette kollaps mellem handling og identitet. Gælden bliver inden for dette paradigme på sin vis uendelig. Med andre ord, stigmaet klister sig fast og distraherer alle fra det egentlige formål med straffen og den moralske forpligtelse over for såvel ofre som medborgere med negative konsekvenser for såvel forvarede som samfund.

Efterhånden som forvaringen skred frem, fokuserede de forvarede deres opmærksomhed på, hvorvidt deres forvaring, særligt længden heraf og adgangen til frihedsgoder, var fair, fremfor på konsekvenser af deres lovbrud. Selvom Fængslet mestendels skabte plads til forandring på de forvaredes præmisser, blev de forvarede så frustrerede over, hvad de så som illegitim behandling og mangel på overholdelse af systemets forpligtelser, at de 'tappede' ud af meningsfuld transformation. Efter en årrække var det vanskeligt for interviewpersonerne at fastholde de konstruktive elementer i straffen og svært at se meningen i at "kigge på YouSees programpakke" i sin celle (Alfred). De forvarede blev mere og mere optaget af uretfærdigheden i deres egen situation snarere end uretfærdigheden i den situation, deres lovbrud havde sat andre i. Liam holdt fx fast i, at nu havde han selvfølgelig tænkt på lovbruddene, men nu havde han "afsonet nok":

Liam: Jamen, selvfølgelig tænker jeg også på lovbruddene, men, men, men ... Det er lige så meget det dér med, altså, jeg har virkelig en følelse af, nu har jeg altså afsonet nok.

Interviewer: Ja, fordi nogle siger, at straf, det handler om at betale et eller andet tilbage til samfundet, til ofrene, til ...

Liam: Men i og med det var en nævningesag i byretten, så har samfundet jo talt. De siger seks og et halvt år.

Interviewer: Seks et halvt år har været nok.

Liam: Det er samfundet. De [nævningene] repræsenterer samfundet.

Interviewer: Jamen, det er sandt.

Liam: Så det er dét, den er takseret til. Så jeg har taget min straf.

Liams fortolkning af sin situation var i høj grad baseret på en kvantificering af straf: Han blev dømt til at skyldte en vis portion år af sit liv til staten, og det havde han nu betalt. Liams modstand var dog ikke fysisk. Han levede en relativt

stille og tilbagetrukket tilværelse i Fængslet, hvilket var typisk for mange interviewpersoner. Samarbejdskulturen og den gensidige forpligtelse mellem indsatte og ansatte i Fængslet skabte en fredelig atmosfære, hvor fangerne for det meste følte sig trygge. Fængslet er lukket, dvs. med en stor ringmur omkring, men føles åbent, i den forstand at de indsatte bevæger sig relativt frit rundt på området, er ude af deres celler det meste af tiden, og der er overvejende gode relationer mellem ind- og ansatte.

Denne fredfyldthed stammer dog delvist fra faktorer, der kan være skadelige for de forvaringsdømtes langsigtede psykiske velbefindende. På grund af den meget reelle risiko for tilbagefald i en allerede vanskelig progressionsproces overvågede forvaringsdømte i Fængslet omhyggeligt deres egen og andres adfærd. De forsøgte at navigere i den usikkerhed, der var indlejret i en tidsubestemt dom, ved at forblive så samarbejdsvillige og stille som muligt, men indvendigt boblede de over. De fleste forvarede 'gik på æggeskaller' og overvågede nøje deres egen og andres adfærd for at undgå et kritisk blik fra en terapeut eller disciplinære sanktioner, som alvorligt ville hæmme deres progression. Villum beskrev, hvordan "man føler sig overvåget, fra man står op, til man går i seng". For mange betød dette, at de primært var optaget af deres egne bekymringer, og enkelte foretrak at være låst inde i deres celle "for at være i fred", som Oscar udtrykte det. Denne tilbagetrækning fra både fængslet og sin egen personlige udvikling er bekymrende og bør rejse spørgsmål om, hvorvidt forvaringens formål opfyldes.

Konklusion

"Det er en af tragedierne ved fængslet som en straffende institution, at man *antager* dets moralske effekter snarere end at *undersøge* dem empirisk" (Liebling 2025, 2).

Er straf en forpligtelse? For hvem, og hvad er de forpligtet til? Kan man tvinge nogen til at forandre sig, og hvad får man i så fald ud af det? Hænger straffens længde sammen med soningen, altså, er straf en gæld, der kan og skal betales, og hvilke konsekvenser har dette sprogbrug for vores forståelse af retfærdighed? Jeg har i denne artikel udfoldet disse spørgsmål og beskrevet, hvordan straf kan ses som en forpligtelse for både staten og de straffede. Forvaring er en glimrende case til at belyse disse spørgsmål, fordi den sætter kontrakten mellem borgerne og staten på spidsen: Forvaringsdømte er for evigt i gæld, medmindre de afsoner mange år og forandrer sig undervejs. Den store stigning i antallet af forvaringsdomme kalder samtidig på refleksioner over, hvad vi som samfund ønsker at opnå med denne type foranstaltning: Er forvaring fx fortsat reserveret

til dem, der vurderes som mest risikable for vores frihed, helbred og liv (Engbo 2022)? Eller udvider vi paletten ved at idømme stadig flere en af vores alvorligste sanktioner, og med hvilke konsekvenser for både de forvarede selv og vores idéer om straf som proportionelt med lovbruddet?

Når vi bruger gæld som ”målestok” (Graeber 2011), indskrænker vi straffens moralske funktion. Mine empiriske data viser, hvordan ’straf som gæld’-logikken kommer hårdt på prøve, når de forvarede har afsonet væsentlig længere, end de ville have gjort, hvis de var blevet idømt en tidsbestemt straf, og i øvrigt ofte mener, at deres lovbrud ikke kan gøres op i åremål. Idéen om straf som forpligtelse er et anderledes svar på, hvad der skal ”rettes op på”. Den forvaringsdømte gør staten ansvarlig for ikke at tildele vedkommende et handlingsrum. Det manglende handlingsrum resulterer i, at staten ”ikke overholder”, hvad de forvarede mener, staten er forpligtet til, hvilket forhindrer, at de forvarede kan leve op til det, som de forvarede mener, at de er forpligtet til.

Samtidig forpligter forbrydelse og straf. Mennesker, der har været udsat for uret, ønsker først og fremmest, at retten anerkendes (se fx Brudholm og Johansen 2025). Fængselsstraf er én måde at anerkende uret på og forsøge at genoprette den sociale orden. Den fængslede forpligtes til afsoning, men måske anerkendes *sonings*forpligtelsen kun, hvis straffen opfattes som legitim. Mange af de forvarede følte stor skyld og skam over deres gerninger, men disse følelser var sjældent født i fængslet (se Ievins 2023). Derimod bar de forvaringsdømte på en kuffert af skyld og skam ved deres ankomst til fængslet, hvilket afsoningen kun til dels gjorde lettere. Det løfte eller den forpligtelse, som de forvarede har afgivet og givet tilsagn om i form af at afsone deres straf og indgå i rehabiliterende praksisser, kommer under pres, når straffen strækker sig langt længere, end hvad de forvarede oplever som legitimt.

Straf kan indebære en mulighed for at kommunikere klart, at vi har gjort noget forkert, men at denne gerning ikke truer vores fremtidige medlemskab af fællesskabet, hvis vi anerkender vores ugerning og måske endda engagerer os i en positiv, moralsk transformation.⁵ På den anden side kan straf føre til vrede, modstand og benægtelse, hvis straffen kommunikerer vores forkerthed, hvis den truer vores mest meningsfulde sociale bånd, og hvis den ikke giver os en chance for at reparere det gjorte (Ievins 2023). På tragisk vis distraherede forvaringen ofte de forvaringsdømte, i den forstand at de blev mere optaget af det, som de vurderede som systemets illegitime praksis end af de(t) lovbrud, der bragte dem til fængslet. Forpligtelsen over for ofre, det omgivende samfund, deres sociale fællesskaber både inden og uden for fængslet og de forvarede selv druknede dermed ofte i modstand, passivitet og disengagement, når de forvarede oplevede at stå helt stille, uanset hvad de gjorde, og hvem de var.

Noter

Denne forskning er baseret på en Marie Skłodowska-Curie bevilling (890596) og en Carlsberg Foundation Reintegration Fellowship (CF19-0099). Tak til bevillingsgivere, de anonyme revieweres og temanummerets redaktører for meget konstruktiv feedback på artiklen. Også tak til de forvarede – uden jeres tillid og historier var der ingen artikel.

1. Alle interviewpersoner er anonymiserede.
2. Jeg interviewede én forvaringsdømt i et andet fængsel, én på et plejehjem og én i et udslusningsfængsel. Jeg trækker på disse interviews i artiklen, men jeg afholder mig fra at navngive disse steder på grund af den anonymitet, som jeg har lovet de interviewede.
3. Jeg havde kun nøgler til passagedøre, altså ikke til celler. Jeg meldte mig altid på betjentenes kontor, når jeg ankom til en afdeling eller et værksted, og jeg gik naturligvis igen, hvis jeg en sjælden gang kom på et ubelejligt tidspunkt.
4. Personer idømt forvaring skal have beskikket en bistandsværge, der skal hjælpe med at varetage deres interesser. Nogle vælger at benytte sig af familiemedlemmer, da bistandsværger får betalt rejseudgifter til fem årlige besøg, mens størstedelen vælger en bistandsværge med meget erfaring inden for det retspsykiatriske system.
5. Tusind tak til en af de anonyme reviewere for at gøre mig opmærksom på, at det selvfølgelig ultimativt er staten, der afgør, hvorvidt en kriminaliseret handling kan medføre tab af fx opholdstilladelse og statsborgerskaber for 1.- og 2.-generationsdanskere. På den vis er nogle borgere de facto udelukket fra muligheden for at blive indlemmet i fællesskabet (i hvert fald det konkrete, hvis ikke også det moralske) på trods af deres afsoning af straf.

Litteratur

Ahmed, Eliza. 2001. "Shame Management: Regulating Bullying". I *Shame Management Through Reintegration*, redigeret af Eliza Ahmed, Nathan Harris, John Braithwaite og Valerie Braithwaite, 211-314. Cambridge University Press.

Appleton, Catherine A., John Todd-Kvamm, Hilde Dahl, Berit Johnsen og Richard Whittington. 2025. "The Evolution and Implementation of Norway's Ultimate Penalty: An Exceptional Approach to Life Imprisonment?". *Law and Social Inquiry* 50(2):504-37. <https://doi.org/10.1017/lsi.2025.12>.

Asmussen, Ida Helene, Louise Victoria Johansen, Lin Adrian og Lars Holmberg. 2021. "Forurettede i limbo – retssystemet som et overgangsritual". *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 108(3):418-33. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v108i3.129640>.

Baumbach, Trine. 2022. "Straffens fastsættelse". I *Strafferettens almindelige del. Det strafferetlige ansvar*, redigeret af Trine Baumbach og Thomas Elholm, 445-512. Djøf Forlag.

Becker, Howard. 1967. Whose Side Are We On? *Social Problems* 14(3):239-47.

Brudholm, Thomas og Birgitte S. Johansen. 2025. *Vidnesbyrd: Ofres eftertanker om følgerne af uret og ulykke*. Offerrådgivningen i Danmark.

Christie, Niels. 1977. "Conflicts as Property". *The British Journal of Criminology* 17(1):1-15. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12326>.

Crewe, Ben. 2011. "Depth, Weight, Tightness: Revisiting the Pains of Imprisonment". *Punishment & Society* 13(5):509-29.

Crewe, Ben, Julie Laursen og Kristian Mjåland. 2022. "Comparing Deep-end Confinement in England & Wales and Norway". *Criminology* 61(2):204-33. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12326>.

Duff, Anthony. 2001. *Punishment, Communication, and Community*. Oxford University Press.
— 2020. "Offenders as Citizens". I *The Routledge Handbook of the Philosophy and Science of Punishment*, redigeret af Farah Focquaert, Elisabeth Shaw og Bruce N. Waller, 26-36. Routledge.

Elholm, Thomas. 2021. "Straffelovgivningen er blevet ren symbolpolitik". *Politiken Kronik*, 16.05.2021. Tilgået 11.03.2026. <https://politiken.dk/debat/kroniken/art8195045/Straffelovgivningen-er-blevet-ren-symbolpolitik>.

— 2022. "Gerningspersonen". I *Strafferettens almindelige del. Det strafferetlige ansvar*, redigeret af Trine Baumbach og Thomas Elholm, 125-64. Djøf Forlag.

Engbo, Hans Jørgen. 2022. *Straffuldbyrdelsesret. Fængsel og forvaring*. Djøf Forlag.

Garcia, Angela. 2014. "The Promise: On the Morality of the Marginal and the Illicit". *Ethos* 42(1):51-64. <https://doi.org/10.1111/etho.12038>.

Gjording, Merethe R. 2025. "What Could Have Been? Exploring Incarcerated Women's Experiences and Speculative Visions for Prevention in Denmark". Ph.d.-afhandling, Aarhus Universitet.

Graeber, David. 2011. *Debt. The First 5000 years*. Melville House Publishing.

Harris, Nathan. 2001. "Shaming and Shame: Regulating Drink-Driving". I *Shame Management Through Reintegration*, redigeret af Eliza Ahmed, Nathan Harris, John Braithwaite og Valerie Braithwaite, 73-210. Cambridge University Press.

Hoffman Holm, Tanja (2023): Forvaringens retspsykiatriske bevis. En retssociologisk undersøgelse af mentalerklæringens netværk og konsekvenser i danske forvaringssager. Specialeafhandling, Det Sociologiske Institut, Københavns Universitet.

Hulley, Susie. 2025. "The Moral Weight of Murder". *The British Journal of Criminology*. <https://doi.org/10.1093/bjc/azaf089>.

Ievins, Alice. 2023. *The Stains of Imprisonment*. University of California Press.

Ievins, Alice, Ben Jarman og Thea T. Reimer. 2021. "False Accounting: Why We Shouldn't Ask People who Commit Crimes to Pay their Debts to Society". *Working Notes* 88. doi:10.17863/CAM.82005.

Jarman, Ben. 2025. *Moral Messages, Ethical Responses: Punishment and Self-governance among Men Serving Life Sentences for Murder*. Ph.d.-afhandling, University of Cambridge.

Johansen, Louise Victoria og Julie Laursen. 2023. "Moral Communication in Court". I *Courtroom Ethnography: Exploring Contemporary Approaches, Fieldwork and Challenges* redigeret af Lisa Flower og Sarah Klosterkamp, 161-77. Palgrave Macmillan.

Johnsen, Berit og Hans Jørgen Engbo. 2015. "Forvaring i Norge, Danmark og Grønland – noen likheter og ulikheter". *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 102(2):175-94. <https://doi.org/10.7146/ntfk.v102i2.71820>.

Justitsministeriet. 2022. *Lov om ændring af lov om fuldbyrdelse af straf m.v.* Lov nr. 157 af 31/01/2022.

— 2024. "Straffelovrådets udtalelse om forvaring". Betænkning nr. 1584.

Laursen, Julie. 2023. "Radical Hope and Processes of Becoming – Examining Short-term Prisoners' Imagined Futures in England & Wales and Norway". *Theoretical Criminology* 27(1):48-65.

— 2024. "Forvaring i retten og fængslet". *Juristen* 3/4:131-39.

Laursen, Julie og Kristian Mjåland. 2025. "The Absent-presence of the Offence in Prisons in Norway and England & Wales". *Incarceration: An International Journal of Imprisonment, Detention and Coercive Confinement*. <https://doi-org.ep.fjernadgang.kb.dk/10.1177/26326663251320862>.

Laursen, Julie og Frederik Rom Taxhjelm. Accepteret. "Exceptional Forms of Coercive Confinement: Introduction to Special Issue on Pockets of Punitiveness in the Welfare State". *Incarceration – An International Journal of Imprisonment, Detention and Coercive Confinement*.

Leer-Salvesen, Per. 1991. *Menneske og straff. En refleksjon om skyld og straff som et bidrag til arbeidet med straffens etikk*. Universitetsforlaget.

Liebling, Alison. 2001. "Whose Side are We on? Theory, Practice and Allegiances in Prisons Research". *The British Journal of Criminology* 41(3):472-84. <https://doi.org/10.1093/bjc/41.3.472>.

— 2025. "Epilogue: Moral and Ethical Worlds of Coercive Confinement". *Incarceration: An International Journal of Imprisonment, Detention and Coercive Confinement*.

Mathiassen, Charlotte. 2012. "Etik som praktisk viden i kontekst". *Nordiske udkast: tidsskrift for kritisk samfundsforskning* 39(1):24-38. <https://doi.org/10.7146/nu.v39i1.134472>.

— 2020. "A Danish Prisoner Narrative: The Tension from a Multifaceted Identity during (Re-) Entry to Society". I *Discourses We Live by: Narratives of Educational and Social Endeavour*, redigeret af Hazel R. Wright og Marianne Høyen, 289-310. Open Book Publishers.

Mathiesen, Thomas. 1965. *The Defences of the Weak. A Sociological Study of a Norwegian Correctional Institution*. Routledge.

Mjåland, Kristian. 2022. "Lovbruddets fravær under soning av fengselsstraff". I *Straffens etikk*, redigeret af Geir Heivoll og Terje Emil Fredwall, 265-92. Nordic Academic Press.

Nussbaum, Martha. 2016. *Anger and Forgiveness: Resentment, Generosity, and Justice*. Oxford University Press.

Rasmussen, Hanne H. 2014. *Forvaring og udstrækningen heraf. En gennemgang af forvaringssager i Anstalten ved Fængslet for perioden 1. januar 1990 til 31. december 2011*. Kriminalforsorgen: Anstalten ved Herstedvester.

Ricciardelli, Rose og Dave Spencer. 2018. *Violence, Sex Offenders, and Corrections*. Routledge.

Rigsadvokaten. 2004. *Anklagemyndighedens årsberetning 2003-04*.

Schinkel, Marguerite. 2014. "Punishment as Moral Communication: The Experiences of Long-term Prisoners". *Punishment & Society* 16(5):578-97.

Zaibert, Leo. 2017. *Punishment and Retribution*. Taylor & Francis Ltd.

ENQUETE

RØDDER, SKUD OG SLÆGTSBRUD I ET PLANTE-MEDICINSK STAMTRÆ

SIDSEL MARIE

I det centrale Afrika, hvor *Tabernanthe iboga*-planten sætter sine materielle og kulturelle rødder, har folk længe været bevidste om dens mange og kraftfulde egenskaber. Disse anses som koncentreret i *iboga*ens rodbark, der blandt andet indtages i ritualer for at kommunikere med åndeverdenen og som generaliseret medicin. *Ibogaplantens* rødder indeholder adskillige psykoaktive kvælstofholdige forbindelser, såkaldte indolalkaloider, ét af hvilke i særdeleshed har fanget verdens interesse. Dette alkaloid betegnes som *ibogain* og anses af mange udenfor Centralafrika som den aktive ingrediens i *ibogaplanten*.

Den internationale interesse for og efterspørgsel efter, hvad jeg her med samlet betegnelse kalder *iboga/in*, er støt stigende. Dette skyldes, at *iboga/ins* terapeutiske egenskaber vækker fornyet håb om at løse verdens foruroligende opioidepidemi (Ona 2024), hele traumatiske hjerneskader hos veteraner (Cherian et al. 2024), modvirke modernitetens fremmedgørelse (Chabloz 2015), behandle Parkinsons sygdom (Erny et al. 2026) og multipel sklerose (Chen et al. 2025) og hjælpe det mistrøstige, ængstelige eller fortabte menneske med at genfinde sit livsmod og -kald. Til trods for sin øgede popularitet hos brugere af alternativ behandling og sin anvendelse på flere end 100 *iboga/in*-behandlingscentre og retræter verden over er *iboga/in* for nuværende enten ulovligt eller stramt reguleret i langt de fleste lande, og *iboga/in* er ikke godkendt som lægemiddel af hverken de europæiske eller amerikanske sundhedsmyndigheder (EMA og FDA).

Det forventes dog, at de kommende års kliniske forskningsresultater kan skabe grundlag for, at *ibogainmolekylet* godkendes som lægemiddel, særligt i behandling af opioidafhængighed, men potentielt også i behandling af førnævnte lidelser. Fremtidsudsigterne har fået både amerikanske statsaktører¹ og store, primært amerikanske lægemiddelvirksomheder såsom Gilgamesh Pharmaceuticals, DemerX og Delix Therapeutics til at investere millionbeløb i forskning og

udvikling af patenterbare og syntetiskfremstillede ibogainanaloger samt tilhørende behandlingsmodeller.

Denne udvikling rejser etiske spørgsmål om, hvilke forpligtelser den eventuelle fortjeneste ved patentering, kommercialisering samt implementering af iboga/in og afledte produkter i medicinsk behandling medfører, samt for hvem disse forpligtelser gælder. Modstridende repræsentationer af iboga/ins genetiske og kulturelle ophav skaber et tvetydigt udgangspunkt for diskussionen af disse forpligtelser. For hvem har ejerskab over et syntetisk molekyle, ibogain, der gennem laboratoriefremstilling ret beset er brudt fra sit plantemæssige ophav, men hvis udvikling i udgangspunktet beror på udnyttelsen af en plante, iboga, hvis potentiale har været kendt, forfinet og anvendt af adskillige folk i det centrale Afrika? De gældende normer i plantebaseret lægemiddeludvikling og patentret formår sjældent at indfange og anerkende sådanne kompleksiteter i, hvem der historisk har bidraget til udviklingen af en medicinsk intervention.

På baggrund af et flersidigt feltarbejde, hvor jeg har fulgt iboga/ins udvikling og anvendelse i historiske og samtidige kontekster, diskuterer jeg denne problemstilling gennem en udforskning af iboga/ins stamtræ og mange stadig fremvoksende former. Vi vil se, hvorledes iboga/in ikke er en og samme ting, men ret beset har rødder og skud, der ansporer det som *mangfoldig medicin* i både materiel og metaforisk forstand (jf. Mol 2002; Laplante 2015). Ved at fremhæve iboga/ins historisk sammenvævede rødder, hvorfra nye former skyder, ønsker jeg med enquetten at modarbejde en situation, hvor ibogain brydes fra sin oprindelige slægt til uretfærdig og uforpligtende udnyttelse i den farmaceutiske industri og i stedet tilskynde udviklingen af en kommunitær og rhizomatisk form for udbyttedeling i iboga/ins fremtidige varekæde.

Iboga/ins historiske rødder i Congobassinet: mangfoldig skabning og anvendelse

Iboga/ins mangfoldighed og rhizomatiske natur kommer både til udtryk i dens materielle manifestation og dens mange anvendelsesmetoder og virkninger på tværs af historiske og kulturelle kontekster.²

Iboga/ins stamtræ har rødder i det vestlige centrale Afrika. Ifølge botanisk binomial nomenklatur er iboga en forkortet betegnelse for planter af *Tabernaemontana* iboga-arten – en stedsegrøn busk med bastante rødder, ovalformede blade, blomster i varierende gullig-hvide-lyserøde nuancer og 2-7 cm lange pæreformede eller runde frugter, der ved modning ikklæder sig skarp orange. Ibogaplanten måler som oftest 1-2 meter i højden, men kan under de rette betingelser vokse sig til et træ højere end 5 meter. Dens hjemmehørende habitat har sit

midtpunkt i Gabon, men vokser også i de omkringliggende lande Cameroun, Ækvatorial Guinea, Congo, Angola, Den Centralafrikanske Republik og Den Demokratiske Republik Congo, om end i lidt mindre udstrækning. I Gabon har iboga eller le bois sacré, som planten og dens kraftfulde ånd også ofte kaldes der, siden år 2000 haft status som kulturarv, og det hellige træ kultiveres og vokser vildt i storbyhaver, omkring samlingspunkter i landsbyer, i regnskoven og på sandstrande langs Atlanterhavet. I kontrast til det Internationale Kodeks for Nomenklatur af alger, fungi og planter (ICNafp), der udelukkende anerkender *Tabernanthe iboga* som art, finder man i Gabon lokale klassifikationssystemer, der identificerer to til fire underarter af iboga.³ Under mit feltarbejde i Gabon præsenterede nogle af mine informanter mig for fire forskellige underarter af iboga, differentierbare på grund af formen og frugtens skindtekstur samt sammensætningen af den jord, som den respektive plante vokser i. Andre af mine informanter skelnede mellem han- og hunkønnet iboga samt vildtvoksende og domesticeret iboga.

Iboga/in i flere former. Som piller (1), pulver (2) og plante (3 og 4). Fotos fra forfatterens flersidige feltarbejde i tre af iboga/ins primære anvendelseskontekster, hhv. 1) et klinisk wretrætecenter i Sydeuropa, hvor forskellige former for iboga/in bruges til behandling af psykospirituelle lidelser og stofafhængighed, samt 3 og 4) hhv. en kultiveret og vildtvoksende ibogaplante i Gabon.

Ibogaplanterne indeholder som nævnt flere virkningsfulde alkaloider, hvoraf ibogain er det mest velkendte og omdiskuterede. Ibogain findes i alle plantens bestanddele, men forekommer i højeste koncentration i det endodermiske lag af rodbarken hos et fuldmodent artseksemplar (med en alder på minimum 5-7 år). Tabernanthe iboga indeholder dog foruden ibogain cellulose og andre essentielle bestanddele, flere end 30 andre indole alkaloider, heriblandt ibogamin, ibogalin, og voacangin (Baiding-Taika et al. 2018). Flere af disse formodes at have gensidigt understøttende virkninger, der gennem synergetisk entourage-effekt sammen med ibogain faciliterer ibogaens psykoaktive og terapeutiske potentiale (Boukandou og Aboughe 2023). I Gabon, hvor planten bruges både medicinsk og rituelt, anses ibogas terapeutiske kraft endvidere som betinget af det sociale og økologiske miljø, den respektive plante er vokset i, samt de åndelige kompetencer, som de omgivende mennesker har haft i deres interaktion med iboga. Det indebærer blandt andet, at en industrielt og monokulturelt dyrket ibogaplante anses som langt mindre potent end iboga, der er vokset i vildt og mangeartet samvær med andre væsener. Kvalitet, potens og virkning er således rhizomatisk forankret i ibogaens sociale økologi (Craig 2012) såvel som i dens kemiske komposition. Det ville altså være misvisende at anse ibogain som den eneste aktive ingrediens i iboga. En logik, som lægemiddeludviklingen af iboga/in inden for det biomedicinske paradigme dog i høj grad opererer efter.

Der er meget, vi ikke ved om, hvornår og hvordan Congobassinets beboere opdagede og begyndte at bruge iboga. I Gabon, ibogas økologiske og kulturelle gravitationscenter, tilskriver flere lokale oprindelsesmyter opdagelsen af ibogaplantens psykoaktive effekter og spirituelle kraft til babongofolket, der har beboet det regnskovstætte område i mere end 5.000 år (Knight 2003). Babongofolket har efter sigende indtaget både små og større mængder ibogarodbark og muligvis andre overjordiske dele af planten til forskellige formål såsom at skærpe sanserne under jagt, samle kræfter til stridsomt arbejde samt til at lindre milde smerter. Sidenhen er særligt rodbarken blevet del af spirituelle praksisser, initieringsritualer og den lokale farmakopé hos flere etniske grupper i regionen. Fra omkring midten af 1800-tallet indflettede nogle af disse iboga i deres eksisterende rituelle skikke. Herfra udspringer den spirituelle tradition kaldet bwiti, hvis utallige og mangefacetterede forgreninger stadig praktiseres, primært i Gabon og i et mere begrænset omfang i de omkringliggende lande (Bonhomme et al. 2012; Samorini 2024).⁴ De forskellige bwitipraksisfællesskaber har særegne rituelle praksisser, overbevisninger samt skikke for, hvornår iboga anvendes, hvilke dele af planten der bruges, hvor stor dosen er, hvem der indtager den og med hvilket formål. Nogle bwitiforgreninger bruger eksempelvis iboga rituelt til at søge kosmologisk eller eksistentiel indsigt og kommunikation med forfædre,

mens andre anvender iboga i mere terapeutisk øjemed til at få ætiologisk indsyn, facilitere sjælerejse eller åndebesættelse (Ekonomie Obame 2014). Foruden sin centrale placering i bwiti har iboga også været og er til stadighed anvendt i andre spirituelle fællesskaber og terapeutiske riter i regionen (Samorini 2025). Historiske kilder fra slutningen af 1800-tallet og frem beskriver desuden, hvordan ibogaplanten i Gabon og Congo er blevet anvendt til medicinske formål så forskellige som at modarbejde træthed, optimere generel ydeevne, øge seksuel lyst og fertilitet, nedsætte feber, lindre smerter, fjerne lus og behandle betændelse (Ona og Marie 2026). Historisk har iboga altså haft alsidig og vidtrækkende anvendelse samt betydning blandt flere etniske grupper på tværs af landegrænser i Congobassinet.

Dette rhizomatiske og transnationale forhold komplicerer enhver ensidig og etnoessentialistisk påstand om, hvem der er de retmæssige opdagere af iboga/ins terapeutiske potentiale. Alligevel må det understreges, at det er fra disse folkemedicinske og spirituelle videnssystemer samt fra dem, der gennem generationer har udviklet og holdt det i live, at de terapeutiske egenskaber ved ibogaplanten og dens iboende ibogain først blev kendt og senere kapret fra og kapitaliseret på.

Slægtsbrud fra rødderne: iboga/in i global fremvækst

Ibogaens historie uden for sit hjemmehørende habitat tager sin begyndelse i 1861, da den franske doktor, Griffon du Bellay, bemærker plantens brug og betydning blandt lokale i Gabon og på sin hjemrejse medtager et artseksempplar fra Ogooué Deltaet, et samtidigt knudepunkt for den transatlantiske slavehandel. Selvom ibogaplanten på det tidspunkt som portrætteret var velkendt blandt de lokale, anerkendes du Bellay i mange medieskildringer som ophavspersonen til iboga og hans samtidige landsmand, Henri Baillon, som ham, der i 1889 identificerede iboga under det officielle artsnavn, den stadig bærer ”*Tabernanthe iboga Baill*” (Ona og Marie 2026). Forfatterhenvisningen ’Baill’ knyttet til ibogas botaniske nomenklatur afspejler tydeligt en vedvarende kolonial arv, hvor en europæisk videnskabsmand fortsat krediteres som ’opdageren’ af en art, hvis kendskab og brug har rødder langt tilbage hos adskillige befolkningsgrupper i Congobassinet.

Under den franske ekspansion og senere kolonisering fortsatte europæiske videnskabsfolk, missionærer og koloniale administratorer med at indsamle hundredvis af ibogaartseksemplarer samt lokal viden om dets anvendelsesmuligheder, primært fra Gabon og Den Demokratiske Republik Congo, men også fra de omkringliggende lande. Det tilgængelige kildemateriale om iboga/ins

tidlige historie, som jeg andetsteds har udlagt og analyseret i dybden, vidner om, at denne appropriation af planteressourcer og associeret viden med al sandsynlighed skete uden samtykke fra eller økonomisk godtgørelse til den lokale befolkning (Ona og Marie 2026). Andre studier på området indikerer ligeledes, hvordan afrikanske planter under kolonitiden blev forvaltet ud fra en idé om fri adgang til biologisk ejendom (Osseo-Asare 2014; Vilgiate 2023). Repræsentanterne for de koloniale stormagter tog ibogaplanterne med sig hjem til videre videnskabelig undersøgelse samt til fremvisning på internationale udstillinger og opbevaring i herbarier (hovedsageligt i Meise Botanic Garden i Belgien, Naturalis Biodiversity Center i Holland, Museum national d'histoire naturelle i Frankrig og Kew Royal Botanic Garden i England) (Ona og Marie 2026). Her findes stadig langt de fleste tørrede eksemplarer af iboga.

Nogle af ibogaplanterne blev sendt til medicinske laboratorier i Europa med det formål at fragmentere de kemiske bestanddele og kortlægge deres effekter. I 1901 lykkedes det to uafhængige laboratorier at isolere ibogain fra resten af ibogaplantematerialet. Op igennem det 20. århundrede blev adskillige iboga/in-holdige lægemidler fabrikeret, ordineret og solgt – sjældent med benævnelse af stoffets oprindelse i Congobassinets ibogaplanter og uden økonomisk kompensation til landene, hvor plantematerialet var indsamlet. Markedet var størst i Frankrig, men præparaterne blev også brugt i Catalonien, Mexico og Brasilien. Disse håndkøbslægemidler indeholdt som oftest relativt lave doser af iboga/in og blev markedsført til alt fra depression og forkølelse til erektil dysfunktion og forbedring af performance hos atleter (Ona og Marie 2026). Ibogain har siden isoleringen i 1901 været det primære objekt for både forskningsmæssige og kommercielle interesser, hvilket blandt andet har medført en tendens til at sætte lighedstegn mellem iboga og ibogain. Dette på trods af at ibogaplanten som førnævnt indeholder et væld af andre effektfulde alkaloider.

Foruden sin form som kraftfuldt væsen, sakramente, afrodisiakum, antiviral medicin, stimulans og antidepressiv er iboga/in i dag mest velkendt som afvænningsmiddel i behandling af forskellige former for stofafhængighed. Denne historie tager sit afsæt i 1962, hvor den amerikanske biokemiker og selvidentificerede heroinmisbruger, Howard Lotsof, indtog en større mængde ibogain og efter et døgn tilfældigvis opdagede, at hans sædvanlige abstinenssymptomer og trang til stofindtag var forduftet. Lotsof brugte resten af sit liv på at understøtte forskning i og brug af ibogain i afhængighedsbehandling. Sidenhen har investering i, brug af og forskning om iboga/in primært haft afhængighedsbehandling som omdrejningspunkt, da stoffet har vist en bemærkelsesværdig evne til akut at reducere abstinenssymptomer og stoftrang samt til at facilitere indsigter, der kan have terapeutiske effekter. Da Lotsof stiftede metabolisk bekendtskab med

ibogain, kendte han ikke til alkaloidets oprindelse fra ibogaplanten i Congo-bassinet og dennes derværende alsidige anvendelse (Rienzo og Beal 1997). På samme måde som med de tidligt markedsførte iboga/in-holdige præparater blev ibogain i sin indledende omskabelse til afvænningsmedicin således narrativt afskåret fra sit centralafrikansk rodfæstede stamtræ.

Rodløs rodbarksmedicin

Frem til i dag finder vi fortsat eksempler på, hvorledes ibogain gøres rodløs i medicinsk brug og markedsføring. I metaforisk og narrativ forstand foregår sådanne slægtsbrud blandt andet, når ibogainindeholdende produkter og deres anvendelse ikke længere præsenteres eller anses som relateret til de rituelle og sociokulturelle erfaringsrammer i Congobassinet, hvori terapeutisk indtagelse har sin afstamning. Eksempelvis udgav den ekstremt populære og indflydelsesrige podcastplatform The Joe Rogan Experience i januar 2025 en to timers lang udsendelse om ibogain uden at nævne hverken ibogaplantens oprindelse i Congobassinets regnskov eller dens mangfoldige, historiske anvendelse i lokal medicin og regionens mange riter og spirituelle traditioner.

Foruden denne form for metaforisk slægtsbrud bliver ibogain i stigende grad også gjort rodløs i bogstavelig betydning, i den forstand at alkaloidet ikke længere har forbindelse til det genetisk oprindelige plantemateriale i *Tabernanthe iboga*-plantens rødder, hvorfra ibogain først blev udvundet. Store dele af den ibogain, der i dag bruges i klinisk forskning og på afvænningsklinikker, syntetiseres af voacangin fra *Voacanga Africana*-træet, der ligesom *Tabernanthe iboga* tilhører singrønfamilien, men som i dets samlede alkaloidkomposition adskiller sig markant fra *tabernantheslægtningen*. *Voacanga Africana* er en populær kilde til ibogain, fordi træet i forhold til *Tabernanthe iboga*-busken lettere lader sig kultivere, hurtigere udvikler ibogain og ikke er tilskrevet samme kulturelle og åndelige værdi af lokale befolkningsgrupper. Sidstnævnte anser nogle iboga/in-behandlere og forskere som fordelagtigt, da udvindingen er mindre etisk ømtålelig, mens andre ser det som en kamoufleret måde at afskære aktører i Congobassinet fra at tage del i ibogains varekæde og fortjeneste gennem kultivering og salg af iboga.

Ibogains materielle slægtsbrud er tilmed nået til et punkt, hvor flere internationale lægevirksomheder nu fremstiller alkaloidet fuldstændig syntetisk, altså uden brug af noget levende plantemateriale. Det kemiske leksikon tæller allerede flere end 100 laboratoriefremstillede analoger af ibogainalkaloidet eller dets primære metabolit noribogaine, hvoraf mange er patenteret til specifikke brugsformål af de udviklende lægemiddelvirksomheder, herunder GM-3009, en ibogainanalog fabrikeret og patenteret af amerikanske Gilgamesh Pharmaceuti-

cals til brug i behandling af opioidafhængighed. Gilgamesh agiterer for analogen som en 'ny, forbedret og sikker' form for ibogain, der ved laboratorisk kemisk fremstilling er gjort fri af de hjerte-relaterede risici som dets planteekstraherede slægtning er berygtet og frygtet for (Ona et al. 2022). En lignende form for revision ses med noribogainanalogen DMX-1001, der af den patentholdende lægemiddelvirksomhed DemerX markedsføres positivt som "ikke-hallucinogen", på trods af at de hallucinogene effekter af både forskere og brugere anses som en central del af ibogains terapeutiske virkning. Gennem syntetisering og udvikling af ibogain lover lægemiddelindustrien iboga/in i nye forbedrede former, der som resultat af menneskets kyndige teknologi har hævet sig over naturens skaberværk. Samtidig frisættes lægemiddelvirksomhederne fra historiens forpligtende forbindelser om retfærdig deling af udbyttet med de lande, ibogaen stammer fra, idet de gældende internationale rammeværk for immaterielle rettigheder udelukkende tilskynder udbyttedeling ved udnyttelse af direkte relaterede materielle ressourcer og viden knyttet hertil. Patentering af syntetisk fremstillet ibogain kan dermed forstås som en kemisk sofistikeret form for biopirateri, der dog ikke adskiller sig synderligt fra for- og nutidens biologiske og kulturelle misappropriation af de mange ibogaplanter fra Gabon og de omkringliggende lande uden respektfuldt samtykke fra befolkningen eller økonomisk kompensation. Løsnet fra sit plantebaserede, økologiske, erfaringsmæssige og spirituelle rodnet i det centrale Afrika bliver ibogain af aktører i lægemiddelindustrien præsenteret som en nyskabt medicin til brug i diverse behandlingstiltag, der hverken forpligter sig overfor ibogaplanten, økosystemet eller de adskillige folk på tværs af Congobassinet, der i årtier har værnet om relationen til det hellige træ, og som opdagede og udviklede dens forunderlige egenskaber, hensigtsmæssige brug og anvendelsespotentialer – og videregav indsigterne herom.

Slægtskab hinsides materiel beslægtethed

Ibogain forsøges altså på flere måder at blive afkoblet fra sit oprindelige stamtræ, hvilket har store betydninger for, hvem der tjener på den stigende internationale udbredelse og brug af alkaloidet og dets afledninger i medicin. De gældende rammer for immaterielle rettigheder og fordeling af udbytte ved udvikling af plantebaserede lægemidler er ikke i stand til at indfange kompleksiteten i de mange netværk, der har bidraget til opdagelsen og udviklingen af en plante som medicin (Osseo-Asare 2014). Mange forskere har kritiseret patentsystemet for stadig at reproducere imperiale principper såsom 1400-tallets opdagelsesdoktrin, hvor lægemiddelindustriens aktører belønnes som isolerede opfindere af en medicin, dens virkninger og anvendelse på bekostning af at anerkende den

akkumulative og folkelige viden, der ofte ligger til grund for lægemiddeludviklingen (Hauskeller et al. 2023; Mgbeoji 2006; Ismail og Fakir 2004; Merson 2000; Sanabria 2025). På samme måde tilgodeser de i skrivende stund 84 bevilgede ibogainrelaterede patenter (Psychedelic Alpha 2026) ikke den rhizomatiske vidensproduktion og de mange mennesker, der på tværs af landegrænser og gennem historien har bidraget til opdagelsen og udviklingen af iboga/in som flertydig medicin. Hvis ønsket er at skabe en mere retfærdig fremtid for iboga/in, der tager højde for dette perspektiv, må der findes en måde at genetablere en forpligtende forbindelse mellem ibogaplanten og dens adskillige syntetiske såvel som organiske afledninger samt en vilje til at definere, hvad vi kan kalde en mere rhizomatisk og decentraliseret ramme for udbyttedeling, der anerkender historisk, social og anvendelsesmæssig beslægtethed som lige så forpligtende som materiel oprindelse.

Nogle behandlere, aktivister og brugere i det internationale iboga/in-miljø mener, at en etisk, bæredygtig og retfærdig fremtid for terapeutisk brug af iboga/in kan etableres ved, at al kultivering, eksport, salg og brug af ibogarelaterede produkter foregår i henhold til Nagoya-protokollen. Nagoya-protokollen er en videreførelse af FN's konvention om biologisk diversitet, og den handler om at sikre artsbevarelse gennem bæredygtig regulering af adgang til genetiske ressourcer⁵ samt retfærdig deling af den værdi, der genereres ved udnyttelse af disse ressourcer og/eller traditionel viden knyttet hertil. Den har tidligere været brugt til at sikre udbyttedeling fra den industrielle produktion af rooiboste til san- og khoifolket i Sydafrika, der nu er anerkendt som de traditionelle vidensbærere af rooibosplantens medicinske egenskaber, dens optimale kultivering og anvendelsespotentiale. I sin nuværende ratificerede form⁶ tager Nagoya-protokollen dog ikke højde for forpligtelser knyttet til syntetisk fremstillede analoger såsom de omtalte afledninger af ibogain, og USA – der på globalt plan investerer mest i forskning og udvikling af ibogainbehandling – har ikke underskrevet protokollen.

Hvorvidt fremtidens iboga/in-industri vil efterleve Nagoya-protokollens ideal eller andre lignende rammeværk for retfærdig udbyttedeling, afhænger af et dedikeret etisk engagement fra alle involverede i det verdensomspændende iboga/in-fællesskab: brugere, patienter, behandlere og terapeuter såvel som sælgere, landmænd, politikere, lovgivere og forskere.⁷ Et engagement, der indebærer en nysgerrighed efter at forstå iboga/ins rhizomatiske rodnet bestående af krydsninger mellem natur og syntese, mellem ophav og fornyelse. Et engagement, der indebærer en anerkendelse af, at iboga/ins stamtræ ikke kun består af forbindelser i det genetiske materiale, men også i viden, betydning og brug samt i sociale institutioner, spirituelle traditioner og kulturelle praksisser. Det er ek-

sempelvis, hvilken musik og sensoriske stimuli der assisterer det metaboliske møde med iboga/in, hvilke kostrestriktioner og -tilskud der støtter op om en sikker og helende iboga/in-behandling, samt hvilke sygdomstilstande iboga/in kan lindre. Selvom nye iboga/in-skud, forbindelser og erfaringer i stigende grad opstår udenfor det centrale Afrika i forskning og laboratorier og på terapeutiske retræter, oprinder hele dette kundskabstræ i sidste ende i et møde mellem Congobassinets regnskov, ibogaplanten og babongofolket samt i de talrige efterfølgende generationer af kundskabsskabelse hos adskillige folk i regionen og hos bwititraditionens praktiserende. Disse rødder danner fundament for alle nye skud på iboga/ins stamtræ og bør respekteres og anerkendes økonomisk ved brug af syntetiske såvel som organiske ibogarelaterede produkter, fx på de flere end 100 aktive afvænningscentre og terapeutiske retræter udenfor Gabon, der bruger forskellige former for iboga/in til at behandle psykospirituelle problemstillinger, mentale lidelser og forskellige former for afhængighed, og hvis virke og udbytte i sidste ende vokser fra de erfaringsmæssige, kulturelle og organiske rødder i Congobassinet. Det er efter min opfattelse afgørende, at dette rodnet anerkendes, bevares og gengældes, for at iboga/in-stamtræet fortsat kan leve, og for at sikre en bæredygtig og retfærdig fremtid for alle dem, der heler i dets skygge.

Noter

1. I 2025 investerede Texas 50 millioner dollars af sine statsmidler til forskning i og udvikling af ibogain til medicinsk brug, mens Arizona afsatte 10 millioner dollars til ibogainforskning. Det seneste årti har den amerikanske statslige forskningsinstitution NIDA løbende investeret i ibogainrelateret forskning og molekyleudvikling hos amerikanske lægemiddelvirksomheder som Atai Life Sciences, Delix Therapeutics og Gilgamesh Pharmaceuticals. Senest bevilgede NIDA 14 millioner dollars til sidstnævnte.
2. At en medicin genererer kontekstbestemte såvel som farmakologiske virkninger, er formentlig ikke overraskende for en antropologisk læser. Når vi taler om psykedelika, forstået som en gruppe af psykoaktive substanser, der inducerer markante ændringer i de kognitive, sensoriske, emotionelle, kropslige og oplevelsesmæssige dimensioner af brugerens perception, er sådanne kontekstafhængige virkninger imidlertid særdeles udtalte. Psykedeliske substanser er kendte for at være 'uspecifikke katalysatorer og forstærkere' af det nærværende (Lévi-Strauss 1970; Grof 2009; Hartogsohn 2016), og de genererer deres oplevelsesmæssige virkninger i mangefacetterede og unikke møder mellem den sociale, materielle og symbolske situation, substansen og dens kvantitet samt sindelaget og de iboende overbevisninger hos de medvirkende og det samfund, de befinder sig i.
3. Flere forskere har påpeget det kritisable i denne internationalt vedtagne standardisering, og der arbejdes for nuværende på en genvurdering af de forskellige ibogaartseksemplars taksonomiske bestemmelse.
4. De mest udbredte forgreninger i Gabon er bwiti dissumba, bwiti missoko og bwiti fang. Bwiti dissumba anses ofte som den ældste form for bwiti og findes i utallige forgreninger alt afhængigt af de praktiserendes etniske tilhørsforhold og køn. Bwiti missoko beskrives ofte som en mere terapeutisk form for bwiti. Traditionelt set var denne forgrening kun åben for at initiere mænd, men i dag findes der også forgreninger, der initierer kvinder. Initiering foregår ofte

med ild, eksplosiv dans og dyreskind af genetter og zibetkatte. Og slutteligt er bwiti fang en mere synkretisk form for bwiti, der inkorporerer kristen symbolik og liturgi i sine meget farverige ritualer. Forgreningen er udviklet af fangfolket i begyndelsen af det 20. århundrede. Trods diversiteten anses iboga på tværs af bwititraditionen som et helligt træ og åndstærkt væsen, der blandt andet kan hjælpe mennesket i tilegnelsen af kundskab og til at facilitere kontakt og kommunikation med forfædre, skovens ånder og andre magtfulde væsener. Foruden disse tre bwitiforgreninger og deres væld af forgreninger findes adskillige andre bwitiformer samt initieringskulte og -riter i området, der bruger iboga ceremonielt.

5. I Nagoya-protokollen henviser ”genetiske ressourcer” til ikke-menneskeligt genetisk materiale (fx DNA, celler, væv) fra planter, dyr, fungi, mikroorganismer eller andet biologisk materiale, der har aktuel eller potentiel værdi for mennesker.
6. En ny Nagoya-protokol, der inkorporerer forpligtelse til udbyttedeling ved brug af ressourcer frembragt gennem syntetisk biologi og ved brug af digitale afstøbninger såsom DNA-sekvenser, er efter sigende på trapperne.
7. Den skitserede problematik vedrører ikke blot iboga/in, men gør sig gældende i en lang række farmaceutikaliseringsprocesser af traditionel plantemedicin såvel som psykedelisk medicin mere specifikt. De psykedeliske substanser DMT, meskalin og psilocybin kan ligeledes fremstilles i laboratorier uden brug af de planter, kaktusser og svampe, hvorfra forskellige befolkningsgrupper opdagede deres effekter. Det etiske imperativ for alle disse farmaceutikaliserings- og kommercialiseringsprocesser må være at konsultere, respektere og tilbagebetale de folk, der har opbygget og bevaret viden om organismernes natur, anvendelsespotentialer og hensigtsmæssige brug.

Litteratur

Bading-Taika, Bayissi, Tunde Akinyeke, Armando Magaña et al. 2018. ”Phytochemical Characterization of Tabernanthe Iboga Root Bark and its Effects on Dysfunctional Metabolism and Cognitive Performance in High-fat-fed C57BL/6J Mice”. *Journal of Food Bioactives* 3:127-38. <https://doi.org/10.31665/JFB.2018.3154>.

Bonhomme, Julien, Magali de Ruyter og Guy-Max Moussavou. 2012. ”Blurring the Lines. Ritual and Relationships between Babongo Pygmies and Their Neighbours (Gabon)”. *Anthropos* 107(2):367-406

Boukandou, Michele Marlaine Mounanga og Sophie Angone Aboughe. 2023. ”A Review of the Mechanisms Involved in the Neuroprotection and Neurotoxicity of Iboga Alkaloids”. *Pharmacological Research-Natural Products* 1:100006. <https://doi.org/10.1016/j.prenap.2023.100006>.

Chabloz, Nadège. 2015. *Peaux blanches, racines noires: Le tourisme chamannique de l’iboga au Gabon*. Academia–L’Harmattan. ISBN 978-2-8061-0211-9.

Chen, David Qixiang, José Adalberto Inzunza Domínguez, Juan Manuel Valle Uzeta, Abhiram P. Pushparaj og Jonathan E. Dickinson. 2025. ”Case Report: Significant Lesion Reduction and Neural Structural Changes Following Ibogaine Treatments for Multiple Sclerosis”. *Frontiers in Immunology* 16:1535782. <https://doi.org/10.3389/fimmu.2025.1535782>.

Cherian, Kirsten N., Jakob N. Keynan, Lauren Anker et al. 2024. ”Magnesium-ibogaine Therapy in Veterans with Traumatic Brain Injuries”. *Nature medicine* 30(2):373-81. <https://doi.org/10.1038/s41591-023-02705-w>.

Craig, Sienna R. 2012. *Healing Elements: Efficacy and the Social Ecologies of Tibetan Medicine*. University of California Press. <https://doi.org/10.1525/j.ctt1pn89n>.

Ekomie Obame, Landri. 2014. *Qu'est-ce que le Bwiti? Regard croisé sur une religion naturelle africaine*. L'Harmattan.

Erny, Tobias, Elba Yatziri Cano Montenegro, Joern Barth og Geoff Noller. 2026. "Ibogaine for the Treatment of Parkinson's Disease: A Case Report". *Journal of Psychedelic Studies* 206-12 (published online ahead of print 2026), 2054.2025.00478, Article 2054.2025.00478. <https://doi.org/10.1556/2054.2025.00478>.

Grof, Stanislav. 2009. *LSD: Doorway to the Numinous: The Groundbreaking Psychedelic Research into Realms of the Human Unconscious*. Simon and Schuster.

Hartogsohn, Ido. 2016. "Set and Setting, Psychedelics and the Placebo Response: An Extra-pharmacological Perspective on Psychopharmacology". *Journal of psychopharmacology* 30(12):1259-67. <https://doi.org/10.1177/0269881116677852>.

Hauskeller, Christine, Taline Artinian, Amelia Fiske et al. 2023. "Decolonization is a Metaphor towards a Different Ethic: The Case from Psychedelic Studies". *Interdisciplinary Science Reviews* 48(5):732-51. <https://doi.org/10.1080/03080188.2022.2122788>.

Ismail, Zenobia og Tashil Fakir. 2004. "Trademarks or Trade Barriers? Indigenous Knowledge and the Flaws in the Global IPR System". *International Journal of Social Economics* 31(1/2):173-94. <https://doi.org/10.1108/03068290410515493>.

Knight, Judy. 2003. "Relocated to the Roadside: Preliminary Observations on the Forest Peoples of Gabon". *African Study Monographs*. Supplementary Issue 28:81-121.

Laplante, Julie. 2015. *Healing Roots: Anthropology in Life and Medicine*. Berghahn Books. <https://doi.org/10.1515/9781782385554>.

Lévi-Strauss, Claude. 1970. "Les Champignons dans la culture: A propos d'un livre de MR-G. Wasson". *L'Homme* 10(1):5-16. <https://doi.org/10.3406/hom.1970.367101>.

Mgbeoji, Ikechi. 2006. *Global Biopiracy: Patents, Plants and Indigenous Knowledge*. UBC Press. <https://doi.org/10.59962/9780774851701>.

Merson, John. 2000. "Bioprospecting or Biopiracy: Intellectual Property Rights and Biodiversity in a Colonial and Postcolonial Context". *Osiris* 15:282-96. <https://doi.org/10.1086/649331>.

Mol, Annemarie. 2002. *The Body Multiple: Ontology in Medical Practice*. Duke University Press. <https://doi.org/10.1215/9780822384151>.

Ona, Genís. 2024. *Ibogaine for the Treatment of Opioid Dependence: From Mechanisms of Action to Clinical Efficacy*. Doctoral Thesis, Universitat Rovira. DOI:10.13140/RG.2.2.26423.43688.

Ona, Genís, Juliane Mendes Rocha, José Carlos Bouso et al. 2022. "The Adverse Events of Ibogaine in Humans: An Updated Systematic Review of the Literature (2015-2020)". *Psychopharmacology* 239(6):1977-87. DOI: 10.1007/s00213-021-05964-y.

Ona, Genís og Sidsel Marie. 2026. "The Long Roots of Ibogaine: A Journey from Plant to Pharmaceutical". *Journal of Psychedelic Studies*. <https://doi.org/10.1556/2054.2026.00491>.

Osseo-Asare, Abene Dove. 2014. *Bitter Roots: The Search for Healing Plants in Africa*. University of Chicago Press.

Psychedelic Alpha 2026. *Ibogaine Patent Tracker*. <https://psychedelicalpha.com/data/ibogaine-patent-tracker->.

Rienzo, Paul De og Dana Beal. 1997. *Report on the Staten Island Project: The Ibogaine Story*. Autonomedia.

Samorini, Giorgio. 2024. "Studies on the Iboga Cults III. Iboga and Bwiti Mythology". *Antrocom J. of Anthropology* 20 (2):27-49.

— 2025. "Studies on the Iboga Cults V. Historical Aspects". *Antrocom J. of Anthropology* 21(1):103-28.

Sanabria, Emilia. 2025. "Science's 'Savage Slot': The Appropriation and Erasure of Indigenous Science in the Psychedelic Renaissance". *Psychedelics* 100003. <https://doi.org/10.1016/j.psyche.2025.100003>.

Vilgiate, Timothy. 2023. "From Rubber Adulterant to Ceremonial Psychedelic: *Voacanga Africana* in the Transnational Imagination, 1894-2018". I *Expanding Mindscales: A Global History of Psychedelics, redigeret af* E. Dyck og C. Elcock, 221-46. MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/14417.003.0013>.

DOKTORENS BORD

ENGAGEMENT, UTILSTRÆKKELIGHED OG UNDVIGELSESMANØVRER

Jagten på et sprog for racialiseringsprocesser i skolen

CHARLOTTE LANGE HALD

I min afhandling har jeg undersøgt, hvorfor diskriminerede, racialiserede bekymringer, forståelser og lavere forventninger kan væve sig ind i læreres professionelle arbejde med racialiserede minoriserede elever. Jeg har dertil metodisk spurgt, hvordan vi kan skabe rum for dialog med lærere om racialiserede bekymringer om, forståelser af og forventninger til racialiserede minoriserede elever. Med racialiserede minoriserede elever forstås elever, der positioneres som minoriteter i vedvarende andetgørelsesprocesser ud fra deres hår- og hudfarve, etniske og/eller religiøse baggrund og markører.

Min afhandling tager udgangspunkt i uddannelsesforskning om andetgørelses- og racialiseringsprocesser, der peger på, at lærere stik imod deres intentioner kan medvirke til at reproducere racialiserede bekymringer, forståelser og lavere forventninger. Racialiserede bekymringer, forståelser og lavere forventninger, der kan have afgørende betydning for racialiserede minoriserede elevers tilblivelsesmuligheder i skolen.

Afhandlingens primære empiriske grundlag er inspireret af memory work-metoden (Haug et al. 1987). 24 udskolingslærere fra seks danske folkeskoler er blevet samlet og har nedskrevet, delt og diskuteret erindringer om udfordrende situationer relateret til minoritetsetniske elever. De medvirkende lærere udtrykker et stort engagement i elevernes sociale og faglige velbefindende. Et stort engagement, der dog samtidig viser sig at kunne forstærke lærernes følelse af utilstrækkelighed over egne professionelle kompetencer, ressourcer og handlemuligheder i udfordrende situationer. Et centralt fund i afhandlingen er, at følelserne af utilstrækkelighed sjældent bliver konstruktive for lærernes virke. Tværtimod finder jeg, at følelserne af utilstrækkelighed hos lærerne fremmer kollektive racialiserede bekymringer, forståelser og forklaringer. Eksempelvis udtrykker læreren Bodil, hvorledes en elevs manglende sociale og faglige integration i en klasse kan forklares med, at eleven og dennes familie "... var jo

fuldstændigt tilsløret i lange gevandter [...] så ... udseendemæssigt, der skilte den familie sig rigtigt, rigtigt meget ud, altså, de var meget fremmedartede for os her”.

Bodils forklaring om udseendemæssige forskelle hørte til en af de mere markante racialiserede forklaringer hos de medvirkende lærere, mens sproglige, kulturelle og religionsforskelle bredt var accepterede forståelsesrepertoarer hos lærerne – i intersektion med køns- og klasseforskelle. Jeg viser i denne sammenhæng, hvordan memory work som metode kan give et unikt indblik i lærernes indbyrdes forhandlinger og accepterede racialiserede forståelsesrepertoarer af egne oplevede udfordrende situationer. Dertil kan tilgangen også åbne for informanternes aktive afstandtagen til racialiserede bekymringer, forståelser og forventninger, hvilket nogle af de medvirkende lærere og særligt lærerne fra en af de seks skoler gjorde. Afhandlingen giver dermed også inspirerende nuanceringer af, hvorledes og hvordan nogle lærere aktivt tager afstand fra racialiserede bekymringer, forståelser og forklaringer.

Afhandlingen bidrager til minoritets- og uddannelsesforskningen ved at synliggøre affektive aspekter i lærernes meningsdannelsesprocesser og professionelle praksis. Ved at benytte en affektiv-diskursiv analyseramme (inspireret af Margaret Wetherell 2012) tydeliggør jeg, hvorledes følelser af utilstrækkelighed, ubehag og frygt samt affektive intensiteter blandt lærerne får betydning for de diskursive forklaringer, lærerne benytter sig af, når de skal forstå, men også agere på udfordringer i klasserummet. Eksempelvis fortæller en lærer, hvorledes han af frygt for en religiøs konflikt laver det, jeg i afhandlingen betegner som undvigelsesmanøvrer, da en elev i hans undervisning udfordrer evolutionsteorien. Læreren forklarer:

... jeg har ikke lyst til, at det bliver en religiøs konflikt, og jeg var virkelig sådan i situationen 'årh, hvad skal jeg lige gøre?'. Der er meget ... hvordan håndterer jeg lige det her? Og så ender det egentlig bare med, at jeg perspektiverer menneskesynet fra romantikken til det moderne gennembrud ... altså lidt går udenom.

Afhandlingen demonstrerer, hvorledes disse undvigelsesmanøvrer i lærernes praksis også kan reproducere racialiserede bekymringer, forståelser og forklaringer relateret til racialiserede minoriserede elever. Mine fund understreger grundlæggende et behov for at skabe et pædagogisk sprog og fagområde, der adresserer strukturel racisme, racialiseringsprocesser samt ubehag og frygt relateret hertil. Det har en række uddannelsesforskere ligeledes efterspurgt de senere år. Afhandlingens sidste del indeholder inspiration fra en californisk uddannelseskontekst, hvor man politisk søger at adressere strukturel racisme og fremhæve diversitet som en positiv ressource i skoleøjemed. Ærindet i denne

del af afhandlingen er ikke at sammenligne Danmark med Californien, men at pege på, hvorledes et pædagogisk sprog og fagområde kan se ud.

Note

Forsvar 6. februar 2025. Danmarks Institut for Pædagogik og Uddannelse, Aarhus Universitet.

Litteratur

Haug, Frigga. 1987. *Female Sexualization: A Collective Work of Memory*. Verso.

Wetherell, Margaret. 2012. *Affect and Emotion: A New Social Science Understanding*. Sage.

DOKTORENS BORD

KIRKE I EN KLIMAKRISETID

KATINKA AMALIE SCHYBERG

Siden historikeren Lynn White Jr. i 1967 proklamerede, at kristendommen er kilden til vor tids økologiske krise, er denne kritik af kristendommen blevet rejst af adskillige antropologer, filosoffer og klimaaktivister. Det er kristendommens nedladende syn på det materielle, det kødelige og det jordiske og dens ophøjelse af mennesket, der har ført til, at vi i dag er ved at ødelægge vores eget såvel som mange andre arters livsgrundlag. Men hvordan forholder kristne sig selv til klimakrisen i dag, og hvilken rolle oplever de, at deres tradition spiller i den sammenhæng?

Det spørgsmål tog jeg med mig ind i den danske folkekirke, hvor jeg i mere eller mindre intense perioder mellem februar 2020 og marts 2022 lavede feltarbejde. Baseret på deltagerobservation og 37 formelle, semistrukturerede interview med præster, gravere, kirkeenergikonsulenter, provster, projektledere og en enkelt biskop beskriver jeg en række af de initiativer, debatter og dilemmaer, der udspillede sig i folkekirken i disse år, hvor klima gik fra at være noget, få ildsjæle beskæftigede sig med, til at blive et fælles anliggende for folkekirken. I afhandlingen fører jeg læseren vidt omkring i den folkekirkelige organisation: ud på kirkegårdene, hvor der arbejdes med biodiversitet i de sirligt opdelte parceller; op på kirkeloftene, hvor varmepumper og isoleringsambitioner karambolerer med kulturarv og følsomme orgler; ind i de kirkepolitiske debatter om, hvad der er 'politik' og 'religion', og på hvilke måder de må og ikke må sammenblandes; og ud til alteret i skoven, hvor nye økoteologiske tanker om Gud, mennesket og det ikke-menneskeliges natur og relationer afprøves.

Kontinuitet og forandring

Analytisk interesserer afhandlingen sig for, hvordan forholdet mellem kontinuitet og forandring forhandles i kirken, når klimakrisen i stigende grad kræver, at de menneskelige samfund forandrer sig. Folkekirken står for mange danskere

som en slags garant for kontinuitet, og i kirken mødte jeg bl.a. udsagn om, at kirken 'arbejder i evigheden', og at kirken skal være noget 'fast', man kan "læne sig ind i, når livet og verden forandres". Men jeg mødte også argumenter om, at kirken er en 'levende kirke', der består af mennesker, som lever i en bestemt tid, og at kirken derfor altid er under forandring. I min afhandling skildrer jeg, hvordan krav om folkekirkens engagement i klimakrisen fremkalder begge iterationer af kirken og tydeliggør, hvordan tradition og forandring er kontrapunktiske – og ikke gensidigt udelukkende – dynamikker i kirken.

Blandt andet beskriver jeg, hvordan de CO₂-kortlægninger, der blev populære i sognene under mit feltarbejde, medfører, at kirkens materielle dimension – dens infrastruktur (Star 1999) – træder i forgrunden: Alterlys, perlegrus og oliefyrt træder frem som CO₂-udledende objekter og tvinger kirkefolket at tage stilling til dem. Klimakrisen får med andre ord de kirkelige aktører (såvel som forskeren) til at beskæftige sig med aspekter af kirken, som ofte går ubemærket hen. Pludselig er 'kirkens hjerte', som en energikonsulent sagde til mig, i lige så høj grad oliefyret i kælderen som alteret i kirkerummet. Dette rejser på ny spørgsmålet om, hvilken betydning materielle objekter må tillægges i en protestantisk kirke, hvor tro er den eneste egentlige forudsætning for frelse. Altså, hvilke ting er egentlig nødvendige for at lave kirke, og hvilke kan vi undvære? Hvad skal kirken forandre for at bevare sig selv?

En moderne krise

Teoretisk trækker afhandlingen på Bruno Latours (1993) diagnosticering af 'det moderne' som bygget på et særligt 'rensesarbejde', der får verden til at fremstå som sirligt ordnet i diverse domæner; et arbejde, der skal holde den uro af forviklinger, verden også består af, i skak. Den lutherske kirke, hævder jeg, hviler i høj grad på dette moderne rensesarbejde, hvor natur og kultur, menneske og dyr, religion og politik søges holdt adskilt fra hinanden. Men i afhandlingen viser jeg, hvordan den øgede opmærksomhed på menneskets indvirkning på det ikke-menneskelige – og omvendt – også leder kirkens folk til mere eller mindre intentionelt at udfordre gængse ordninger.

Det mest tydelige billede af dette forhold mellem opretholdelsen af moderne grænsedragninger og eksperimenteren med nye økologiske sammenfiltringer så jeg på kirkegården, hvor jeg både tog del i vedligeholdelsen af hækkenes lige linjer og i nye biodiversitetseksperimenter, hvor ukrudt blev budt ind i perlegrusets territorium. En stille, men ikke uddramatisk udfordring af den moderne forfatning i en kontekst, hvor liv og død er på spil.

Overordnet bidrager afhandlingen til udforskningen af klimakrisen som et sociokulturelt fænomen, der indebærer et væld af dilemmaer. Den trækker på og indskriver sig i en række forskellige antropologiske litteraturer såsom kristendomsantropologi, materialitetsstudier og STS (Science and Technology Studies). I krydsfeltet mellem disse litteraturers emnefelter og erkendelsesinteresser udfolder den et empirisk informeret argument om, at klimakrisen konfronterer mennesker, organisationer og religiøse traditioner med, hvad der betyder noget for dem, og hvad de ønsker at bevare, når verden uvægerligt er under forandring.

Note

Forsvar 15. november 2024. IT Universitetet, København. Original titel: *Church and Climate Change in Counterpoint: An Ethnography of Environmental Engagements within the Danish People's Church*.

Litteratur

Latour, Bruno. 1993. *We Have Never Been Modern*. Prentice Hall.

Star, Susan Leigh. 1999. "The Ethnography of Infrastructure". *American Behavioral Scientist* 43(3):377-91. <https://doi.org/10.1177/00027649921955326>.

DOKTORENS BORD

BESLUTNINGENS INFRASTRUKTUR

Om hverdagsarbejde og kollektiv klinisk ekspertise i dansk kræftbehandling

HENRIETTE LIST

Klokken er næsten otte. Rundt om det ovale bord samles lægerne og sekretæren. Jeg sætter mig på min vante plads bagved. Skærme tændes med CT-scanninger og patientdata, MDT-listen med patientinformationer deles rundt, og urologen åbner mødet. Fagtermer udveksles, mens patient for patient gennemgås. Formen og rollerne er velkendte og rutineprægede. Indimellem er der tavshed, et fast blik eller et kort nik. Alvorsminerne afløses af en drillende kollegial bemærkning om en uheldig stavfejl eller finurlig udtale af en fagterm. Sjældent varer gennemgangen mere end to minutter pr. patient. Pludselig er det slut. Skærmene slukkes, og beslutningerne om patienters diagnose og behandling er taget. Jeg følger urologen ned i ambulatoriet til drøftelse med patienterne og livsafgørende samtaler.

Feltnoten skildrer en multidisciplinær teamkonference (MDT-konference), som i dag udgør et centralt organisatorisk element i kræftpakker både i Danmark og internationalt. Her fastlægges diagnoser og behandlingsanbefalinger ugentligt af en heterogen gruppe af landets mest erfarne speciallæger. MDT anvendes i stigende grad til håndtering af komplekse sygdomsforløb og betragtes af både klinikere og sundhedspolitiske aktører som et vigtigt redskab til mere helhedsorienteret og patientcentreret behandling. I min ph.d.-afhandling undersøger jeg, hvordan diagnoser og behandlingsanbefalinger for mennesker med kræft etableres på og omkring MDT-konferencer i det danske sundhedsvæsen. Mere konkret analyserer jeg de handlinger, der udføres på og omkring møderne, de rationaler og værdier, de afspejler, samt de konsekvenser, de medfører.

Min afhandling er baseret på et 14 måneder langt feltarbejde, hvor jeg observerede MDT-konferencer, konsultationer, biopsier, vævsanalyser og andre kliniske hverdagsaktiviteter på tværs af fem danske og flere engelske hospitaler med et særligt fokus på nyrekræftområdet. Herudover gennemførte jeg 39 interviews med klinikere, patientrepræsentanter og sundhedspolitiske aktører. Dette feltarbejde gjorde mig i stand til både at afdække de små, daglige hverdagspraksisser

på tværs af hospitalerne og det overordnede nationale perspektiv. Dette danner grundlag for afhandlingens analyser af, hvordan diagnoser og behandlingsanbefalinger etableres i praksis.

Hverdagshandlinger og møder som infrastrukturer

Gennem feltarbejdet erfarede jeg, at MDT-konferencer spiller en central, forbindende rolle i dansk kræftbehandling og i kliniske beslutningsprocesser. Inspireret af Science and Technology Studies (STS) og organisatorisk læringsteori analyserer jeg derfor MDT-konferencer som en infrastruktur, der forbinder og koordinerer medicinske specialer, viden og ekspertise, og hvor beslutninger konstrueres. Infrastruktur forstås her som de sociale og organisatoriske ordninger og praksisser, der muliggør samspil mellem mennesker, teknologier og vidensformer på tværs og dermed får kræftbehandlingen til at hænge sammen. Analytisk undersøger jeg det hverdagsarbejde, der får infrastrukturen til at fungere, og hvordan dette synliggør de værdier og normer, der er indlejret heri. Dette arbejde kan dels forstås som vedligeholdelsesarbejde – det, Susan Leigh Star og Karen Ruhleder (1996) betegner som 'infrastruktureringsarbejde' – og dels som 'grænsearbejde', et begreb introduceret af Thomas Gieryn (1986). Grænsearbejde beskriver de processer, hvorigennem faglige og organisatoriske grænser defineres og opretholdes, så forskellige specialer kan samarbejde effektivt uden at miste deres særpræg.

Analysen udfoldes gennem tre artikler. I den første artikel analyseres, hvordan MDT-konferencer etableres som det "højeste beslutningsniveau" (citater fra informant) gennem tre typer grænsearbejde i et skrøbeligt samspil mellem menneskelige og ikke-menneskelige aktører. Eksempelvis kalibreres viden fra forskellige specialer, hvilket samtidig fører til, at nogle former for viden ekskluderes. Den anden artikel viser, hvordan MDT fungerer som centrale regionale arenaer for konstruktion og forhandling af lokale "mindlines" (Gabbay og Le

May 2004). Mindlines refererer til internaliserede og dynamiske retningslinjer, der både udfordrer og supplerer nationale retningslinjer og skaber variation mellem hospitaler og regioner. Som en kirurg sagde: "En MDT, det er noget, hvor vi diskuterer, og der er en kollektiv standard, som man får udviklet." Den tredje artikel viser, hvordan klinisk ekspertise i dag konstrueres og forhandles kollektivt, og at den ikke alene bygger på fagspecifik indsigt, men også på relationel samarbejdsevne og evnen til kreativt at håndtere uforudsigelige problemer i fællesskab. Artiklerne viser tilsammen, hvordan det daglige arbejde i og omkring MDT-konferencer muliggør handling, samtidig med at det former, hvem der har indflydelse, og hvilke rationaler og vidensformer der prioriteres. Praksisserne og deltagersammensætningen reproducerer eksempelvis et interventionsfokuseret biomedicinsk behandlingsparadigme, hvor patientens stemme typisk først inddrages efter mødet.

Afhandlingen bidrager til antropologisk litteratur om biomedicinske sundhedssystemer og moderne kræftbehandling ved at belyse de hverdagspraksisser, der får komplekse organisationer til at fungere. Den viser, hvordan etnografisk metode og analyse kan synliggøre de ofte skjulte, værdiladede processer i rutinepræget arbejde og skabe større transparens omkring sundhedsvæsenets organisering – et perspektiv, der introduceres som sundhedsorganiseringsantropologi (An Anthropology of Health Care Organization). Afhandlingen vidner dermed om, at sundhedsvæsenets organisering aldrig er neutral. Selv de mest rutineprægede praksisser indlejrer prioriteringer og magtforhold, der former, hvilke beslutninger der træffes, på hvilket grundlag, og hvem der har indflydelse på dem.

Note

Forsvar 26. juni 2025. Klinisk Institut, Syddansk Universitet. Original titel: *Infrastructuring Cancer Decisions – Expertise, Entanglements and Everyday Practices in Danish Multidisciplinary Meetings*.

Litteratur

Gabbay, John og Andrée le May. 2004. "Evidence Based Guidelines or Collectively Constructed 'Mindlines'? Ethnographic Study of Knowledge Management in Primary Care". *BMJ* 329:1013. <https://doi.org/10.1136/bmj.329.7473.1013>.

Gieryn, Thomas F. 1983. "Boundary-Work and the Demarcation of Science from Non-Science: Strains and Interests in Professional Ideologies of Scientists" *American Sociological Review* 48(6):781-95. <https://doi.org/10.2307/2095325>.

Star, Susan Leigh og Karen Ruhleder. 1996. "Steps Toward an Ecology of Infrastructure: Design and Access for Large Information Spaces". *Information Systems Research* 7(1):111-34. <https://doi.org/10.1287/isre.7.1.111>.

DOKTORENS BORD

KAN MAN SKABE EN BÆREDYGTIG VERDEN, HVIS VIRKSOMHEDERNE IKKE ER MED?

En analyse af bæredygtighedsprofessionelles indtræden i en finansiell verden

OLIVIA NORMA JØRGENSEN

Kan man være idealist, hvis grundlaget for ens arbejde er at tjene penge? Hvis du spørger de fagprofessionelle i revisionshuset PricewaterhouseCoopers (PwC), der arbejder med bæredygtighed, er svaret ja. De mener, at præmissen for, at den grønne omstilling af samfundet bliver en realitet, er, at de danske virksomheder begynder at arbejde strategisk med bæredygtighed i hele deres værdikæde. En præmis, jeg i min afhandling undersøgte med udgangspunkt i de moralske dilemmaer, der opstod i de fagprofessionelles hverdag, når de mødte spørgsmålet om, hvorvidt det at tjene penge eller at skubbe virksomhederne til at ændre deres interne processer for at blive mere bæredygtige var vigtigst.

Med afsæt i data indsamlet fra sommeren 2021 til sommeren 2024 under min ansættelse i PwC's bæredygtighedsafdeling undersøger jeg, hvordan de fagprofessionelle håndterede de moralske dilemmaer mellem at skabe profit og at sikre grøn omstilling, og hvordan deres forståelse af virksomheders ansvar formede måden, danske virksomheder arbejdede med bæredygtighed på. Fordi jeg var fuldtidsansat under feltarbejdet, omtaler jeg PwC som et 'vi'. Denne positionering adskiller sig fra tidligere studier af finansielle virksomheder, som typisk bygger på data fra tidligere ansatte, go-along-observationer eller interviews. Mit studie baserer sig derimod på en aktiv ansættelse, hvor jeg indgik i arbejdsstyrken både under feltarbejdet, og mens jeg skrev afhandlingen.

Med en lovændring i januar 2024 blev de fagprofessionelles opgave – i samarbejde med de finansielle revisorer – at sikre, at danske virksomheder levede op til EU's krav om bæredygtighedsrapportering. Dette arbejde blev udført gennem dialog, data- og systemgennemgang, men også ud fra deres egne vurderinger af, hvad der virkede rigtigt eller forkert, hvilket i revisorloven kaldes "professionel skepsis".

Hvor de finansielle revisorer følger et lovpligtigt etisk kodeks, følger de fagprofessionelle internationale standarder og agerer ud fra en idealisme forankret i at gøre verden til et bedre sted. I min afhandling viser jeg, hvordan disse to

måder at tilgå arbejdet på ikke blot fører til moralske dilemmaer, men også til diskussioner om, hvornår de fagprofessionelle kan skubbe tilbage og kræve, at virksomhederne ændrer deres rapportering, og hvornår informationer kan godkendes. De moralske dilemmaer, og hvordan de bliver løst, kalder jeg for ”pragmatisk idealisme”.

”Har du nogensinde hørt om det Østasiatiske Kompagni?” Spørgsmålet kom fra den fagprofessionelle Joseph under et interview. Vi snakkede om, hvad bæredygtighed betød, og da jeg sagde nej, begyndte han at fortælle:

Det Østasiatiske Kompagni var en højt respekteret organisation, og frem til 70’erne var det den største virksomhed i Norden. I dag har de ikke andet end en lille afdeling, der forsøger at sælge de sidste rester af deres aktier. Virksomheden blev drevet med en meget kolonialistisk tankegang – med ideen om, at den vestlige del af verden regerede og derfor også burde styre den globale logistik. For at tage et mere nutidigt eksempel: Hvis man bliver ved med at sælge tobak eller olie eller noget andet, som vi godt ved, vi måske har brug for, men som vi også ved, vi skal bevæge os væk fra – ja, så må man tilpasse sig den nye verdensorden eller forsvinde, fordi man har misset muligheden. Der er et helt nyt dogme for, hvordan man driver virksomhed – og selvfølgelig skal man stadig have en sund forretning [tjene penge], men man skal også være med til at bygge noget, der er større end bare en sund forretning.

Josephs tilgang til, hvordan virksomheder skulle agere i det nye landskab, hvor bæredygtighed var øverst på agendaen, var repræsentativ for de fagprofessionelles holdning til, at en virksomhed skulle være bæredygtig, fx ved at reducere sine drivhusgasudledninger og generelt leve op til de krav, der bliver stillet for at sikre en grøn og bæredygtig omstilling af vores verdens ressourceforbrug. Samtidig skulle virksomhederne også være finansielt bæredygtige. For hvis virksomhederne ikke var finansielt bæredygtige, ville de, som Joseph også fortalte mig, ”ikke være her” – for hvordan kan man sikre en bæredygtig udvikling, hvis der ikke er nogle penge i kassen?

Min afhandling bidrager med en ny forståelse af bæredygtighed, hvor det ikke blot handler om grøn omstilling, men også om profit. Samtidig bidrager den med antropologisk viden om den finansielle sektor og til erhvervsantropologien ved at belyse, hvordan revisorers særlige position som statsautoriserede, uafhængige tredjeparter former deres etiske praksisser og idealer på måder, som økonomi- og erhvervsforskning ikke fanger. Hermed afdækker afhandlingen et område i det finansielle økosystem, der endnu ikke er nærstuderet af antropologer. Jeg viser, hvordan revision ikke alene er teknisk kontrol, men også en praksis, der skaber en pragmatisk idealisme, som præger både samarbejdet blandt fagprofessionelle og virksomhedernes arbejde med bæredygtighed – og

som viser, hvad vi som antropologer kan få adgang til, hvis vi bliver en del af større organisationer og prøver at forstå mødet mellem fagligheder, og hvad der opstår, når de lytter til hinanden.

Note

Forsvar 31. januar 2025. Department of Business Humanities and Law, Copenhagen Business School. Original titel: *Auditors as Idealists? Climate Change, EU Sustainability Regulation, and the Efficacy of Assurance.*

DOKTORENS BORD

DEN LEVENDE PAPYRUS

Ritual, kosmologi og immanent guddommelighed blandt sihanaka i Madagaskar

ANDERS NORGE

Månen er tiltagende, kalenderen viser november, og året er lige. En tirsdag falder gunstigt mellem tabudage i den anororianske 12-dagescyklus. Tidens hjul glider i hak, som det kun gør hvert andet år. Det er tid til feraombyritualet. Under månelyst bevæger hundredvis af mænd og drenge sig ud i det vestlige vildnis og rydder et skovområde med macheter og krigerisk gejst. Da morgenen gryr, fejer de hjemad mod Anororo som en triumferende hær med tornede træer på skuldrene. Ved den royale helligdom modtages de af dansende kvinder, eksalterede åndemanere og en kaskade af trommer og vekselsang. Den gamle helligdom rives ned og genopbygges med de hjembragte træer. Således fornyes helligdommens *hasina* – den iboende, guddommelige kraft, som herskeren Ndrianampanjaka plantede for 200 år siden.

Min afhandling *The Living Papyrus* er et studie i historisk religionsantropologi blandt sihanakafolket i Madagaskars nordøstlige indland, baseret på seks feltarbejder mellem 2015 og 2022 samt arkivforskning på bl.a. SOAS i London. Over en halv million sihanakanere lever i dag af risdyrkning, fiskeri og dyrehold omkring Alaotrasøens vidtstrakte vådområder. Her følger hverdagslivets rytmer kalendere med rødder i sanskrittraditioner, og ritualer regulerer alt fra landbrug og helbredelse til politisk autoritet. Centralt i regionen ligger Anororo, hjemsted for nogle af Madagaskars største frugtbarhedsritualer og mest imponerende grave arrangeret i en omfattende nekropolis. Trods deres rituelle tyngde og historiske betydning har sihanaka stort set ikke sat spor i den antropologiske forskning.

At træde ind i et så uudforsket felt var for mig både et privilegium og en prøvelse. Uden tidligere studier at støtte mig til fremstod vældet af riter, mytologiske væsner og lokale begreber i begyndelsen som en labyrint. Gennem mine årlige feltarbejder, der spændte fra få uger til knap fem måneder, lærte jeg med tiden at orientere mig, hjulpet på vej af tålmodige ældste, indsigtsfulde åndemanere, min generøse værtsfamilie og min uundværlige assistent Fara.

Langsomt, men sikkert begyndte en rød tråd at træde frem: Hasina dukkede op igen og igen som et organiserende princip, der bandt fænomenerne sammen. Da Alan Stratherns *Unearthly Powers* (2019) og Marshall Sahlins' *The New Science of the Enchanted Universe* (2022) udkom undervejs, gav deres begreb om *immanentisme* (guddommelighed som iboende i kosmos) mig et analytisk modstykke til det emiske hasina. Sammen spandt de en emisk-etisk ariadnetråd, som gjorde det muligt at finde vej gennem kompleksiteten uden at forfladige den sihanakanske verden.

Gennem små og store ritualer erfarede jeg, hvordan hasina både tænkes og håndteres som en usynlig substans. Jeg oplevede, hvordan kraftfulde ting fra fremmede eller vilde egne – antikke mønter, perlekæder og især marskplanter som den 'levende papyrus' – indsamles og anvendes rituelt for at akkumulere kraft. Den indsamlede hasina præserves derpå omhyggeligt i beholdere såsom vandskåle, zebuhorn, krokodilletænder, sivkurve og helligdommes indelukker, hvor den holdes ubesmittet gennem et væld af tabuer. Slutteligt overføres hasina gennem ritualer, hvor vand fungerer som centralt medium i overførsel af kraften til mennesker. Sådanne praksisser viste mig, at selvom hasina er usynlig og grundlæggende uerkendelig qua sin guddommelighed, kan den alligevel håndteres socialt som substans gennem indsamling, præserving og overførsel.

Fornyelse af Anororos helligdom og den immanente hasina. Foto: Forfatteren.

The Living Papyrus bidrager til tre markante videnshuller i antropologien. For det første tilbyder den et tiltrængt grundstudie af sihanakansk kultur og samfund – fra hverdagsliv og ritualpraksisser til en kulturhistorie, der strækker sig dybt ned i Madagaskars fortid. For det andet bidrager afhandlingen til at nuancere den isolerede position, som Madagaskar ofte får i forskningen. Ved systematisk at trække forbindelseslinjer til den bredere austronesiske verden – fra de protomalagassiske søfarere, der i 600-tallet stævnede ud fra Borneo, til nutidige paralleller i ritualer, begreber, kosmologi og symbolik i Indonesien og Polyne-sien – viser afhandlingen, hvordan sihanakakosmologien kan forstås som del af et langt større kulturhistorisk felt. For det tredje bidrager afhandlingen til den nyere teori om immanentisme med det første monografiske studie af en imma-nentistisk kosmologi. Hvor Strathern især analyserer religiøse overgangsfaser, og Sahlins betoner animistiske og personcentrerede former for immanentisme, undersøger min afhandling den variant, hvor kosmisk kraft gøres substantiel i malagassisk *hasina* og med klare paralleller til Indonesiens *semangat* og Poly-nesiens *mana*. Afhandlingen søger dermed at udvide den immanentistiske palet og synliggøre, hvordan immanens kan krystallisere sig i kræfter, genstande og landskaber på tværs af den austronesiske verden.

Samlet set viser afhandlingen, hvordan guddommelighed er en immanent, uerkendelig, men håndterbar kraft, der virker gennem materialitet og ritualer – ikke som transcendentalistisk frelse i en anden verden, men som verdens ved-varende fornyelse. I dette perspektiv fremstår sihanaka ikke blot som endnu en sommerfugl i etnografiens samling, men som en nøgle til at forstå immanentis-mens bredere verdensanskuelser.

Note

Forsvar 9. maj 2025. Institutionen för Globala Studier, Göteborgs Universitet. Original titel: *The Living Papyrus. Ritual, Cosmology and Immanent Divinity among the Sihanaka of Madagascar*.

Litteratur

Sahlins, Marshall. 2022. *The New Science of the Enchanted Universe: An Anthropology of Most of Humanity*. Princeton University Press.

Strathern, Alan. 2019. *Unearthly Powers: Religious and Political Change in World History*. Cambridge University Press.

ANMELDELSER

SINE PLAMBECH: Global sex. Hvad sexarbejdere ved om kærlighed og kapitalisme. Hans Reitzels Forlag 2024. 250 sider. ISBN 9788702427639. Pris: 315 kr.

Der er øjeblikke, som når man læser Sines Plambechs *Global sex. Hvad sexarbejdere ved om kærlighed og kapitalisme*, hvor antropologen og antropologien beviser, at mennesker bedst forstås som hele væsener; ikke som tal i en statistik, som abstraktioner i en teori, eller som tvunget ind i snævre termer som ”migrant” eller ”sexarbejder”. *Global sex* handler om, hvordan globale strømninger, migration og økonomi former sex og kærlighed i en verden, hvor ressourcerne er skævt fordelt, og hvor stabilitet er svært opnåelig. Bogen holder sig fra eksPLICIT teori og analyse og baserer sig udelukkende på empiriske fortællinger og ligner derfor umiddelbart ikke en traditionel akademisk monografi. Til gengæld er den et stykke antropologisk litteratur der på en og samme tid er nærværende og dybt funderet i en politisk virkelighed, der lurder under de empiriske beskrivelser. Værket følger kvinderne Sommai, Becky, Vivian og Lom, der alle har solgt sex og er migreret i håbet om at kunne sende penge hjem til deres familier.

Tidligt i værket præsenteres Plambechs notesbøger, som for hende er uvurderlige, altid tæt på. Hun skriver, at hun altid har dem liggende, så hun kan få dem med ud i tilfælde af brand. Intensiteten i måden, hvorpå Plambeck beskriver disse simple objekter, tydeliggør, at bøgerne rummer noget af særlig karakter. Det bliver også klart, at det er fra dem, historierne, vi får fortalt, udspringer. Oplevelser, Plambeck igennem 20 år har lyttet til, været midt i eller har fået genfortalt. Igen og igen har hun sat pen til papir, nye notesbøger er blevet føjet til samlingen og er vokset til en betydelig stabel, som et af billederne i bogen portrætterer. Sidste kapitel i bogen hedder ”Stolt” og starter med sætningen ”Jeg har været igennem alle mine notesbøger”. Stoltheden, som overskriften refererer til, kommer primært fra Sommai. Men man får også fornemmelsen af Plambechs egen stolthed over at kunne give liv, ikke bare til notesbøgerne, men til de fortællinger, de rummer.

Kvindernes historier udfoldes gennem konkrete scener. For eksempel møder vi tidligt Sommai, som Plambeck introduceres for første gang til en middag hos en thailandsk veninde i Thy. Sommai er indledningsvis skeptisk over for den danske kvinde, som pludselig er dukket op. Men gennem bogen tager vi med Sommai til hendes hjemby i Thailand, vi hører om hendes møde med den

danske mand Niels, om hvordan hun flyttede til den anden side af jorden til Thy og efterlod en søn og sine forældre. Gennem årene har hun bygget et liv op i Danmark. Samtidig har hun gennem månedlige overførsler til sin familie ændret vilkårene for dem, der er blevet tilbage i Thailand. Plambeck giver ikke læseren det hele på en gang, man fornemmer en form for kronologi i bogen, selvom hun på ingen måde arbejder med en lige tidslinje. Vi følger hende fra Istedgade til Thy til Thailand. Fra New York til Nigeria til Sicilien. Tilbage og frem i tiden, men under et stramt narrativt greb, der gør, at læseren ikke falder af på turen. Man forstår, at selvom bogen kredser om en håndfuld kvinders liv, udgår der fra Plambeck mange små usynlige tråde af liv. Hun slår dem an, følger dem, ser, hvor de overlapper, hvor de løber parallelt over tid eller følger de samme ruter. Vi hører også, at disse fine tråde til tider kappes over eller forsvinder mellem hænderne på hende. En kvinde holder op med at svare på beskeder. Et liv går tabt i ørkenen.

Fortællingerne samler sig om enkelte kvinders liv, men peger konstant ud mod større fortællinger om migration, gæld, familie og håb. *Global sex* berører derfor også klassiske antropologiske temaer som storpolitik, kolonialisme, kapitalisme, migration, skam, kærlighed og død, men det hele ses gennem kvindernes eller Plambecks egne oplevelser. Hvilket fremstår overbevisende, for fortællinger sætter sig i kroppen.

Kvinderne, vi følger, lever forskellige liv. Sommai er gift og bosat i Danmark. Vivian lever på Sicilien med sin lille søn, i konstant frygt for at blive udvist. Lom skifter mellem livet hos sin familie og som sexarbejder i større byer. Becky mister livet under sit tredje forsøg på at komme til Europa. Fælles for dem er en forpligtelse over for børn, forældre og søskende og en vilje til at bære migrationens omkostninger. Mens jeg læser om deres liv, noterer jeg: "Bogen handler om kvinder, der drømmer om at være langt væk fra det, der betyder mest for dem – deres børn og familie." Det er måske netop denne modsætning, der driver fortællingerne frem. Fraværet er en investering og afstanden et middel til at sikre familien. Bogens argument og analyse er ikke udtalt, men toner frem under læsningen: Kvinderne er ikke agensløse og naive i deres beslutning om at være sexarbejdere. De forstår, hvad det vil sige at underlægge sig en gæld, at aflevere sit pas, at holde sig inden døre et fremmed sted, og hvad det vil sige at sælge sex. Det er heri kvinderne styrke bliver tydelig, de forstår arbejdets omfang og migrationens pris. De har hørt om det i deres landsbyer, der er sat skilte op om faren ved migration i deres hjemland. De har venner og familie, der aldrig kom frem eller hjem igen.

Ved at trække på sin egen slægtshistorie forbinder Plambeck fortidens og nutidens migrationsfortællinger. Hendes bedsteforældre rejste til Sydafrika og

Rhodesia i efterkrigstiden, hvor hendes bedstefar fik arbejde i stålminerne. Dette muliggjorde en hjemkomst og et huskøb i Emdrup, der dannede rammerne for Plambechs eget liv. I dag følger Plambech den modsatrettede bevægelse: kvinder, der migrerer mod Europa for at skabe muligheder for deres børn. Men hvor kolonitidens migration blev understøttet af imperiale strukturer, foregår nutidens under skærpede grænser og voksende politisk modvilje. Den historiske parallel gør uligheden konkret.

Global sex er et eksempel på, hvordan litterære valg og komposition kombineret med dybdegående empiri kan fungere som analyse i sig selv. Bogen står som et stærkt indspark i debatten om sexarbejde og migration ved konsekvent at nægte at reducere kvinderne til ofre eller entydige kategorier. Den minder os om, at antropologiens styrke ikke nødvendigvis ligger i eksplicit teoretisk kompleksitet, men i evnen til at indgå i relationer med de mennesker, vi studerer – og i at lade deres fortællinger stå med en klarhed, der hverken moraliserer eller romantiserer.

Maria Koizumi Lindhardt
Ph.d.-studerende

Institut for Kommunikation, Københavns Universitet

STINE GRØNBÆK JENSEN: Livtag med fortiden. Når børnehjemsbørn erindrer. Aarhus Universitetsforlag 2022. 372 sider. ISBN 978 87 7219 314 4. Pris: 299,95 kr.

Som med 'prygleraffæren' i slutningen af 1960'erne rejses der jævnligt sager om kritisable forhold, der kortvarigt er i det offentliges søgelys for herefter at glide tilbage i glemsel, mens forholdene forbliver mere eller mindre uændrede (s. 317).

Sådan skriver Stine Grønæk Jensen i epilogen til sin uheldigvis noget så relevante bog *Livtag med fortiden*. Siden årtuskiftet har flere forskellige sager, der portrætterer kritisable forhold, fået mediernes opmærksomhed. I 2021 kom dokumentaren *Nødråb fra børnehjemmet*, i 2024 den omtalte dokumentar *Et helvedes børnehjem*. I 2025 dækkede blandt andre *Frihedsbrevet* problematiske forhold såsom økonomisk svindel, bandemedlemmer, der bijobbede som pædagoger, og tvivlsomme bagmænd, der drev botilbud. Men på trods af det betydelige vidnesbyrd, som de mange sager, der ser dagens lys, udgør, lader det til, at vi som samfund lader den vigtigste pointe passere forbi os. Men det gør Grønæk Jensen ikke, for som hun følger den ovennævnte sætning op med: "For øjnene af os formes mennesker, som livet igennem bærer deres erfaringer med sig, og som måske engang på passende afstand af det hændte vil hæve deres stemme

og endelig blive hørt” (s. 317). Netop hvordan erfaringer *erindres* af tidligere børnehjemsbørn i årtierne efter 2. verdenskrig, er bogens omdrejningspunkt.

I bogens introducerende del bliver de centrale temaer kridtet op. Læseren bliver introduceret til omdrejningspunktet for det antropologiske feltarbejde, bogen bygger på: Danmarks Forsorgsmuseum i Svendborg. Dernæst bliver vi introduceret til det, som kan synes uundgåeligt for mange tidligere børnehjemsbørn i løbet af deres senere liv – aktivt at skulle arbejde med sine erindringer fra dengang, man boede på børnehjem. Bogen arbejder med tre centrale erindringsformer: 1) Autobiografiske erindringer: arbejdet med vores erindringer gennem de historier, vi fortæller andre og os selv. 2) Delte erindringer: de fortællinger, vi deler med andre i sociale fællesskaber om en fælles fortid. 3) Kropslige erindringer: de rutiner og sanseindtryk, erindringer har medført.

Dernæst sætter forfatteren erindringsarbejdet hos de tidligere børnehjemsbørn fra efterkrigstiden i kontekst af den meget omtalte sag om Dreng- og Skolehjemmet Godhavn, som i 2019 kulminerede med en officiel undskyldning på vegne af Danmark fra den dengang nyvalgte statsminister Mette Frederiksen til de drenge, der måtte leve med det massive svigt og det misbrug, som de oplevede på Godhavn. Netop denne sag og Landsforeningen Godhavnsdrengenes kamp for at få en officiel undskyldning af Danmark er et gennemgående tema i bogen. Det er det, da sagen udover at give tidligere børnehjemsbørn i efterkrigstiden en politisk stemme i den offentlige debat, de ikke førhen har haft, gør det muligt for disse tidligere børnehjemsbørn at holde deres erindringer op imod det, der nu har taget fysisk form i den brede offentlighed: Godhavn. Dermed skabes der grobund for, at disse erindringer, der førhen har været henvist til sind og krops mørkeste afkroge, nu kan arbejdes med mere aktivt, og Godhavn begrebsliggøres hermed som et specifikt ’erindringssted’. Løbende videreudvikler Grønbæk Jensen sit erindringsmæssige begrebsapparat med udgangspunkt i fællestræk fra de tidligere børnehjemsbørns erindringer. Hun præsenterer blandt andet læseren for ’sorgløse erindringer’, der dækker over erindringer fra børnehjemstiden, der har karakter af manglende kærlighed og omsorg, og ’slægtsløse erindringer’, der beskriver en erindringsmæssig uvished angående ens familiemæssige ophav. I forlængelse heraf præsenteres også ’hjemløse erindringer’, der dækker over den erindringsmæssige erkendelse af ikke at høre til noget sted. De erindringer, der ikke nødvendigvis har plads i de tidligere børnehjemsbørns autobiografiske erindringer, men som stadig har en signifikans, begrebsliggør hun som ’fragmenterede erindringer’. Mange tidligere børnehjemsbørn har også en del erindringer, hvis spor med årene er udvisket – dette italesættes som ’spørløse erindringer’. Når tidligere børnehjemsbørn præsenterer andre for deres ubehagelige erindringer, oplever de nogle gange, at folk sår tvivl om disse

erindringer, så disse erindringer bliver til 'mistænkeliggjorte erindringer'. De erindringer, der for de tidligere børnehjemsbørn indikerer, at de er anderledes, præsenteres som 'stigmatiserende erindringer'.

I bogen møder vi løbende forskellige mennesker, der har det tilfælles, at de alle har boet på børnehjem i efterkrigstiden. Mange af dem deler forfærdelige oplevelser, der har sat dybe spor i dem: omsorgssvigt, vold (både psykisk og fysisk) og seksuelt misbrug. Men vi møder også skæbner, der blev skånet. Folk med en opvækst på børnehjem, som de er meget taknemmelige for, og som har dannet grobund for livslange relationer med dem, som var deres omsorgspersoner på børnehjemmet dengang. Netop dette bliver understreget som en vigtig pointe at få med, hvis man ønsker at skabe et retvisende billede af det landskab af erindringer, de tidligere børnehjemsbørn udgør. Sideløbende med at vi bliver præsenteret for disse forskellige individer og deres oplevelser, analyserer Grønbæk Jensen nøgternt deres erindringsarbejde, hvordan de søger mod erindringsfællesskaber både i foreninger og i Facebook-grupper, og hvordan dette påvirker deres erindringsarbejde, samt hvilke specifikke erindringspraksisser deres erindringsarbejde udgør. Grønbæk Jensen inviterer løbende en håndfuld tænkere til at bistå sig i sin erindringsanalyse, hvilket spænder fra Daniel Miller og Ida Wentzel Winther til Maurice Merleau-Ponty og Signe Howell. Hun trækker blandt andet på Millers "objektiveringsprocesser", et begreb, der forklarer den formning af selvet i hjemmets indretninger og praksisser, der sker, og drager parallel til erindringsarbejde som en objektiveringsproces: Det er, når erindringer tager form af narrativer eller ydre form af materielle objekter, at man kan interagere med dem. Ligeledes inddrager hun Winthers begreb "hjemliggørelse", hvortil hun bruger en af sine egne informanternes erindringer som analytisk modstykke – fra der, hvor vedkommende boede, før vedkommende endte på børnehjem – det kunne hun passende have kaldt "uhjemliggørelse". Grønbæk Jensen trækker i bogen løbende på Merleau-Ponty, især i forhold til erindringer af kropslig karakter, men bruger ligeledes hans forståelse af "perception" netop til at beskrive, hvordan erindringer danner forståelser. Hun bruger også blandt andet Signe Howells begreb "slægtgørelse (kinning)", der rammesætter slægt som en praksis, der gøres, fremfor en biologi, der definerer, og er udvundet fra hendes forskning baseret på adoptivforældres inklusion af adoptivbørn i familien. Grønbæk Jensen operationaliserer begrebet i en analyse af sine informanternes erindringer angående manglende tilknytning til deres biologiske ophav, og hvordan dette leder til forsøg på at slægtgøre ustabile relationer med mennesker fra barndommen.

De empiriske beskrivelser af de erindringer, man som læser bliver præsenteret for, og de antropologiske analyser af disse erindringer er både rigt og dyb-

degående, og netop de empiriske analyser er bogens mest signifikante bidrag til antropologien. Det er bidrag i forhold til yderligere forskning, der berører individer, der har boet eller stadig bor i det, der i dag hedder børne- og ungehjem, hvor erindringer spiller en analytisk konceptuel rolle, men ligeledes også til antropologisk forskning mere generelt, der konceptuelt vedrører erindring. Ydermere er et betydeligt bidrag ligeledes, hvordan forfatteren formår at skabe bro mellem et rigt teoretisk grundlag, og hvordan dette kan forstås i analyser af erindringer. Grønbæk Jensen udarbejder ligeledes et fremragende begrebsapparat til empirisk at beskrive erindringer, som andre forskere kan trække på for at drage empiriske paralleller, og netop her er der rent akademisk overladt noget til fantasien. Disse forskellige former for italesættelse af erindringer fungerer nemlig mest af alt som redskaber til empirisk beskrivelse fremfor som begreber, der kan operationaliseres til erindringsmæssige analyser.

Men ikke desto mindre formår Grønbæk Jensen ikke bare at analysere, hvordan erindring bliver gjort, men ligeledes hvilken kraft erindring kan have. Bogen formår derved at præsentere dybdegående, ærlige og nuancerede empiriske analyser af tidligere børnehjemsbørns erindringer, og hvilken indflydelse disse erindringer har haft.

Shahan Haji

Erhvervs-ph.d.-studerende

Pædagogisk antropologi, Lefvællesskabet MerVib og Aarhus Universitet

DANSKE RESUMEER

Nina Kramp: Forpligtet til fællesskab. Versioner af det gode fællesskab i dagtilbud og skole

Med afsæt i analyser af etnografiske fortællinger fra hverdagen på en børnehavestue samt i to børnehaveklasser undersøger denne artikel, hvordan fællesskab formes i børns tidlige institutionsår. Selvom pædagoger i danske dagtilbud og skoler ofte bruger 'fællesskab' som en samlet betegnelse for børns institutionelle samvær, viser analyserne, at det i praksis tager form som til tider radikalt forskellige samværsformer, der forpligter børn på forskellige og undertiden modsatrettede måder. Med afsæt i Annemarie Mols (2013) metodologiske værktøj 'ontonomer' fremanalyserer artiklen fire versioner af institutionelt fællesskab og viser, hvordan pædagoger i praksis – med forskellig vægtning af individ og kollektiv, lighed og forskellighed – ikke blot organiserer bestemte måder at være sammen på i institutionshverdagen, men også producerer forskellige normative forestillinger om, hvad børn bør være for hinanden. Artiklen bidrager således til en mere nuanceret forståelse af fællesskab i praksis i børneinstitutioner.

Søgeord: fællesskab, pædagogisk praksis, dagtilbud, skole, ontonomer, forpligtelse

Nana Vaaben: Forpligtende reproduktivt arbejde og brudte samfundskontrakter i Velfærdsdanmark

Artiklen tager udgangspunkt i debatten om skolevægring og unges mistrivsel som del af en omsorgskrise i Danmark. Den undersøger, hvordan forpligtelser i den forbindelse usynliggøres og skubbes rundt mellem forskellige instanser og mennesker, der alle mener, at andre har forpligtelsen til at gøre noget og betale regningen for at hjælpe de børn og unge, som har det svært. Med inspiration fra bl.a. Marcel Mauss' og David Graebers teorier om sociale kontrakter og Nancy Frasers feministisk inspirerede kapitalismekritik viser artiklen, hvordan både lærere og forældre kommer i klemme mellem forskellige typer forpligtelser, og hvordan de undervejs oplever at blive svigtet af "samfundet", som de ikke synes lever op til samfundskontrakten. Empirisk trækker artiklen på flere forskellige undersøgelser af skoler, lærere og lærerstuderende gennem de seneste 13 år samt på dokumentarfilmserien *Skolens tabte børn* og korrespondance med folkene bag den.

Søgeord: forpligtelser, skole, reproduktivt arbejde, sociale kontrakter, kapitalisme

Marie Leth Meilvang og Stella Mia Sieling-Monas: Digitale forpligtelser. Udsathed og forpligtelsesarbejde i den digitaliserede velfærdsstat

Artiklen undersøger, hvordan digitaliseringen af velfærdsstaten producerer nye former for forpligtelser, ansvar og afhængighed i relationen mellem borgere og offentlige hjælpesystemer. Med afsæt i etnografisk feltarbejde på to varmestuer undersøges de digitale møder mellem en gruppe borgere i udsatte positioner og den offentlige sektor. Artiklen analyserer, hvordan adgang til velfærd i stigende grad påvirkes af borgernes til tider begrænsede digitale kompetencer, den teknologiske infrastruktur og borgernes netværk og sociale relationer. Digitaliseringen af velfærdsstaten fremstår derved ikke blot som et administrativt redskab, men også som en faktor, der omformer relationerne mellem stat, borger og civilsamfund. Artiklen introducerer begrebet *digitale forpligtelser* til at beskrive, hvordan borgere forventes at kunne navigere i digitale systemer med henblik på at opnå adgang til de rettigheder og ydelser, de har behov for. Samtidig viser analysen, hvordan disse forpligtelser forskydes fra staten til borgerne og videre til frivillige hjælpeorganisationer. Artiklen viser, at de frivillige organisationer står i et forpligtelsesdilemma, når de medierer borgernes digitale forpligtelser over for staten, fordi de ikke har den formelle og juridiske forpligtelse til at hjælpe borgerne, men alligevel udfører de arbejdet, fordi de føler sig socialt og moralsk forpligtede. Ved at kombinere antropologiske perspektiver på velfærd, forpligtelse og stat-borger-relation bidrager artiklen til debatten om digital eksklusion og velfærdsstatens udvikling. Den viser, hvordan digitalisering ikke blot medierer adgang eller udelukkelse fra hjælpesystemerne, men også former borgernes handlinger og etablerer nye infrastrukturer, hvor velfærdsydelser, forpligtelse og medborgerskab gentænkes.

Søgeord: digitalisering, forpligtelse, udsathed, civilsamfund, velfærd, inklusion

Julie Laursen: En forpligtende straf

Når mennesker dømmes til forvaring, skyldes det en kombination af alvorlige personfarlige lovbrud, personlige forhold og en vurdering af risikoen for nye lovbrud. Forvaring er en tidsbestemt straf, som mange beskriver som særligt tung at bære – nogle kalder den endda for en form for ”evig varetægt”. Alligevel viser de forvarede egne fortællinger et mere nuanceret forhold til staten. For dem er forvaring ikke kun straf, den opleves også som en slags ”kontrakt” mellem dem og staten. Denne kontrakt skaber en særlig form for moralsk forvirring. De forvarede fortæller, at deres gæld til ofrene aldrig kan betales tilbage, uanset hvor længe de sidder inde. Samtidig føler flere, at de på et tidspunkt har tilbagebetalt nok til staten – at de har opfyldt deres del af aftalen. Det er i dette

spændingsfelt mellem skyld, ansvar og gensidig forpligtelse, at deres erfaringer folder sig ud. Med afsæt i 35 interviews med indsatte, der afsoner forvaring i danske fængsler, undersøger artiklen, hvordan straffepolitiske idealer møder hverdagen bag murene. Her bliver straf ikke kun et juridisk anliggende, men også en relation mellem staten og den enkelte – en relation fyldt med forventninger, håb, frustrationer og forhandlinger. Artiklen argumenterer for, at straf kan forstås som en form for forpligtelse mellem den straffende stat og den straffede selv, og problematiserer samtidig præmisserne for denne forpligtelse.

Søgeord: forvaring, straf, forpligtelser, skyld, gæld, fængsler

ENGLISH SUMMARIES

Nina Kramp: Obligated to Community: Multiple Versions of Institutional Co-Existence in Danish Kindergarten and School

By analyzing ethnographic narratives from everyday life in a kindergarten unit and two preschool classes in a Danish public school, this article explores how community takes shape in children's early institutional years. While pedagogues and educators in Danish institutions for children commonly use 'community' as a uniform term for children's institutional co-existence, the analyses reveal that community in practice is enacted as radically different forms of institutional co-existence that obligate children in markedly different and occasionally conflicting ways. Leveraging Annemarie Mol's (2013) methodological tool 'ontonorms', the article identifies multiple versions of community and shows how pedagogical practices – navigating the tension between individual and collective and variously emphasizing either similarity or difference among children – not only organize particular ways of being together but also produce normative ideas about what children ought to be for one another. The article thus contributes to a more nuanced understanding of community in practice in early childhood institutions.

Keywords: community, practice, ECEC institutions, school, ontonorms, obligation

Nana Vaaben: Obligations, Reproductive Work and Broken Social Contracts in the Danish Welfare State

The article takes its point of departure in the public debate about school refusal, youth distress, and the broader care crisis in Denmark. It examines how obligations in this context are made invisible and displaced between different actors, all of whom believe that someone else has the responsibility to act. Drawing on e.g. Marcel Mauss' and David Graebers' theories on social contracts, and Nancy Frasers' feminist critique of capitalism, the analysis shows how both teachers and parents are caught between different types of obligations, and how they feel let down by "society", which has failed to live up to a social contract. Empirically the article draws on a number of different research projects on schools, teachers and student teachers from the last 13 years, and on the documentary *The School's Lost Children* and correspondence with the people behind it.

Keywords: obligations, school, reproductive labor, social contracts, capitalism

Marie Leth Meilvang og Stella Mia Sieling-Monas: Digital Obligations: Navigating Vulnerability and Compliance in the Digital Welfare State

This article examines how the digitalization of the Danish welfare state produces new forms of obligation, responsibility, and dependency between citizens and public support systems. Drawing on ethnographic fieldwork among vulnerable citizens and their digital encounters with public services, the article analyses how access to welfare increasingly depends on digital competencies, technological infrastructures, and social relations. Digitalization is approached not merely as an administrative tool, but as an organizing principle that reshapes relationships between the state, citizens, and civil society. The article introduces the concept of *digital obligations* to capture how citizens are expected to navigate digital systems to claim rights and benefits. At the same time, the analysis demonstrates how these obligations are frequently displaced onto volunteer organizations. The article shows that voluntary organizations face a dilemma when mediating citizens' digital obligations to the state because they have no formal or legal obligation to help citizens, yet they do the work because they feel socially and morally obligated to do so. By combining anthropological perspectives on welfare, obligation, and state-citizen relations, the article contributes to the ongoing debates on digital inclusion and welfare state transformation. It shows that digitalization does not simply create access or exclusion but also establishes new social and moral infrastructures through which public services, responsibility, and citizenship are reconfigured.

Keywords: welfare, digitalization, inclusion, obligation, vulnerability

Julie Laursen: Punishment as a Contract

Preventive detention in Denmark is imposed on the basis of serious violent offences, individual characteristics, and assessments of the risk of reoffending. As an indeterminate sanction, it is widely regarded as particularly burdensome – at times even described as a form of "perpetual custody". Yet the narratives of those serving preventive detention reveal a more complex relationship with the state. For many, preventive detention is not understood solely as punishment but also as a form of "contractual" arrangement with the state. This contractual framing, however, generates a distinctive form of moral ambiguity. Detainees frequently articulate that their debt to their victims is, by definition, unredeemable, regardless of the length of their confinement. At the same time, many expressed that they had, at some point, repaid their debt to the state and that they have fulfilled the obligations embedded in the sanction. It is within this tension between irreparable harm, institutional expectations, and perceived reciprocity

that their experiences take shape. Drawing on 35 interviews with individuals serving preventive detention in Danish prisons, the article examines how broader penal policy objectives intersect with the lived realities of everyday life behind bars. In this context, punishment emerges not merely as a legal instrument but as a relational configuration between the state and the punished subject: one marked by negotiation, obligation, and competing moral claims. The article argues that punishment can be conceptualized as a form of obligation between the penal state and the individual, and it considers the penal-political, ethical, and anthropological implications of adopting such a perspective.

Keywords: indeterminate sentences, punishment, obligations, guilt, debt, prisons

FORFATTERLISTE

Signe Kierkegaard Cain er forfatter og arbejder desuden som oversætter og underviser i kreativ skrivning. Hun har en BA i antropologi og en master i retorik og har tidligere arbejdet freelance for bl.a. *Weekendavisen* og *DR*. Hun har tidligere udgivet romanen *Søkvinden*, debatbogen *Det handler ikke om lykke* samt digte og prosa i diverse tidsskrifter og antologier. Digtene her i tidsskriftet er fra samlingen *Grundskyld* (2025).

Nina Kramp er ph.d.-stipendiat ved Institut for Antropologi, Københavns Universitet, og ved Institut for Sygepleje- og Ernæringsuddannelserne, Københavns Professionshøjskole. Her undersøger hun institutionelle praksisser i børns overgang fra dagtilbud til skole med fokus på, hvordan pædagogisk personale håndterer og navigerer forskellige hensyn, behov, værdier og krav i institutionshverdagen.

Julie Laursen er lektor ved Københavns Universitet og en del af ledelsen af Copenhagen Centre for Criminology samme sted. Hendes forskningsområde er fængsler, og hvordan de opleves af dem, der bor og arbejder der. Julie har forsket i danske, norske og engelske fængsler, hvor hun har undersøgt alt fra kognitive færdighedsprogrammer til oplevelsen af forvaring, indsættelse og løsladelse, forholdene for kvindelige indsatte, samt hvordan indsatte dømt for seksuallovbrud oplever magt og mening i fængsler. Julie er nu Sapere Aude: DFF-Forskningsleder af et større projekt om orden og sikkerhed i danske fængsler. Julie leder også projektet LÅST om fængselsarkitektur, herunder hvordan velfærdsstatslige straffeprincipper 'oversættes' til konkret byggeri. Projektet udføres af ph.d.-studerende Astrid Witt Rosenberg.

Sidsel Marie er ph.d.-stipendiat ved Institut for Social Antropologi på Bergen Universitet, hvor hun studerer planten iboga, der har centralafrikansk oprindelse, og dens mange afledninger i forskellige anvendelseskontekster. Hendes forskning centrerer sig om de sociokulturelle og åndelige dimensioner ved psykedelisk terapi samt forholdet mellem planter og mennesker.

Marie Leth Meilvang er lektor ved forskningsafdelingen Anvendt Velfærdsforskning på UCL Erhvervsakademi og Professionshøjskole. Hun forsker i velfærdsprofessionernes arbejde, styring og organisering og er særlig optaget af digitalisering, kunstig intelligens og teknologi.

Stella Mia Sieling-Monas er lektor ved socialrådgiveruddannelsen på Københavns Professionshøjskole. Hun er ansvarlig for forskningsdelen af instituttets satsning indenfor teknologiforståelse og digitalisering af socialområdet og særligt optaget af udsatte borgeres møde med den digitaliserede velfærdsstat.

Nana Vaaben er docent ved Københavns Professionshøjskole og ekstern lektor ved Institut for Antropologi, Københavns Universitet. Hendes forskning handler om, hvordan arbejdet i det danske velfærdssamfund organiseres, og især hvordan forståelser af tid, penge og produktivitet former betingelserne for, at lærere, pædagoger, sygeplejersker og andre centrale professionelle kan – eller ikke kan – identificere sig med og stå inde for deres arbejde. Hun har bl.a. været leder af forskningsprojektet *Med samvittigheden på arbejde* om moralsk stress i politi, folkeskoler og ældrepleje og har redigeret antologien *Tid til velfærd*, der handler om tidsforståelser og travlhed i den offentlige sektor. Hun underviser på diplom i ledelse og i økonomisk antropologi.

GAMLE OG KOMMENDE NUMRE

34. AIDS-forskningen i antropologien har udviklet sig fra en hjælpedisciplin for epidemiologien til kritiske analyser af videnskabelige og politiske 'sandheder' om hiv/aids og konstruktive undersøgelser af lokale forudsætninger for forebyggelse og omsorg.

35-36. FELTER er et festskrift med artikler om en række antropologiske emner lige fra sjæleanliggender og etnografer til totemisme og rationalitet.

37. MELLEMØSTEN Udsolgt.

38. BØRN belyses i temanummeret i antropologisk perspektiv: Hvordan opfattes børn, hvad indebærer socialisering, og hvilke perspektiver og erfaringer har børn i forhold til deres omgivelser forskellige steder i verden?

39. MAD OG DRIKKE viser nye vinkler på de symbolske betydninger og sociale normer, som regulerer, hvad der indtages, hvornår, hvordan, sammen med hvem og i hvilke mængder.

40. OVERGANG ser på den antropologiske videnskab og den videnskabelige antropologi anno 2000.

41. ILLUSION belyses her som et empirisk forhold med kreative elementer i sociale og kulturelle sammenhænge og forskellige virkemidler og konsekvenser.

42. DANSKHED undersøger, hvordan og hvorvidt danskheden faktisk er: danske dufte, toner, omgangsformer, filmskatten og højskolesangbogen med mere. Er der tale om særligt danske forhold eller blot om forhold i Danmark?

43-44. SAMLING undersøger samlinger og samlere og overvejer begrebernes betydning for antropologien.

45. KRITIK sætter fokus på den engagerede videnskab og forsker. Kritisk antropologi er ikke ny, men øget forskning og deltagelse i løsning af samfundsproblemer synes at skærpe den kritiske bevidsthed og kravet om stillingtagen.

46. VOLD undersøger, hvorledes vold indgår i menneskers forestillinger og dagligliv.

47-48. BYER I og II undersøger med bidrag fra antropologer, litterater, arkitekter og kunstnere en række konkrete byer og overvejer fænomenets betydning for antropologien.

49. PENGE påvirker relationer og samfund og er derfor anledning til moralske og politiske problemstillinger om fællesskab og individualitet, magt og afmagt, ulighed og hierarki, følelse og marked.

50. SLÆGTSKAB er som antropologisk forskningsfelt i de seneste årtier blevet kraftigt udfordret. Temaummet handler om, hvilke forhold der påvirker slægtskab i dag, og hvilke nye, kreative tankegange og slægtskabspraksisser der udfolder sig i dag.

51. ARBEJDE som begreb giver anledning til overvejelser om og perspektiver på, hvordan arbejde skal begribes, samt hvordan begrebet tillægges mening i forskellige sociale og kulturelle sammenhænge.

52. HUKOMMELSE er et socialt fænomen med et vigtigt politisk aspekt. Udtrykt i repræsentationer af fortiden danner hukommelse, social og kollektiv, udgangspunktet for et samfunds selvforståelse og legitimering.

53. KOGNITION tager bestik af den 'kognitive revolutions' betydning for aktuel antropologisk forskning.

54. LYD Udsolgt.

55. PERSON undersøger spørgsmål som, hvad en person egentlig er? Hvordan skal vi forstå forholdet mellem individet og det sociale? Eksisterer der et 'vi' før et 'jeg' – eller forholder det sig omvendt? Hvorledes håndterer antropologien møder mellem forskellige personopfattelser?

56. KULTURMØDE er som begreb blevet fundet analytisk ufrugtbar og derfor opgivet i antropologien i 1960'erne. I de senere år har ikke-antropologiske kulturstudiefag været med til at sætte nye dagsordener for, hvilke temaer og angrebsvinkler der kan være relevante for at forstå det mudrede felt, som man – i mangel af bedre? – på ny betegner kulturmøder.

57. LOV OG RET Krav og ønsker fra individer og hele befolkningsgrupper formuleres i stigende grad inden for rammerne af et rettighedssprog, og en retlig forståelseshorisont spiller en stadig større rolle. Hvordan påvirker denne udvikling antropologiske studier af lov og ret?

58. SYGDOM belyser sammenhænge mellem forskellige fællesskabers/kulturers sygdomsopfattelser og håndteringer af sygdomme.

59-60. HUS OG HJEM Hjemmet udtrykker et forhold mellem mennesker og mellem mennesker og materialitet. Temanummet undersøger hjemmet som et socialt og kulturelt fænomen, som udfoldes i form af forskellige praktikker – det er noget, man gør.

61. MAGI spillede en vigtig rolle i den klassiske antropologi som en indfaldsvinkel til forståelsen af de indfødtes særlige symbolske og rituelle handlinger for at nå ønskede mål. Siden er det blevet almindeligt at betragte magi mere bredt som et af mange forsøg på at håndtere usikkerhed i det moderne samfund.

62. SKOLE Skolen vil altid være et udtryk for et bestemt samfund med dets særlige værdier og strukturer. Den vil have til hensigt at bidrage til formationen af samfundet ved at søge at skabe gode borgere. Derfor udgør skolen en arena, hvor der dagligt kæmpes om, hvilke kulturelle værdier, hvilken fortolkning af historien og hvilke samfundsmæssige normer der skal være gældende.

63. FREMTID Orienteringen mod fremtiden er en orientering mod verden med konkrete udtryk. Forholdet til fremtiden kan ses som et udgangspunkt for handling. Samtidig er uvished og mangel på kontrol over fremtiden en realitet for store dele af verdens befolkning.

64. KLIMA Klimaforandringerne tvinger endnu en gang antropologer til at udforske forholdet mellem mennesker og deres omgivelser, når ekstreme vejrbegivenheder, ændringer i årstidsmønstre, udsving i forekomster af naturressourcer og andet er blevet hverdag for mennesker kloden rundt.

65-66. TAVSHED kan undertiden være svært at identificere i en aktuel, dominerende tradition, fordi vi typisk er en del af den. Men man kan uforvarende komme til at tale om det usigelige, og andres reaktioner vil snart gøre en opmærksom på, at man er ude i noget farligt. Tavsheder er ofte foruroligende og sigende. Men hvad siger de? Hvad dækker de over?

67. VERDEN(ER) Udsolgt.

68. OVERSKRIDELSER sætter fokus på et af antropologiens klassiske begreber (transgression) og udforsker forholdet mellem grænse og overskridelse og de bevægelser i kategoriseringssystemer og mulighedsrum, det medfører at krydse en grænse eller trodse et forbud.

69. FÆNOMENOLOGI belyser krops- og hverdagsfænomenologiens rolle i antropologisk teorihistorie og diskuterer og illustrerer traditionens metodiske og analytiske potentiale og begrænsninger.

70. OPTIMERING går i dybden med eksempler på optimeringspraksisser og de sociale og kulturelle sammenhænge, de eksisterer i, og undersøger, hvordan de forskellige teknikker og praksisser påvirker hverdagsliv og forståelsen af, hvad det vil sige at være menneske.

71. BEHANDLING stiller skarpt på begrebet behandling, som synes at være det umiddelbare og selvfølgelige svar på mange og meget forskelligartede sociale problemer i dagens Danmark.

72-73. VELFÆRDSSTATEN præsenterer antropologiske bud på, hvordan velfærdsstaten, dens udvikling og forandringer kan forstås. Med udgangspunkt i Ove Kaj Pedersens bog *Konkurrencestaten* (2011) diskuterer temanummeret konkrete empiriske cases fra de forskellige sektorer af velfærdsstaten og samfundslivet.

74-75. INNOVATION præsenterer antropologiske perspektiver på innovation og belyser innovative praksisser og forståelser på tværs af etnografiske kontekster.

76. GENRE udspringer af MEGA-seminaret i 2015, hvor arrangørerne slog et slag for en debat om antropologiske genreeksperimenter under rubrikken 'alvorlig leg'. Temanummeret ønsker at fortsætte den 'alvorlige leg' med praksis og fremstilling. Det er derfor en platform for forsøg med og refleksioner over nye etnografiske metoder og eksperimenterende fremstillingspraksis.

77. ANTROPOLOGISK ETIK diskuterer vores rolle som forskere og stiller spørgsmålet: Hvem producerer vi egentlig viden for, og hvad er de etiske, sociale og politiske konsekvenser af vores forskningspraksis?

78. DYSTOPIER Vi lever i en tid, hvor dystopier er blevet en fremherskende politisk teknologi. Temanummeret sætter fokus på dystopierne og særligt brugen af skræmmende skildringer af samfundsformer og scenarier i forskellige sociale og politiske sammenhænge.

79. DATA beskæftiger sig med nye tilgange til og forståelser af videnskabelige data i antropologien og samfundsvidenskaberne i bredere forstand.

80. UNDSKYLD Undskyldninger har fået stadig mere plads i nationale selvfortællinger. Flere stater er gået ind i arbejdet med at adressere de mere tvivlsomme kapitler i deres historie. Temanummeret handler om hele og halve undskyldninger, fx i forbindelse med postkoloniale familiehistorier og repatriering af kulturarv.

81-82. TEKNOLOGI undersøger samspillet mellem mennesker og teknologi. Teknologi har altid været en del af det antropologiske projekt, men i nyere tid har det også givet anledning til faglig specialisering, der optræder under navnet teknoantropologi.

83. ARTER Fokus på (andre) arter inviterer til at kulegrave, hvad vi ved eller påstår at vide om mennesket, dets klassifikationer og relationer – og dets forhold til alt det, som i forskellige perioder har ligget uden for det menneskelige. Temanummeret kaster derfor lys over nogle af de måder, hvorpå arter indgår i nye sociale relationer.

84. BØN Hvad vil det sige at bede? Hvilke ideer om virkning og virkelighed er indlejret i forskellige former for bønsspraksis? Og hvordan kan bøn fungere som en komparativ ramme for en antropologisk beskæftigelse med sociale dynamikker? Temanummeret stiller skarpt på disse temaer gennem en udforskning af konkrete typer af engagement med bøn.

85. VIRUS COVID-19 ramte os i foråret 2020, og de fleste fik vendt op og ned på deres liv nærmest fra den ene dag til den anden. Temanummeret undersøger nogle af de tematikker, som virussen aktualiserede, såsom forholdene mellem individ og samfund, stat og nationalitet, tvang og frivillighed.

86. ALDRING er et voksende antropologisk forskningsfelt. Dels er aldrig ikke en tilstand, men en proces, som erfares hele livet, dels er aldrig et uafværgeligt biologisk fænomen, hvis tolkning afhænger af den kulturelle og sociale kontekst.

87. AKTUELT Hvor står den antropologiske forskning lige nu? Hvad er aktuelt og hvorfor? Temanummeret samler en række artikler og en serie samtaler med forskere, som belyser nye felter, tanker og tendenser inden for den aktuelle antropologiske forskning, og som adresserer antropologiens betydning for aktuelle samfundsmæssige udfordringer.

88. MYTER Hvad kendetegner myten og mytologisering i dag? Temanummeret bidrager med bud på, hvilke antropologiske begreber vi kan bruge til at undersøge forskelle og fællestræk i det mytologiske, og hvordan vi kan forstå mytens position og agens i verden i dag.

89. YTRINGER Spørgsmål om, hvem der kan og må ytre sig – hvor, hvordan, hvornår og hvorfor – har i de senere år fyldt stadigt mere i både offentlige og akademiske debatter. Det diskuteres, hvilke grænser – juridiske, sociale, kulturelle, teknologiske – der er og bør være for aktørers ytringer, hvilke hensyn og forpligtelser i forhold til et større fællesskab der – implicit eller eksplicit – former eller bør forme den enkeltes mulighed for at ytre sig, samt i hvilket omfang der på tværs af nationer, samfund og kulturer kan etableres fælles normer eller praksisser for ytringers form og indhold. Temanummeret åbner for nuancerede og praksisnære antropologiske analyser af, hvordan ytringer formes, forstås, forhandles og/eller begrænses i forskellige etnografiske kontekster.

90. SOME-tidsalderen er over os. Vi orienterer os politisk efter tweets og tager del i verdensomspændende aktioner gennem 'hashtags'. Vi booster selvtilliden med 'likes', 'retweets', 'subscribers' og 'views', mens 'life hacks' og 'tutorials' på TikTok hjælper os til en lettere hverdag. Medier som LinkedIn, Facebook og Instagram gør det muligt at 'connecte' i interessefællesskaber, netværke i vores arbejdsliv og holde os opdateret socialt. Men det er også her, forskellige

verdenssyn kommer til udtryk i form af fake news-fora eller 'trolls', som har til formål at vildlede, manipulere og i værste fald chikanere modtageren. Uanset hvilket felt man bevæger sig ind i som antropolog, bliver det vanskeligt at komme uden om sociale medier. Temanummeret gør status over, hvordan SoMe som felt har udviklet sig inden for antropologien, og hvordan antropologien har udviklet sig ved at engagere sig i dette felt.

91-92. KRISER er blevet allestedsnærværende som både multiple og massive størrelser, der definerer det eksistentielle, sundhedsmæssige, økonomiske og politiske. Temanummeret stiller skarpt på forskellige kriser og deres sammenfald ved at undersøge måden, hvorpå antropologien har arbejdet med kriser, og ved at stille spørgsmål om, hvordan de kritiske aspekter af magt, politik, lokalisering og globalisering af kriser påvirker vores samtidige verden.

93-94. FORPLIGTELSER. I disse år er vi vidne til mange ophedede diskussioner om, hvem der er forpligtet til at gøre hvad for at løse vanskelige problemer i både globale og lokale sammenhænge. På globalt plan diskuteres det, hvilke lande og mennesker der har pligt til at opruste til krig, nedbringe deres CO₂-udledninger eller tage sig af verdens fattige. I andre sammenhænge diskuteres det, hvordan og hvor meget man er forpligtet over for sin familie. Står man i gæld til det samfund, som andre før én selv har skabt? Har man pligt til at arbejde – i så fald for hvem og hvad? Og hvad nu hvis disse forpligtelser kommer i karambolage med andre forpligtelser over for fx jorden, forfædrene, guderne, kommende generationer eller andre arter?

95. ENERGI. Energi har afgørende indflydelse på den tilstand, vi i dag finder kloden i. Dette temanummer udforsker de kulturelle, sociale og økologiske betydninger og konsekvenser af energiproduktion og -forbrug. Vi inviterer bidrag, som tager energiens fossile historie alvorligt og analyserer dens fortsatte relevans, mens vi også er interesserede i at adressere energiens (grønne) fremtid samt forskellige forestillinger om energiforbrug og -produktion.

96. LEDELSE er et klassisk og stadigt levende tema i antropologien. Fra fagets begyndelse har antropologer observeret og analyseret, hvordan magt, autoritet og legitimitet etableres, forhandles og omsættes til social handling, fortrinsvis i småskalasamfund, hvad enten det drejede sig om politiske figurer som fx høvdinge og 'big men' eller religiøse autoriteter og politiske bevægelse – fx Sahlins, Evans-Pritchard, Lévi-Strauss for blot at nævne nogle få. I dag er antropologien om ledelse oftest vendt mod forskning i komplekse storskalasamfund, men de samme spørgsmål og de gamle inspirationer og teorier er stadig gældende, samtidig med at nye spørgsmål og teorier opstår. I dette nummer opfordrer

vi til bidrag, der udforsker ledelse i alle former og skalaer fra hele verden, fra formelle organisationer til uformelle netværk, fra politiske, ideologiske eller religiøse bevægelser til virksomheder, NGO'er eller sociale bevægelser.

TIDSSKRIFTET ANTROPOLOGI

Tidsskriftet Antropologi har til formål at afspejle og igangsætte debatter inden for den antropologiske videnskab.

Tidsskriftet Antropologi udkommer to gange årligt som temanumre, der oftest fremkommer ved, at redaktionen opfordrer potentielle skribenter til at bidrage til et givet tema. Temanumrene redigeres af en temaredaktion bestående af et til flere medlemmer af den faste redaktion og gæsteredaktører. Ideer til temaer med eventuelle forslag til bidragsydere modtages gerne, ligesom uopfordrede artikler inden for og uden for tema er velkomne.

Redaktionen tilstræber, at *Tidsskriftet Antropologi* indeholder flere formater:

Artikel	Bidrag på maksimum 7.000 ord.
Enquete	Kort og kondenseret bidrag, der belyser temaet; maksimum 2.500 ord.
Interview	Kan have artiklens længde med afsæt i temarelevant emne eller person.
Position	Kortere bidrag af debatkarakter; maksimum 2.500 ord.
Review	Udvidet anmeldelse og kontekstualisering af to eller flere bøger, som behandler et fælles tema; maksimum 2.500 ord.
Doktorens bord	Kort præsentation af nyligt forsvaret ph.d.-afhandling; maksimum 750 ord.

Derudover bringer *Tidsskriftet Antropologi* anmeldelser af aktuelle bogudgivelser. Forslag til udgivelser til anmeldelse er velkomne og sendes til tidsskriftets e-mail-adresse. De aktuelle udgivelser, der er mulighed for at anmelde, fremgår af tidsskriftets hjemmeside. Her findes også skrivevejledningen med de formelle krav til de forskellige formater. Det er endvidere muligt at følge tidsskriftet på Facebook, hvor der blandt andet løbende orienteres om lancering af nye temanumre.

Har man yderligere spørgsmål, er man altid velkommen til at sende en mail til *Tidsskriftet Antropologi*.

Hjemmeside: www.tidsskrift.antropologi.ku.dk
<https://tidsskrift.dk/tidsskriftetantropologi>
Facebook: Tidsskriftet Antropologi
E-mail: tidsskrift.antropologi@anthro.ku.dk

INDHOLD

*Nana Vaaben, Anja Svejgaard Pors, Jonas Winther, Lærke Cecilie Anbert,
Alexandra Brandt Ryborg Jønsson og Line Hillersdal*
FORPLIGTELSE

Nina Kramp

FORPLIGTET TIL FÆLLESSKAB

Versioner af det gode fællesskab i dagtilbud og skole

Nana Vaaben

FORPLIGTENDE REPRODUKTIVT ARBEJDE OG BRUDTE SAMFUNDS- KONTRAKTER I VELFÆRDS-DANMARK

Signe Kierkegaard Cain

GRUNDSKYLD

Rebel With a Cause

Marie Leth Meilvang og Stella Mia Sieling-Monas

DIGITALE FORPLIGTELSE

Udsathed og forpligtelsesarbejde i den digitaliserede velfærdsstat

Julie Laursen

EN FORPLIGTENDE STRAF

ENQUETE

Sidsel Marie:

Rødde, skud og slægtsbrud i et plantemedicinsk stamtræ

DOKTORENS BORD

Charlotte Lange Hald: Engagement, utilstrækkelighed
og undvigelsesmanøvrer

Katinka Amalie Schyberg: Kirke i en klimakrisetid

Henriette List: Beslutningens infrastruktur

Olivia Norma Jørgensen: Kan man skabe en bæredygtig verden,
hvis virksomhederne ikke er med?

Anders Norge: Ritual, kosmologi og immanent guddommelighed
blandt sihanaka i Madagaskar

ANMELDELSER

FORFATTERLISTE

DANSKE RESUMEER

ENGLISH SUMMARIES

GAMLE OG KOMMENDE NUMRE

